

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ "КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"

Факультет соціальних наук і соціальних технологій
Кафедра соціології

ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА

виконана в межах курсу "Вступ до гендерних студій" (зима-весна 2023 року)

Становище дівчат і молодих жінок у ситуації гуманітарної кризи: на прикладі війни в Україні

Координаторки дослідження:

Тамара Марценюк, кандидатка соціологічних наук, доцентка кафедри соціології НаУКМА;
Олена Дудко, гендерна експертка міжнародної організації "Plan International"

Координаторки дослідницьких груп:

Солодченко Ольга, Кравець Дар'я, Трофименко Єлизавета, Македон Діана, Ракітіна Анастасія,
Романовська Марія, Коник Тетяна, Селянінова Анастасія, Ананьєва Евеліна, Півторак Софія,
Харланова Нівена

Авторський колектив:

Слухачі та слухачки курсу "Вступ до гендерних студій" (зима-весна 2023) – деталізовано по розділах

Текст за загальної редакції Тамари Марценюк

Технічне рецензування:

Солодченко Ольга

Літературна редакція:

Ірина Хорошок, співробітниця НБ НаУКМА

Рецензентка:

Анна Квіт, незалежна експертка з гендерних питань в умовах конфлікту, випускниця кафедри соціології НаУКМА

ЗМІСТ

ЗМІСТ	2
Вступ	4
Розділ 1. Кабінетне дослідження становища молодих жінок під час війни в Україні	5
1.1. Захист прав дівчат у контексті війни: аналіз зобов'язань України відповідно до міжнародних документів	5
1.2. Доступ до середньої й вищої освіти (в контексті онлайн і офлайн навчання), гендерні аспекти змісту освіти та просвіти, пов'язаних з війною	10
1.2.1. Гендерна рівність у нормативних документах про освіту	11
1.2.2. Гендерні аспекти навчання у контексті психологічного середовища	13
1.2.3. Гендерні аспекти у контексті фізичного середовища навчання	14
1.2.4. Гендерні аспекти навчання у контексті соціального середовища	16
1.3. Безпека та захист у громаді (у ситуації протидії домашньому насил्लю, ризикам насилля у громаді тощо)	17
1.3.1. Питання транспорту, свободи пересування та безпеки громади	18
1.3.2. Гендерні норми, пов'язані з безпекою та репутацією дівчат	20
1.3.3. Гендерно зумовлене насильство проти жінок та дівчат в умовах війни	21
1.3.4. Пов'язані з конфліктом стресори, що посилюють домашнє насильство	23
1.4. Ментальне і психосоціальне здоров'я	24
1.4.1. Психічне здоров'я через призму гендерованих відмінностей	25
1.4.2. Психологічні розлади (ПТСР, депресія, тривога) та насильство	26
1.4.3. Доступ до послуг у сфері психосоціальної підтримки	28
1.5. Репродуктивні та сексуальні послуги та права	29
1.5.1. Соціальні норми	30
1.5.2. Гендерна рівність	30
1.5.3. Всебічна сексуальна освіта	31
1.5.4. Рання вагітність	32
1.5.5. Менструальне здоров'я та гігієна	33
1.5.6. Контрацепція	34
1.5.7. Ранні шлюби	35
1.5.8. Доступ до безпечного аборту	35
1.6. Прояви агентності жінок та залучення молоді до активізму	36
1.6.1. Жіноче лідерство	37
1.6.2. Прояви агентності дівчат	37
1.6.3. Чоловіки проти насильства	39
1.6.4. Залучення дівчат до активізму	40
Розділ 2. Методологія дослідження становища молодих жінок під час війни в Україні	41
2.1. Етичні засади досліджень дітей і молоді	41
2.1.1. Міжнародний досвід проведення досліджень з дітьми та молоддю	43

2.1.2. Український досвід проведення досліджень з дітьми та молоддю	45
2.2. База громадських організацій та ініціатив України, які працюють із дівчатами і молодими жінками	47
Розділ 3. Емпіричне дослідження становища молодих жінок під час війни в Україні	49
3.1. Результати інтерв'ю з активістками громадських організацій	49
3.1.1. Методологічні основи дослідження становища дівчат у контексті війни в Україні	50
3.1.3.1. Зміни в організаціях, пов'язані з повномасштабним російським вторгненням	52
3.1.3.2. Перемоги та виклики організацій після початку повномасштабної війни	55
3.1.4. Робота організації з молоддю, зокрема, з дівчатами	57
3.1.4.1. Роль та основні напрямки організацій відведені на роботу з молоддю, зокрема, з дівчатами	57
3.1.4.2. Специфіка та гендерні аспекти роботи з молоддю	59
3.2.1. Доступ до середньої й вищої освіти (в контексті онлайн і офлайн навчання), гендерні аспекти змісту освіти та просвіти, пов'язаних з війною	61
3.2.2. Безпека та захист у громаді	62
3.2.3. Ментальне і психосоціальне здоров'я	63
3.2.4. Репродуктивні та сексуальні послуги та права	64
3.2.5. Прояви агентності дівчат, залучення до активізму тощо, боротьба за права	65
Висновки	66
Список використаних джерел	70
Додатки	83
Додаток А. Таблиці з респондентками	83
Додаток Б. Гайди для проведення інтерв'ю	85
Гайд для проведення інтерв'ю з активістками і активістами громадських організацій	85
Гайд для проведення інтерв'ю з молодими дівчатами	86

Вступ

Дослідження вказують¹, що дівчата та молодь² у всьому її розмаїтті проживають особистий складний досвід війни та переміщення. Згідно з Державною службою статистики³, жінки складають 55% дорослого населення України, а дівчата – 49% населення до 18 років. Окрім того, молоді жінки та дівчата відіграють ключову роль у забезпеченні інклюзивної гуманітарної допомоги та волонтерства.

Гуманітарні актори, повинні краще оцінювати виклики та перспективи дітей та молоді, оскільки оцінки з питань захисту дітей часто є гендерно-сліпими, не враховуючи гендерні ролі, які приписуються дівчатам у соціальному, економічному та політичному контексті. Так, швидка регіональна гендерна оцінка від жовтня 2022 року⁴ вказує на відсутність вкрай необхідних даних і аналізу щодо гендерних бар'єрів для молоді та підлітків, дівчат і хлопців, особливо в контексті питань захисту, сексуального та репродуктивного здоров'я та прав, повноцінній участі у гуманітарному програмуванні. Таким чином, потреби та голоси дівчат-підлітків та молодих жінок наразі потребують більшої уваги гуманітарною спільнотою.

«Дослідження про становище дівчат під час війни в Україні», таким чином, є частиною дослідження Plan International під назвою «Дівчата-підлітки в умовах кризи», який має на меті покращити обізнаність щодо ситуації, з якою стикаються молоді дівчата та дівчата-підлітки, які постраждали від війни в Україні, і ті, хто зараз шукає притулку в Польщі та Молдові. Дослідження покликане привернути увагу уповноважених осіб до виявлених проблем для їх розв'язання надалі, а також надати змогу фахово супроводжувати проекти, що відповідають потребам дівчат-підлітків. Загалом, дослідження є особливо актуальним в Україні, бо його тематика лежить на перетині двох гарячих соціальних проблем: гендерна рівність та покращення становища дітей і підлітків, які є особливо вразливими групами під час війни.

¹ Global Resilience Fund «Дівчата та молоді феміністки в авангарді протистояння російській імперіалістичній війні в Україні», https://www.theglobalresiliencefund.org/files/ugd/5774b2_a2438cae9e7143f8acdd2d51fdf23ae9.pdf

² Тут і далі по тексті, молодь - це особи від 19 до 24 років.

³ Державна служба статистики України «Розподіл постійного населення України за статтю та віком станом на 1 січня 2022 року», https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/06/roz_nas22.pdf

⁴ Regional Gender Task Force «Making the Invisible Visible: Evidence-Based Analysis of Gender in the Regional Response to the War in Ukraine», https://eca.unwomen.org/sites/default/files/2022-10/RGTF_MakingTheInvisibleVisible_ENG_0.pdf

Розділ 1. Кабінетне дослідження становища молодих жінок під час війни в Україні

1.1. Захист прав дівчат у контексті війни: аналіз зобов'язань України відповідно до міжнародних документів

Солодченко Ольга, Чебаненко Дар'я, Ткачук Тетяна, Самоздра Кирило, Богданова Соф'я

Права дівчат у часи війни часто порушуються, що може мати серйозні наслідки для їхнього здоров'я та благополуччя. У зв'язку з цим важливо проаналізувати зобов'язання України щодо захисту прав дівчат у ситуації війни відповідно до міжнародних документів. Україна прийняла низку міжнародних документів щодо прав жінок, включаючи визнання рівноправ'я статей та захисту їх від насильства, які є проаналізовані в цій роботі.

Першим документом хотілося б згадати декларацію про захист жінок та дітей у надзвичайних обставинах та у період збройних конфліктів, яка в складі резолюції 3318 була прийнята ООН та набула чинності 14 грудня 1974 року. Документ має рекомендаційний характер та містить посилання на такі документи, як резолюції 2444, 2597, 2674 та 1515⁵. Документ зобов'язує держав-членів дотримуватись Женевського протоколу та угод, захищати та оберігати жінок і дітей від руйнівних наслідків війни; докладати зусиль до викорінення актів переслідування, насилля, тортур; проголошує, що у надзвичайних обставинах жінки та діти мають забезпечуватись медичною допомогою, їжею, притулком та підтримкою держави¹.

Також важливим документом є Резолюція ООН 1820 "Про запобігання сексуальному насильству під час конфлікту", прийнята у 2008 році. У документі зауважено, що в більшості саме жінки й дівчата серед цивільного населення стають об'єктами застосування насильства. Вимагається введення негайних заходів задля запобігання всіх можливих форм сексуального насильства та проведення належних військових дисциплінарних заходів.

Згідно з доповіддю про стан дотримання прав людини в Україні Державного Департаменту США, у дотриманні Україною прав дітей, зокрема дівчат, та жінок за 2020-2022 роки були виявлені порушення. Так, у звіті за 2020 рік організацій Amnesty International, Human Rights Watch, Моніторингової Місії ООН⁶ з прав людини в Україні (надалі - ММПЛУ) зазначається, що організації не задокументували жодного випадку сексуального чи гендерного насильства державних органів щодо цивільного населення впродовж 2017-2020 років. Однак були задокументовані порушення Декларації з обох боків збройного конфлікту по лінії фронту. Виявлено випадки поранення та смертей внаслідок обстрілів, і визначити сторону, відповідальну за ці злочини, поки не змогли⁷. Також зазначено про сплеск насильства проти жінок внаслідок початку конфлікту на Донбасі й відмічено, що уряд України зреагував на ці події та збільшив кількість державних притулків для жертв домашнього насильства та центрів соціально-психологічної допомоги жертвам домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми³.

⁵ Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict <https://www.ohchr.org/sites/default/files/protectionwomen.pdf>

⁶ Оновлена інформація щодо ситуації у сфері прав людини в Україні (2022) https://hcrj.gov.ua/sites/default/files/field/hrmmu_update_2022-03-26_ua.pdf

⁷ Звіт про дотримання прав людини в Україні за 2020 рік https://ua.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/151/HRR_20_Ukr-new.pdf

На підконтрольній Україні території ММПЛУ отримувала повідомлення про катування цивільного населення, але підтверджень знайдено не було, а відсутність ефективного розслідування правоохоронними органами України викликала стурбованість³.

З 24 лютого 2022, як зазначено у доповіді уповноваженого Верховної Ради України на основі доповіді Комісара ООН з прав людини⁸, масштаби сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, багаторазово зросли. Було задокументовано низку випадків порівняно з реальною кількістю через стигму, травми та відсутність безпеки в деяких регіонах України. У звіті вказано, що станом на кінець липня 2022 року задокументовано 8 випадків зґвалтування жінок та 1 випадок зґвалтування дівчат та 8 випадків інших форм сексуального насильства⁴.

В альтернативному звіті Одеського КВУ за 2022 рік зазначається, що після початку повномасштабного вторгнення становище жінок та дівчат у суспільстві погіршилось. Особливо вразливими є жінки-ВПО та біженки, які зазнали дискримінації на рівні законодавства, що не є адаптованим до воєнних реалій⁹. За звітом моніторингової комісії ООН від вересня 2022, силами безпеки, цивільними особами чи членами ТРО України було скоєно 13 випадків зґвалтувань⁵.

Держава-терорист порушує норми міжнародного гуманітарного права. Так, 22 березня 2022 року українські правоохоронні органи оголосили про першу підозру за зґвалтування жінки російському військовослужбовцю, що порушує IV Женевську конвенцію, протокол I до Женевських конвенцій та резолюцію 3318 ГА ООН¹⁰.

Разом із тим, за фактами вчинення військовослужбовцями ЗС РФ злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей розпочато досудове розслідування в 7 кримінальних провадженнях. На цей час установлено 5 потерпілих дівчат – віком від 4 до 16 років – від цієї категорії кримінальних правопорушень⁴.

Отже, через війну на території України значно збільшилась кількість випадків сексуального насильства щодо жінок та дівчат з обох сторін конфлікту. Розслідування цих випадків наразі ускладнене, а низька залученість українських правоохоронних органів у розслідування викликає стурбованість міжнародних організацій.

У 1981 році Україна стала державою-учасницею Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) і зобов'язалася регулярно подавати до Комітету звіти про реалізацію прав, передбачених Конвенцією. Після подання Восьмої періодичної доповіді виконання договору 1 березня 2017 Україна отримала низку рекомендацій Комітету 3 березня 2017, щодо забезпечення в законодавстві України недискримінації стосовно жінок і дівчат.

- На думку Комітету, щодо становища жінок та дівчат, уряду України варто¹¹:
- запобігати насильству з боку державних і недержавних суб'єктів;
- гарантувати правосуддя та розслідування випадків сексуального насильства;
- задовольняти потреби жінок та дівчат котрі належать до внутрішньо переміщених осіб, вдов, жінок-інвалідів, літніх жінок, та жінок, що належать до ромів або ЛГБТ;

⁸ Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо додержання прав осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України (2022) <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/%D0%94%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%96/%D0%94%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C.pdf>

⁹ Дискримінація жінок-ВПО та біженок: альтернативний звіт Одеського КВУ для Комітету ООН (2022) <https://gurt.org.ua/news/informator/81642/>

¹⁰ Перша підозра російському військовому за зґвалтування жінки у Київській області (2022) <https://totalaction.org.ua/war-news/155>

¹¹ Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок (CEDAW) (2018) Прикінцеві зауваження щодо восьми періодичних звітів України, №15 (a), (b), (c) та 28 (a-f) https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CE.DAW%2fC%2fUKR%2fCO%2f8&Lang=en

- запобігати та боротися з насильством щодо жінок та дівчат і забезпечити, щоб винні притягувалися до відповідальності та несли належне покарання;
- відшкодувати шкоду жертвами насильства;
- усунути базові причини торгівлі жінками.

Унаслідок отримання вищезазначених рекомендацій, уряд та Верховна Рада України провели гендерний аналіз національного законодавства щодо запобігання та протидії домашньому й сексуальному насильству, і в результаті ухвалили низку змін у законодавстві⁷. Проте з 2017 року і дотепер, не всі рекомендації були виконані. Судячи зі звіту коаліції жіночих організацій України, уряд України не виконав такі рекомендації комітету CEDAW:

1. Не були прийняті зміни в «КПКУ», які б виключили можливість приватного або публічного/приватного притягнення до відповідальності за такі злочини зґвалтування та інші форми сексуального насильства¹².
2. Не було скасовано припинення розслідування чи кримінального переслідування на підставі відкликання скарги самотійно потерпілою, передбачає як Стамбульська конвенція, так і CEDAW.
3. Не відбулися зміни задля добровільної та усвідомленої згоди постраждалих та надання пріоритету їх безпеці та добробуту.
4. Не було забезпечено обов'язкове навчання з міжнародних стандартів для юристів, слідчих, прокурорів і поліції, офіцерів для підвищення їхньої спроможності розслідувати сексуальне насильство щодо жінок та дівчат⁹.
5. Не було забезпечено ефективне відшкодування жінкам, які постраждали/пережили насильство за гендерною ознакою¹³.
6. Не було створено сприятливе середовище, яке заохочуватиме жінок захищати свої права, повідомляти про вчинені проти них злочини та брати активну участь у процесах кримінального правосуддя⁹.

Після початку повномасштабної війни, частина проблем про котрі йшлося в рекомендаціях Комітету CEDAW стала більш актуальними, через що уряду України довелося впроваджувати реформи щодо недискримінації стосовно жінок і дівчат. Одним з ключових досягнень стала ратифікація Стамбульської конвенції, про яку буде йтися нижче.

Наступним документом є Конвенція про права дитини, який була ратифікована 27 лютого 1991 року¹⁴. Також, Україна ратифікувала 2000 року Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції й дитячої порнографії¹⁵. Ця конвенція є важливою, оскільки дослідження стосується такої вікової групи як діти й підлітки 12-17 років, варто проаналізувати виконання Україною цієї Конвенції під час російсько-української війни, зокрема в період після повномасштабного вторгнення, коли життя і здоров'я українських дітей опинилися під прямою загрозою.

¹² Committee on the Elimination of Discrimination against Women Human Rights Treaties Division (HRTD) (2022) Information on Ukraine for Consideration

¹³ A.Nassar, K. Busol, A. Sydor-Czartorysky. (2022). Ukraine Study on the Status of and Opportunities for Reparations for Survivors of Conflict-Related Sexual Violence <https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2022/07/report/ukraine-study-on-the-status-of-and-opportunities-for-reparations-for-survivors-of-conflict-related-sexual-violence/GSFUkraineEng.pdf>

¹⁴ Верховна Рада України, Конвенція ООН про права дитини https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

¹⁵ Верховна Рада України, Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_160#Text

Під час повномасштабного вторгнення було запроваджено загальнонаціональну програму чат-бот «Дитина не сама» Офісом Президента України спільно з Дитячим фондом ООН UNICEF Ukraine та Міністерством соціальної політики. Чат-бот має на меті допомогти знайти прихисток дитині, вести пошук дитини, повідомити про дитину без нагляду, надати дитині психологічну підтримку дитині, повідомити про питання торгівлі дітьми¹⁶.

Майже через місяць після початку повномасштабного вторгнення, коли на захоплених ворогом та окупованих територіях залишилися різні дитячі будинки та інтернати, а українських дітей, позбавлених батьківського піклування, російські окупанти почали викрадати, розміщувати у фільтраційних таборах і вивозити в Росію (що становить злочин геноциду), виконавча влада поставила питання про створення безпечних умов для перебування дітей з інвалідністю, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також дітей, евакуйованих у безпечні регіони України та в держави тимчасового перебування, про моніторинг дотримання соціальних стандартів та прав дітей у державах їх тимчасового перебування тощо, утворила тимчасовий Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану¹⁷.

Через пів року від початку повномасштабного вторгнення, а саме 30-31 серпня, відбулося звітування України Комітету ООН у Женеві щодо виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань згідно з Конвенцією про права дитини¹⁸. Війна проти України оголила кричущу ситуацію з порушенням прав дітей. Звіт має готувати відповідальне міністерство — Мінсоцполітики, та Міносвіти, МОЗ, Нацполіція, Уповноважений ВРУ з прав людини. Паралельно, щоб уникнути прикрашання ситуації у звіті офіційних владних органів, заслуховується альтернативний звіт від громадських організацій, що захищають права дітей¹⁹. Водночас як стверджує Маріанна Онуфрик, заступниця голови правління Української мережі за права дитини, яка подавала один з альтернативних звітів, «практично за кожною статтею Конвенції (за поодинокими винятками) можна констатувати її невиконання», починаючи з питань «евакуації дітей, у тому числі з інтернатів, підготовки укриттів та запасів медикаментів» — це все до нашої влади¹⁶.

Отже, під час повномасштабного вторгнення оголилася вкрай критична ситуація з правами дитини. Лише більш як через рік від повномасштабного вторгнення, коли Офіс генпрокурора доповів про кількість поранених та загиблих внаслідок збройної російської агресії українських дітей (офіційно 462 дитини загинуло, 931 дитини отримали поранення)²⁰, уряд України почав діяти щодо захисту дітей. Постановою від 07 березня 2023 р. № 209, яка набрала чинності 10 березня 2023 року, з метою захисту дітей Кабмін запровадив примусову евакуацію «дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів»¹⁴. Принаймні один з батьків зобов'язаний погодитися виїхати в евакуацію з неповнолітньою дитиною, відмова тягне за собою кримінальну відповідальність згідно зі статтею 166 ККУ²¹.

¹⁶ Офіс Президента України, Дитячий фонд ООН UNICEF Ukraine, Міністерство соціальної політики, Захист прав дітей під час війни «Діти» <https://dity.msp.gov.ua/>

¹⁷ Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану» № 302 (2022, 17 березня) <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-utvorennya-koordinacijnogo-shtabu-z-pitan-zahistu-prav-ditini-v-umovah-voennogo-stanu-302>

¹⁸ Звіт України Комітету ООН у Женеві щодо виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань згідно з Конвенцією про права дитини https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FUKR%2FQ%2F5-6&Lang=en

¹⁹ Онуфрик М. Права дитини в Україні. Не для «галочки»? Домашнє завдання для майбутнього <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/prava-ditini-v-ukrajini-ne-dlja-halochki.html>

²⁰ Офіс Генерального прокурора <https://gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-464-ditini-zaginula-v-ukrayini-za-rik-zbroinovyi-agresiyi-rf>

²¹ Верховна Рада України, Кримінальний Кодекс України, ст. 166 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

Рекомендації Комітету ООН, надані у відповідь на звіт України надав рекомендації, оголила наступні проблеми, які можна умовно розділити на кілька груп: засадові: перейти до «правозахисної моделі інвалідності, де дитина є не лише об'єктом допомоги; адміністративні — технічні: удосконалити систему збору даних, систематизувати підготовку всіх фахівців, які працюють із дітьми; безпекові: «забезпечити, щоб відновлення роботи шкіл враховувало безпеку, фізичний та психічний добробут дітей»; організаційні: розробити «як короткострокову, так і довгострокову стратегії та план дій, що мають бути підкріплені достатніми людськими, технічними та фінансовими ресурсами». Також рекомендації стосувалися правоохоронної сфери: «розслідувати заяви про сексуальне насильство щодо дітей та видати внутрішні інструкції щодо ефективного їх розслідування, створити спеціалізовані дитячі судові установи...для правосуддя щодо дітей», вжити всіх необхідних заходів для сприяння поверненню дітей, які, були примусово переміщені на територію РФ¹⁶.

Наступним, не менш важливим документом, є резолюція Ради Безпеки ООН 1325 року, яка була прийнята з метою захисту жінок під час військових конфліктів та привернення уваги до цієї проблеми.²² Було виявлено, що ніхто не зважає на жінок та дітей, які страждають в умовах війни, як мирне населення. Загалом, документ передбачає вживання заходів щодо захисту жінок та дітей, залучення жінок до запобігання та вирішення конфліктів і мирних процесів, дотримання міжнародних договорів щодо захисту дітей та жінок під час конфліктів, як цивільного населення. Неабияк важливим є аспект щодо відповідальності держав, які виконують насильство під час військових дій над жінками та дітьми та переслідування осіб винних у злочині.

Було затверджено декілька національних планів щодо виконання резолюції — у 2016 році та у жовтні 2020 року²³. Зважаючи на те, що новий національний план був затверджений нещодавно, до реалізованих заходів або розпочатих в реалізації можна віднести надання психологічної допомоги та житла постраждалим від війни, моніторинг та збір даних щодо заподіяння насилля, а також створення гарячої телефонної лінії для зв'язку з постраждалими від держави-агресора. Однак, досі невиконаним залишається навчання для фахівців «гарячих ліній» щодо реагування на випадки насильства, також не проводилося навчання для членів координаційних рад з питань виконання порядку денного “Жінки, мир, безпека” та його моніторингу, навчання для сектору безпеки задля реагування на випадки дискримінації за статтю²⁴. Отже, питанню реакції на випадки насильства щодо жінок та дівчат наразі приділяється мала увага.

До запровадження нацплану у 2020 році, за підтримки ЄС було створено пілотний проєкт за виконання нацплану. Він охопив Запорізьку, Дніпропетровську, Вінницьку, Хмельницьку та Луганську області, та складався з навчань у кожній з обласних громад. Загалом проєкт був націлений на навчання як діяти в небезпечних умовах, впровадження гендерних змін у силових структурах, моніторингу ситуацій гендерного насилля та надання відповідних юридичних і психологічних послуг²⁵.

Прикладом реалізації резолюції також є круглий стіл, який відбувся у травні 2022 у Хмельниччині та був націлений на реалізації допомоги українцям постраждалим під час російської

²² Жінки Мир Безпека — інформаційно-навчальний посібник для фахівців соціальної сфери (2017) <https://www.osce.org/files/f/documents/3/3/386408.pdf>

23

Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека” на період до 2025 року <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-p#Text>

²⁴ Звіт про виконання Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека” на період до 2025 року (2022) <https://koda.gov.ua/wp-content/uploads/2023/02/zvit-oblderzhadministracziyi-1325-za-2022-rik.pdf>

²⁵ Жінки vs війна. Як громадські організації об'єдналися для реалізації в Україні Резолюції ООН 1325 (2020) <https://euprostrir.org.ua/stories/147578>

агресії. Захід зосередився на швидкому реагуванні та запобіганні таким викликам, а також наданні підтримки всім постраждалим групам осіб, зокрема і постраждалим від насилля дівчатам та жінкам²⁶.

Загалом, Україна намагається виконувати всі поставлені задачі відповідно до резолюції, однак досі існує проблема з приділенням меншої міри уваги реагуванню на запити жінок або дівчат, які постраждали від насилля.

Ще одним документом, який передбачає захист жінок та дівчат від насильства є Резолюція ООН 1888 (2009). У ній ідеться про те, що сексуальне насильство призводить до загострення збройного конфлікту, а жінки та дівчата є найбільш вразливою групою в цьому контексті. Резолюція закликає держави, які беруть участь в конфліктах, дотримуватися міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевських конвенцій, що стосуються захисту цивільних осіб у час війни. Загалом, Резолюція 1888 має на меті зменшити руйнівний вплив, який сексуальне насильство може мати на жінок та дівчат під час конфліктів і забезпечити, щоб винні у таких діях не залишались безкарними²⁷.

Найновішим документом є Стамбульська конвенція, підписана у 2011 році, але ратифіковано її було лише через 11 років 20 червня 2022 року, однак діяти вона почала з 1 листопада 2022. Її метою є захист жінок від усіх форм насильства, а також його запобігання²⁸.

Це рішення є надзвичайно важливим під час війни. Повідомлення про сексуальні злочини російської армії надходять постійно, і тепер вони не залишаються безкарними. Стамбульська конвенція передбачає настання кримінальної відповідальності за такі злочини. Також передбачається захист прав потерпілих та надання їм необхідної допомоги навіть за кордоном. У Конвенції чітко зазначено, що всі згадані форми насильства не зникають під час збройного конфлікту чи окупації²⁹.

Моніторинг щодо виконання положень Стамбульської конвенції здійснюється незалежним органом — групою експертів з дій проти насильства стосовно жінок і домашнього насильства (GREVIO). Оскільки в Україні цей документ почав діяти нещодавно, він ще не є об'єктом моніторингу GREVIO, але стане ним найближчим часом³⁰. Поки що немає інформації про порушення Україною положень Стамбульської конвенції, але й підтвердження їх виконання також немає.

1.2. Доступ до середньої й вищої освіти (в контексті онлайн і офлайн навчання), гендерні аспекти змісту освіти та просвіти, пов'язаних з війною

Кравець Дар'я, Солонюк Софія, Мокренко Надія, Сергієва Поліна

Освіта є базовим правом кожної людини, закріплених у статті 26 Декларації прав людини, Конституції України та Законі України «Про освіту». Якість і доступність освіти безпосередньо впливає на дохід людей, працевлаштування, розвиток, здоров'я та соціалізацію. Освіта може як відтворювати,

²⁶ Відбувся круглий стіл «Реалізація резолюції Ради Безпеки ООН 1325 в місцевих громадах Хмельниччини в умовах воєнного стану» (2022) https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/vidbuvsya-kruglij-stil-realizaciya-rezolyuciyi-radi-bezpeki-onn-1325-v-miscevih-gromadah-hmelnichchini-v-umovah-voyennogo-stanu

²⁷ Резолюції Ради Безпеки ООН у боротьбі з сексуальним насильством під час збройних конфліктів (частина III) - Jurfem. <https://jurfem.com.ua/rezolutsii-rady-bezpeki-onn-u-borotbi-z-sexualnym-nasyistvom-pid0chas-zbroynykh-konfliktiv-chastyna-3/>

²⁸ Офіційний переклад. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами <https://rm.coe.int/1680462546>

²⁹ Стамбульська конвенція: чому ратифікували зараз і що зміниться (2022) <https://rubryka.com/article/istanbul-convention/>

³⁰ Моніторинг виконання державою Стамбульської конвенції: роль GREVIO (підсумки обговорення) - Jurfem. (2022, 8 вересня) <https://jurfem.com.ua/monitorynh-vykonannya-derzhavoyu-stambulskoyi-kinventsii-rol-grevio-pidsumky/>

так і зменшувати гендерну нерівність. Тому важливо, аби освіта в Україні враховувала гендерний аспект.

Окупація Донецької та Луганської області, а також АР Крим у 2014, перехід до онлайн освіти під час пандемії Covid-19 і початок повномасштабного вторгнення вплинули на доступ та якість освіти. Згідно з інформацією Міністерства Освіти і Науки станом на 15 березня 2023 року 3145 закладів освіти постраждали від бомбардувань та обстрілів, 415 з них зруйновано повністю³¹.

Станом на 24 грудня в тимчасово окупованій Росією території розташовано 918 закладів середньої освіти. Це на 126 шкіл менше, ніж до листопада 2022 року. Найбільше таких шкіл на тимчасово окупованій Луганщині (252). Загальний розподіл навчальних закладів за регіонами такий: Донецька — 158, Запорізька — 266, Луганська — 252, Миколаївська — 2, Харківська — 10, Херсонська — 230. Майже 13 000 шкіл продовжують надавати освіту, з них близько 10 000 шкіл надають освітні послуги внутрішньо переміщеним учням. Порівняно з листопадом, кількість шкіл з очним навчанням зросла (з 330 до 360), а кількість дистанційних шкіл значно зменшилася (з 540 до 450)³².

З початком повномасштабного вторгнення гендерні питання в освіті не повинні відходити на другий план. Навпаки, війна підвищує вразливість жінок: до насильства, безробіття, бідності, нерівного доступу до медицини, соціальних послуг та освіти. Тож навчання дівчат і хлопців під час і після війни має відбивати ці виклики. Це дослідження має визначити, чи готова освіта до змін на юридичному рівні, чи відбуваються вони фактично, а також які психологічні та соціальні фактори перешкоджають гендерній рівності в освіті.

У юридичному аспекті дослідження ми вивчаємо документи, що зумовлюють гендерну (не)рівність в освіті. У фізичному — позбавлення дітей освіти через депортацію, доступ до онлайн освіти під час війни та безпечність закладів, що працюють офлайн. У соціальному — гендерну стереотипізацію і сегрегацію та ставлення українців/ок до гендерних питань в освіті. У психологічному аспекті розглядаються дослідження про психологію в освіті, але критикується практична відсутність у них гендерних лінз. В умовах війни важливо забезпечити дітям таке психологічне середовище, в якому б вони почувалися більш безпечно, а для цього потрібно врахувати й гендерні аспекти та забезпечити психологічну безпеку в закладах освіти й для хлопчиків, і для дівчат.

1.2.1. Гендерна рівність у нормативних документах про освіту

1. Державна політика і нормативні документи, що забезпечують гендерну рівність в освіті.

20 грудня 2022 року КМУ ухвалив Стратегію впровадження гендерної рівності в освіті до 2030 року³³. Доданий до неї Операційний план дій фіксує завдання та бажані результати на 2022-2024 роки.

Стратегія враховує, що гендерна рівність в освіті, як складова прав людини, є основою післявоєнної відбудови України. Для цього потрібно:

- Відновлювати освітню інфраструктуру з урахуванням недискримінаційного підходу.

³¹ Освіта під загрозою. Міністр освіти і науки України. <https://saveschools.in.ua/>

³² Overview of the current state of education and science in Ukraine in terms of russian aggression. (December 2022). The Ministry of Education and Science of Ukraine <https://drive.google.com/file/d/1wLmm2ongB9HNRlrQHqSdVrBsHECTNruV/view>

³³ Кабінет міністрів України. (20 грудня 2022 р.). Розпорядження Про схвалення Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження операційного плану заходів на 2022-2024 роки з її реалізації. Київ, Україна. Отримано з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-%D1%80#Text>

- Протидіяти насильству завдяки педагогам і співпраці з медичними, психологічними, правоохоронними службами.
- Паритетно відображати внесок жінок у перемогу (військовий і цивільний).
- Заохочувати дівчат опановувати необхідні після війни професії, незалежно від стереотипів.

Гендерний аудит закладів, який передбачено одним із завдань Стратегії був запланований³⁴ ще у грудні 2021 року. Однак через війну так і не почався. Серед здійснених кроків до виконання Стратегії – експертиза шкільних підручників. «Під час проведення конкурсного відбору підручників у 2021-2022 роках для закладів загальної освіти було здійснено антидискримінаційну експертизу підручників: 5 класу – 141 підручник, 9 класу – 144 підручники»³⁵.

2. Навчальні програми, які закріплюють стереотипні гендерні ролі.

У рамках реформи Нової української школи, запланованої на 2017-2039 рр.³⁶, ухвалили ЗУ «Про повну загальну середню освіту»³⁷ та нові навчальні програми. У статті 12 цього закону, яка стосується формування груп, не згадано про гендерний поділ для будь-якої дисципліни. Однак у навчальних планах бачимо, що поділ усе-таки є. На «Захисті України» обов’язковий, на «Трудовому навчанні» – не заборонений. При цьому Державна стратегія про забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок³⁸ на період до 2030 року критикує це: «досі зберігається дискримінація за ознакою статі під час вивчення предметів «Трудове навчання», «Захист України». Також відповідно до Стратегії гендерної рівності в освіті, жодні курси, а особливо військова підготовка у післявоєнному контексті, не мають бути сегреговані за статтю.

Захист України на рівні стандарту викладається окремо для хлопців і окремо для дівчат³⁹. І хоча програма одна, у ній зазначено, що хлопці вивчають «Захист України», а дівчата – підрозділ «Основи медичних знань». Дівчині дозволяється змінити клас за власним бажанням і згодою батьків, а хлопцю – за надання медичної довідки або довідки від релігійної громади. Що стосується програми для профільних училищ, у ній не зазначається ні про сегрегацію, ні про змішування класів³⁸.

Стандартну програму оновили через повномасштабне вторгнення Росії. Тепер вивчатиметься українська армія з 2014 року до сьогодення й українські військові герої. Проте не наголошується, що потрібно рівнозначно вивчати військові здобутки жінок.

Інша програма, яку змінили через війну – **Основи здоров’я**. Відтепер вона передбачає уроки про повітряні тривоги, укриття, небезпеки окупації, дії під завалами⁴⁰ і т.д. Проте гендерний

³⁴ Міністерство освіти і науки України. (5 листопад 2021 р.). ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ТА КРИТЕРІЇВ ПРОВЕДЕННЯ ГЕНДЕРНОГО АУДИТУ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ. Київ, Україна. Отримано з <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodologiyi-ta-kriteriyiv-provedennya-gendernogo-audituzakladiv-osviti>

³⁵ Устенко, О. (12 лютий 2023 р.г.). НАСКРІЗНА ІНТЕГРАЦІЯ ГЕНДЕРНОГО КОМПОНЕНТА В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ФОКУС. Асоціація жінок-юристок України "Юрфем". Отримано з <https://jurfem.com.ua/hendernyy-komponent-v-osvitnii-protse/>

³⁶ Кабінет міністрів України. (14 грудень 2016 р.). Київ, Україна. Отримано з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#n8>

³⁷ Верховна Рада України. (16 грудня 2020 р.). Закон України "Про повну загальну середню освіту". Київ, Україна. Отримано з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

³⁸ Кабінет міністрів України. (12 серпень 2022 р.). ДЕРЖАВНА СТРАТЕГІЯ забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року. Київ, Україна. Отримано з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80#Text>

³⁹ Міністерство освіти і науки України. (3 серпень 2022 р.). "Захист України". Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Отримано з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.zakhyst.Ukrayiny-10-11-standart.pdf>

⁴⁰ Міністерство освіти і науки України. (3 серпень 2022 р.). "Основи здоров’я". Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Отримано з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.osnovy.zdorovia-6-9.pdf>

компонент не врахований у цих змінах. Наприклад, не вивчається гігієна в екстрених умовах, включно з питаннями менструальної гігієни.

Трудове навчання. У програмах на 2017 р. скасовано гендерний розподіл⁴¹. На практиці, рішення про спільні або роздільні уроки приймає адміністрація школи. В одній з програм написано таке: «Дана програма є універсальною і не має чітко вираженої гендерної направленості. Тобто вчитель/вчителька може працювати з будь-яким сформованим класом – дівчата, хлопці, змішана група»⁴². Отже, передбачається, що гендерно сегрегувати клас – прийнятна можливість, та не надано рекомендації цього не робити.

STEM. У 2021 курс STEM пілотувався у 136 школах⁴³. Це передбачено Концепцією розвитку STEM-освіти, яка вважає одним із пріоритетів забезпечення гендерної рівності у цій сфері⁴⁴. Навчальна програма містить гендерний компонент, передбачаючи таке завдання на уроці: «Усвідомлення рівних можливостей хлопців і дівчат у виборі STEM-освіти та STEM-професії»⁴⁵.

Гідний згадки новий предмет для 5-6 класів «**Культура добросусідства**». Його школа може обрати з-поміж трьох інших уроків етики. Курс викладає окремою темою гендерні стереотипи в різних культурах⁴⁶. Також передбачені теми: протидія домашньому насильству, ненасильницька комунікація, особисті кордони та вміння сказати «ні». Крім того, у 2021 році велися суперечки щодо обов'язковості курсу Християнської етики (або його варіацій)⁴⁷. У результаті він не увійшов у перелік рекомендованих навчальних програм на 2022/2023 навчальний рік⁴⁸.

1.2.2. Гендерні аспекти навчання у контексті психологічного середовища

Дослідження «Роль батьків у вихованні підлітків: Звіт про важливість позитивних батьківсько-підліткових стосунків в Україні» (The role of parenting for adolescents: A report on the significance of positive parent-adolescent relationships in Ukraine"), (2020) показало, що підлітки, які пережили більше травматичних подій під час війни, мають менш близькі стосунки з батьками. Разом з тим, дослідження показало, що якість та близькість стосунків з батьками має вплив на благополуччя

⁴¹ Лівий Берег. (19 червень 2017 р.). У школах скасували роздільне навчання хлопчиків і дівчаток на уроках праці. Отримано з LB.ua: https://lb.ua/society/2017/06/19/369518_shkolah_otmenili_razdelnoe.html

⁴² Ходзицька І.Ю., Г. О. (12 липня 2021 р.). Модельна навчальна програма «Технології. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти. Отримано з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Tehno.osv.gal/Tekhnol.5-6.klas.Khodzytska.ta.in.14.07.pdf>

⁴³ Нова українська школа. (5 жовтень 2021 р.). Література та STEM-освіта. МОН додало ще чотири модельні програми для 5–6 класів НУШ. Отримано з <https://nus.org.ua/bez-rubryky/literatura-ta-stem-osvita-mon-dodalo-shhe-chotyry-modelni-programy-dlya-5-6-klasiv-nush/>

⁴⁴ Кабінет міністрів України. (5 серпень 2020 р.). КОНЦЕПЦІЯ розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти). Київ, Україна. Отримано з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960-2020-%D1%80#Text>

⁴⁵ Бутурліна О.В., А. О. (12 липень 2021 р.). Модельна навчальна програма «STEM. 5-6 класи (міжгалузевий інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти. Отримано з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Mizhhal.intehr.kursy/STEM.5-6.kl.Buturlina.Artyemyeva.04.10.pdf>

⁴⁶ Араджіоні М.А., К. О. (12 липень 2021 р.). Модельна навчальна програма «Культура добросусідства. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти. Отримано з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Etyka.i.kursy.moral.spyam/Kult.dobrosusidstva.5-6-kl.Aradzhioni.ta.in.14.07.pdf>

⁴⁷ Мірошнікова, А. (б.д.). *Що відбувається з християнською етикою у школах?* Отримано з Освітопія: <https://osvitoria.media/opinions/shho-vidbuvayetsya-z-hrystyanskoju-etykoyu-u-shkolah/>

⁴⁸ Міністерство освіти і науки України. (б.д.). *МОДЕЛЬНІ НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ ДЛЯ 5-9 КЛАСІВ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ (ЗАПРОВАДЖУЮТЬСЯ ПОЕТАПНО З 2022 РОКУ)*. Отримано з Міністерство освіти і науки України: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoyi-ukrayinskoyi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku>

підлітків, шкільну успішність та самооцінку для дітей обох статей, але сильніший вплив має на дівчат⁴⁹. Таким чином, досвід травматичних подій впливає не тільки на відносини дітей з батьками, а ще й має вплив на їхнє подальше життя в інших аспектах.

Ще одним важливим дослідженням є «Ризик, стійкість та роль зв'язку зі школою у розвитку підлітків у професійно-технічних навчальних закладах Донецької та Луганської областей» (Risk, Resilience, and the Role of School Connectedness in the Development of Adolescents in Vocational Education Training Institutions in Donetsk and Luhansk Oblasts), 2020. З отриманої в ході дослідження інформації можна зауважити про те, що дівчата мають нижчий рівень проблем з поведінкою та булінгом, ніж хлопці⁵⁰. Також, дівчата повідомляли про вищий рівень зв'язку зі школою, ніж хлопці, а, як було виявлено в дослідженні «Підлітки та школа. Як емоційний зв'язок зі школою та підтримка з боку однолітків і вчителів впливають на українських підлітків», емоційний зв'язок зі школою позитивно впливає як на академічну успішність, так і на загальний добробут підлітків⁵¹.

Згідно з дослідженням GoGlobal у рамках проекту «Термінова підтримка ЄС для громадянського суспільства» «Опитування вчителів та керівників навчальних закладів середньої освіти», проведеного у листопаді-грудні 2022 року, 24% респондентів відмітили серед змін, що відбулися у портреті учня після початку повномасштабної війни, появу тривожності та стурбованості у дітей, 22% - відсутність мотивації до навчання, 16% - розгубленість та неувважність, 13% - апатію та байдужість, 9% - відсутність організованості та відповідальності за навчальний процес, 8% - брак комунікації, 7% - стрес, 6% - збільшення рівня емоційності/присутність психологічних проблем. Також 58% респондентів зазначили, що спостерігали в школярів ознаки психологічної травми. Серед проблем з адаптацією учнів, які є внутрішніми переселенцями, були названі такі: наявність психологічної травми – 42%, складнощі в наздоганянні шкільної програми – 27%, відсутність мотивації навчатися – 25%, конфлікти з іншими учнями школи – 3%, булінг і цькування – 3%, конфлікти / непорозуміння з учителями чи адміністрацією – 1%. При опитуванні щодо незручностей офлайн та онлайн навчання, більше респондентів відмічало про недоліки офлайн навчання, такі як складнощі з підтримкою мотивації учнів до навчання (50% проти 43% під час онлайн навчання), складнощі з утриманням уваги учнів (33% проти 28%), низьку успішність учнів (30% проти 19%), наявність конфліктів у середовищі (8% проти 3%)⁵². Дослідження Інституту громадського здоров'я ім. О.М. Марзєєва НАМН України «Вплив дистанційного навчання на психоемоційний стан школярів під час пандемії Covid-19» (2020) показало, що у дівчат у 2,8 раза частіше помічають клінічно виражені прояви тривожності та депресії (12,5±1,7%), ніж у хлопців (4,5±1,0%). У дівчат частіше зустрічалися межові розлади (7,9±1,3%), ніж у хлопців (4,2±1,1%)⁵³.

1.2.3. Гендерні аспекти у контексті фізичного середовища навчання

⁴⁹ UNICEF. (2020). The role of parenting for adolescents: A report on the significance of positive parent-adolescent relationships in Ukraine¹. https://www.unicef.org/ukraine/media/5751/file/UNICEF_parenting_teens.pdf

⁵⁰ UNICEF. (2020). Risk, Resilience, and the Role of School Connectedness in the Development of Adolescents in Vocational Education Training Institutions in Donetsk and Luhansk Oblasts. <https://www.unicef.org/ukraine/media/5746/file/UNICEFvocational2.pdf>

⁵¹ UNICEF. (2020). Підлітки та школа. Як емоційний зв'язок зі школою та підтримка з боку однолітків і вчителів впливають на українських підлітків. https://www.unicef.org/ukraine/media/5671/file/adolescent_schools_reportUKR.pdf

⁵² GoGlobal, Gradus Research у рамках проекту «Термінова підтримка ЄС для громадянського суспільства», (2022, грудень). Опитування вчителів та керівників навчальних закладів середньої освіти. Аналітичний звіт. https://gradus.app/documents/331/Gradus_Report_GoGlobal_UA_miTF206.pdf

⁵³ Гозак С.В., Єлізарова О.Т., Парац А.М., Станкевич Т.В. (2021, 23 лютого). Вплив дистанційного навчання на психоемоційний стан школярів під час пандемії Covid-19. Інститут громадського здоров'я ім. О.М. Марзєєва НАМН України. <http://www.health.gov.ua/www.nsf/all/u03-01-03-05?opendocument>

Карантин під час пандемії Covid-19 вніс свої корективи й у навчальний процес. Так більшість шкіл були вимушені опановувати онлайн навчання задля продовження освітнього процесу. За даними аналітичної записки «Організація освітнього процесу в школах під час карантину» 2020 року переважна більшість шкіл в Україні (понад 60%) не мали достатнього доступу до Інтернету і тому не могли забезпечити якісний навчальний контент. Особливо гостро ця проблема у сільській місцевості. На один стаціонарний або портативний комп'ютер припадало 9,2 учня/иці. За результатами опитування кожен четвертий респондент не володів технічними компетенціями, необхідними для здійснення якісного навчального процесу. Крім того, понад 9 % респондентів вважали наявні технічні можливості вкрай недостатніми⁵⁴.

Освітній омбудсмен України Горбачов Сергій Іванович у статті «Де і як навчаються українські діти в часи війни: проблеми, пропозиції, рекомендації» зазначає, що у вільному доступі відсутня статистика школярів, що навчаються у різних містах України та на окупованих територіях. Але автор зазначає про проблеми з доступом до освіти на окупованих територіях, руйнацію закладів освіти, а також систем електрозабезпечення та каналізації й насадження дітям російської освіти⁵⁵.

Платформа «Діти війни», станом на 27 лютого 2023 року надає дані про депортацію 16221 дитини, але точну кількість постраждалих дітей встановити неможливо через бойові дії та тимчасову окупацію частини території⁵⁶.

З початком повномасштабного вторгнення, а також відновленням офлайн навчального процесу постало питання організації якісного укриття для навчальних закладів. Відповідно до «Закону про освіту» в Україні лише школи, які мають безпечне укриття (укриття), можуть надавати освітні послуги офлайн. Згідно з інструкцією для обладнання укриттів – простір має бути обладнаний так, що людина зможе провести там до 48 годин. Одним із пунктів цих вимог є: «забезпечення електроживленням, штучним освітленням, системами водопроводу та каналізації. За відсутності в об'єктах будівництва водопостачання і каналізації вони повинні мати окремі приміщення для встановлення виносних баків для нечистот, що щільно закриваються»⁵⁷.

Ярослав Пилипенко у статті «Як школи й садки облаштовують туалети в укриттях» для Dozorro зазначає, що є проблеми з облаштуванням туалетів. Через відсутність повноцінної каналізації в укритті, школи закупили відра та біотуалети⁵⁸.

У навчальних закладах, які не мають туалетів в укриттях, доводилося вибирати з двох варіантів: біотуалети, баки яких очищуються окремо, або обладнати стаціонарні туалети. Останній варіант досить дорогий і складний, особливо для шкіл і дитсадків зі старими плануваннями, оскільки передбачає будівництво водопроводу та водовідведення. Тому в більшості випадків навчальні заклади шукають швидші та дешевші рішення: хтось вибрав біотуалет, хтось спеціальне або стандартне відро.

⁵⁴ Гриневич, Л. М., Ільч, Л. М., Линьов, К. О., Морзе, Н. В., Проценко, О. Б., Прошкін, В. В., ... & Шемелинець, І. І. (2020). Організація освітнього процесу в школах України в умовах карантину: аналітична записка.(ст. 50) https://drive.google.com/file/d/1_WQpXTDzajHFRbO76lasv4aCmTlIEmSl/view

55 Де і як навчаються українські діти в часи війни: проблеми, пропозиції, рекомендації. (16.11.2022).Освітній омбудсмен України. <https://eo.gov.ua/de-i-jak-navchajutsia-ukrainski-dity-v-chasy-viyny-problemy-propozitsii-rekomendatsii/2022/11/16/>

⁵⁶ Діти війни. <https://childrenofwar.gov.ua/>

⁵⁷ Вітовецький, В. (14.06.2022). Рекомендації щодо організації укриття в об'єктах фонду захисних споруд цивільного захисту персоналу та дітей (учнів, студентів) закладів освіти. Додаток до листа ДСНС від 14.06.2022 № 03-1870/162-2 <https://mon.gov.ua/storage/app/media/civilniy-zahist/2022/15.06/Rekom.shchodo.orhanizatsiyi.ukryttva.15.06.2022.pdf>

⁵⁸ Пилипенко, Я. (11.10.2022). Як школи і садки облаштовують туалети в укриттях. Dozorro. <https://dozorro.org/blog/yak-shkoli-i-sadki-oblashtovuyut-tualeti-v-ukryttviah>

З 24 лютого по 20 вересня заклади освіти закупили 2538 біотуалетів на 12,5 млн грн та 2320 пластикових відер-туалетів на 695 тис. грн. Половину біотуалетів придбали в Київській області – 1237 одиниць на суму 6,5 млн грн. На другому місці Львівська область – 185 одиниць на 674 тис. грн, на третьому – Чернігівська область – 173 одиниць на 723 тис. грн. Лідером за кількістю закупівель пластикових відер-туалетів стала Київська область, всього 357 одиниць на суму 118 тис. грн. Масово їх купували також у Хмельницькому – 280 за 68 тис. грн та в Чернівецькій області – 275 на 82 тис. грн⁵⁹.

Однак проблемою зараз є також відсутність хоч якихось перегородок, бо приватність у туалеті є однією з базових потреб і порушує право людини на особисте життя та гігієну. Для забезпечення реалізації прав дітей на гідність перегородки та двері повноцінно внесені до санітарних вимог для загальних шкільних туалетів⁶⁰. Однак рекомендації ДСНС щодо облаштування укриттів не передбачають створення окремих туалетів. Можливо саме тому перегородки та ширми закуповуються не для всіх навчальних закладів.

Цікаво, що наявні мінімальні санітарні умови не розраховані на мінімальну приватність (перегородки), зокрема на дівчат у яких йдуть місячні (відсутні обов'язкові умови наявності менструальних прокладок чи інших гігієнічних засобів, до прикладу). Забезпечення належних санітарних умов для жінок та чоловіків є важливою складовою будь-яких сучасних суспільних приміщень, у тому числі й бомбосховищ.

1.2.4. Гендерні аспекти навчання у контексті соціального середовища

У 2021 році залишаються актуальними питання гендерної успішності в початковій освіті, адже за річним порівняльним звітом від УЦОЯО середні бали з математики, отримані у 2021 році хлопчиками (202,2) і дівчатками (197,6) істотно різняться. Середній бал, отриманий хлопчиками на тестуванні з математики у 2021 році, порівняно з 2018 роком істотно не змінився, тоді як результат дівчаток на тестуванні з математики у 2021 році зменшився порівняно з результатом 2018 року на 5,9 бала. У читанні результати майже не відрізняються.⁶¹ Тобто, якщо за період дистанційної освіти дівчата вже на рівні початкової освіти мають диспропорційні результати порівняно з хлопцями, то можна припустити, що у воєнний час середні бали дівчат ще зменшилися.

До цього додається, що у 2021 році існує вагома різниця в результатах учнів різних місцевостях проживання/навчання, адже порівняно з середнім балом містах, в інших типах місцевості він був меншим від близько 8 балів (міста в районах) до майже 17 балів (села)⁶⁰. Це статистично обґрунтовує, що дівчата з районних міст, сіл та селищ за цими факторами мають найгірші успіхи в математичному навчанні за сумою факторів.

Якщо аналізувати предмети та бали ЗНО за 2020 рік та порівнювати з НМТ-тестом, який проводився вже у воєнний час (2022 рік), можна побачити наступне: математику складали 45,3% усіх дівчат та 59,6% хлопців, а не подолали поріг 9,4% дівчат та 12,6% хлопців. Утім на НМТ, проведеному вже у 2022 році математику не подолали майже порівну 2,9% дівчат та 2,8% хлопців, хоча всього

⁵⁹ Пилипенко, Я. (11.10.2022). Як школи і садки облаштовують туалети в укриттях. Dozorro. <https://dozorro.org/blog/yak-shkoli-i-sadki-oblashtovuyut-tualeti-v-ukrittayah>

60

Міністерства охорони здоров'я України. (25 вересня 2020 року). Про затвердження Санітарного регламенту для закладів загальної середньої освіти. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1111-20#Text>

⁶¹ Український центр оцінювання якості освіти. (2021). Стан сформованості читацької та математичної компетентностей випускників початкової школи закладів загальної середньої освіти. <https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Velykyj-zvit-CHastyna-I.pdf>

складали мультитест 52,2% хлопців та 47,8% дівчат.⁶² Однією з потенційних причин зменшення кількості хлопців, хто не склав тест може бути уникнення мобілізації внаслідок вступу до вищого навчального закладу, а нові результати дівчат можна обґрунтувати неможливістю скласти тест без математики, як ЗНО у 2020.

За даними Держстату транслюється індекс гендерного паритету в українських ЗВО, понад 1 за 2021 рік.⁶³ Утім, з іншого боку наводяться результати, що 21% батьків змушують своїх дітей обирати професію, виходячи з їх статі. Також жінки рідше працюють за фахом ніж чоловіки та частіше незадоволені своєю професією⁶⁴.

На це акцентує розподіл зарахованих до ЗВО у 2020 році студентів/ок за статтю надає інформацію, що дівчата переважають на таких спеціальностях як: освіта, мистецтво, гуманітарні та соціальні науки, бізнес, здоров'я, бізнес та адмініструванні. А хлопців більше в інженерії, аграрних науках, інформаційних технологіях.⁶⁵ Експертки вказують також, що дівчата обирають «широкі» спеціальності, частіше за все соціального та гуманітарного напрямку, що андрогенізує вузичі STEM-спеціальності.

Результати опитування Соціологічної групи «Рейтинг» 2020 року також транслюють, що в Україні досі зберігається уявлення, що для чоловіка найважливішим завданням є заробіток грошей, тоді як жінка має дбати про дім та сім'ю.⁶⁶ Дослідження CEDOS це підтверджує в аналізі глибинних інтерв'ю, де один з інформантів висловив думку про те, що дівчата вибирають «стандартні» професії, зокрема, щоб здобути освіту і вийти заміж. Отже, обрання «ширших» спеціальностей може бути фактором таких результатів.⁶⁷

Доречним до цього буде ще зазначити про військову освіту, адже вона є однією з гендерно незбалансованих. За дослідженням UNFPA 73% респондентів вважають, що фізіологічні відмінності між жінками та чоловіками є основною причиною поділу на «жіночі» і «чоловічі» професії, а саме акцентною на фізичну слабкість для підготовки та практики.⁶⁸ Утім, проявляється певних рух у цьому. Лобов Гуменюк (головна спеціалістка Департаменту військової освіти) вказує, що з 2017 скасовані обмеження щодо прийняття осіб жіночої статі на навчання до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти. За її словами, на 2019 рік кількість дівчат складає 8 % від загальної чисельності зарахованих. Ці дані можуть бути використані й для того, щоб врахувати диспропорцію жінок на військовій службі, що актуалізується у воєнний час.

⁶² Український центр оцінювання якості освіти. (2022). Звіт про результати мультимедійного тесту. https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Zvit_NMT_2022.pdf

⁶³ Державна служба статистики. (2021) Вища та фахова передвища освіта в Україні у 2021 році. <https://www.ukrstat.gov.ua/>

⁶⁴ Volosevych, I., Podnos, V. (2021). What Ukrainians are driven by when choosing a profession: the results of national public opinion survey on key factors and stereotypes". The study has been conducted upon commission of the UNFPA https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/prezitation_trampoline_eng_3_1.pdf

⁶⁵ Куделя, М., Жерьобкіна, Т Слободян О. (2020). Вибір вищої освіти: гендерний аналіз". Cedoss. https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/vybir-vyshhovi-osvity_gendernyi_analiz.pdf

⁶⁶ Соціологічна група "Рейтинг". (2020). Роль жінки в українському суспільстві. https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_women_032020_press.pdf

⁶⁷ Куделя, М., Жерьобкіна, Т Слободян О. (2020). Вибір вищої освіти: гендерний аналіз". Cedoss. https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/vybir-vyshhovi-osvity_gendernyi_analiz.pdf

⁶⁸ Volosevych, I., Podnos, V. (2021). What Ukrainians are driven by when choosing a profession: the results of national public opinion survey on key factors and stereotypes". The study has been conducted upon commission of the UNFPA https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/prezitation_trampoline_eng_3_1.pdf

1.3. Безпека та захист у громаді (у ситуації протидії домашньому насиллю, ризикам насилля у громаді тощо)

Трофименко Єлизавета, Вишневський Олександр, Жураховська Олена, Лесик Данило, Тарасюк Катерина

Безпека та захист у громаді містять такі складові, як: свобода пересування, безпека в межах громади, соціальні та гендерні норми, пов'язані з репутацією певної групи, потенційне насильство та експлуатація, а також пов'язані з ними стресори, які поглиблюють нерівність у громаді. Дівчата, як представниці типово більш уразливої соціальної групи, потребують особливої уваги та захисту в рамках громади. В історично сформованому патріархальному суспільстві владні механізми, як-от керівництво, організація і контроль, є обмежено доступними жінкам, а в контексті воєнних дій ситуація загострюється. Результатом є насильство щодо жінок — попри зменшення кількості звернень за період з 2021 по 2022 рік, припускається, що насильство, зокрема домашнє, менше реєструється внаслідок погіршення доступу до системи правосуддя⁶⁹.

Оцінка безпекової ситуації в громаді першочергово включає аналіз доступу дівчат до таких діяльностей, як переміщення (як пішки, так і за допомогою транспорту), перебування у громаді, у сім'ї, а також безпеку в будь-яких з цих спільнот для дівчат. Необхідна увага щодо змін в цих діяльностях відносно війни та повномасштабного вторгнення. По-друге, сім'я, як спільнота первинної соціалізації, формує наявні гендерні норми, які стосуються безпеки й репутації жінок; водночас сім'я розглядається як територія потенційної небезпеки для дівчат — домашнє насильство формується та поширюється на основі сім'ї як первинної соціальної групи. Для повноцінного розуміння поточної ситуації необхідний також розгляд наявних випадків насильства, і загального рівня гендерно зумовленої злочинності, а саме — експлуатації, фізичного, емоційного, сексуального насильства, а також торгівля людьми й примусовий шлюб.

Отож розглянемо окремі аспекти безпеки та захисту дівчат у громаді в Україні в період війни, а особливо після початку повномасштабного вторгнення.

1.3.1. Питання транспорту, свободи пересування та безпеки громади

Свобода пересування є критично важливим аспектом у будь-якому демократичному вільному суспільстві. Однак під час збройних конфліктів, коли гостро виникає необхідність евакуації та внутрішнього або зовнішнього переміщення, випадки, коли в людей забирають право на їхню свободу пересування або певним чином обмежують її, стають особливо яскравими. Відсутність чи обмеження свободи пересування може напряму впливати не тільки на, наприклад, якість життя людини — іноді від того, зможе вона виїхати з певної точки чи ні, залежить збереження її життя загалом.

Відомо, що за час з початку повномасштабного вторгнення найбільше з України виїхало саме жінок, враховуючи загальнонаціональну заборону на виїзд чоловіків. У більшості випадків перетнути кордон чи виїхати не могли саме чоловіки, навіть будучи непризовними⁷⁰.

⁶⁹ ЮрФем. (2022). Домашнє насильство в Україні: реагування в умовах війни (I півріччя 2022 року). Проєкт Ради Європи "Боротьба з насильством стосовно жінок в Україні". <https://jurfem.com.ua/domashne-nasyistvo-reahuvannya-v-umovakh-viyny/>

⁷⁰ Еспресо.Захід. (2022, 26 лютого). Чоловік призовного віку? Навіть у вагон не впустять [zahid.espreso.tv](https://zahid.espreso.tv/cholovikiv-prizovnogoviku-u-poizdi-yaki-kursuyut-u-napryamku-kordonu-ne-puskayut). <https://zahid.espreso.tv/cholovikiv-prizovnogoviku-u-poizdi-yaki-kursuyut-u-napryamku-kordonu-ne-puskayut>

Однак жінки певного переліку професій (зокрема медицині) також не мали змоги виїхати з країни після поширення Кабінетом Міністрів заборони на виїзд на всі групи людей, що підлягають мобілізації. Таким чином, деяку частину жінок із відповідними професіями було обмежено в пересуванні за межі країни⁷¹.

Необхідно згадати й про трансжінок, які часто не могли виїхати з України й були відправлені на кордоні назад, хоча й мали відповідні документи, де зазначалася жіноча стать, тому легальних причин не пропускати їх через кордон не було⁷². Точна кількість випадків такої дискримінації не зареєстрована, однак за даними правозахисних організацій, як-от, наприклад, «Когорта», звернень до організацій поступало чимало⁷³.

Також варто зазначити, що хоча й прямими способами свободи пересування етнічних меншин в Україні не було обмежено, на місцях прибуття в шелтерах їм часто надавалося менше благ порівняно з іншими⁷⁴.

Звісно, актуальною під час війни є проблема виїзду з тимчасово окупованих територій (ТОТ) – жінкам може бути складно виїхати, оскільки вони, наприклад, не бажають залишати на небезпечних ТОТ своїх родичів-чоловіків, яким окупаційна політика не дає змоги виїхати. Крім того, на ТОТ завжди існує ризик депортацій у Росію – звідти майже неможливо виїхати, і, до того ж жінкам із дітьми часто погрожують у випадку, якщо вони вчинять спробу повернутися в Україну⁷⁵.

Питання транспорту та його доступності постає досить гостро під час збройних конфліктів через, наприклад, необхідність евакуації. Для жінок це питання в контексті ситуації повномасштабного вторгнення росії в Україну 2022 року є особливо актуальним, оскільки саме їм, часто разом з їхніми сім'ями, в більшій частині випадків доводилося користуватися транспортом при виїзді «зеленими коридорами», переміщенні між областями, виїздом за кордон тощо⁷⁶. Так, під час дії погоджених евакуаційних «зелених коридорів», виявлені численні випадки розстрілів цивільних автомобілів та автобусів, в яких зазвичай знаходились лише жінки та діти⁷⁷.

Однак щодо доступності транспорту для жінок під час повномасштабного вторгнення можна зробити певні позитивні висновки – починаючи з 24 лютого, були зафіксовані лише свідчення про неможливість чоловіків призовного віку потрапити в потяги чи автобуси⁷⁸, тоді як для жінок подібних дискримінаційних кейсів не було оприлюднено.

Розглядаючи питання безпеки громади під час повномасштабного вторгнення, в першу чергу варто звернути увагу на кількість загиблих нонкомбатантів за період з 24 лютого 2022 року по 15

⁷¹ Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй (2022). Ситуація з правами людини в Україні в контексті збройного нападу російської федерації. 24 лютого-15 травня 2022 року. Вересень 2022 року, с. 45.

⁷² Tondo, L. (2022, 22 березня). 'I will not be held prisoner': the trans women turned back at Ukraine's borders. The Guardian. <https://www.theguardian.com/global-development/2022/mar/22/i-will-not-be-held-prisoner-the-trans-women-turned-back-at-ukraines-borders>

⁷³ QUA (2022, 31 березня). Брак гормональних препаратів та неможливість перетнути державний кордон. Які проблеми спіткають українських транс-людей під час війни. QUA - LGBTQ Ukrainians in America. <https://qua.community/ua/news/what-problems-do-ukrainian-trans-people-face-during-the-war/>

⁷⁴ Радченко, Я. (2022, 28 грудня). Соціальна ізоляція, ігнорування потреб та множинна дискримінація: з чим стикаються українські роми, рятуючись від війни | ZMINA. ZMINA. <https://zmina.info/articles/soczialna-izolyaciya-ignoruvannya-potreb-ta-mnozhyhna-dyskryminaciya-z-chym-stykayutsya-ukrayinski-romy-ryatuyuchys-vid-vijny/>

⁷⁵ Cedos. (2022, 27 червня). Вимушена міграція і війна в Україні (24 березня — 10 червня 2022) Cedos. <https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migraciya-i-vijna-v-ukrayini-24-bereznya-10-cherhvnya-2022/>

⁷⁶ Leader, L., & Nunn, M. (2022, 20 березня). The face of Ukraine's refugee crisis is a woman's. The world can't let her down. MSNBC.com. <https://www.msnbc.com/know-your-value/out-of-office/ukraine-russia-war-women-girls-refugees-disproportionately-affected-n1292434>

⁷⁷ ACC Media Agency. (2022, 12 березня). Окупанти розстріляли «зелений» коридор, де були лише жінки та діти. <https://acc.cv.ua/news/ukraine/okupanti-rozstrilyali-zeleniy-koridor-de-buli-lishe-zhinki-ta-diti-82644>

⁷⁸ Еспресо.Захід. (2022, 26 лютого). Чоловік призовного віку? Навіть у вагон не впустять zahid.espreso.tv. <https://zahid.espreso.tv/cholovikiv-prizovnogo-viku-u-poizdi-yaki-kursuyut-u-napryamku-kordonu-ne-puskayut>

лютого 2023 року. За заявлений період Управління Верховного комісара ООН з прав людини задокументувало 8006 загиблих, з яких 3533 – чоловіки, 2096 – жінки, а стать 1890 загиблих не ідентифікована на момент звіту⁷⁹.

Особливу увагу варто звернути на дані, що стосуються вбивств на окупованих територіях. Так, за період з 24 лютого по 6 квітня, на окупованих територіях Київської, Чернігівської та Сумських областей, УВКПЛ зафіксувало⁸⁰:

1. Підтверджених вбивств, скоєних російськими силами: 441

2. Вбивств, що на момент написання доповіді розслідуються: 198

Дорослі чоловіки та діти чоловічої статі складають 88% постраждалих⁸¹.

Таким чином, постраждалими вбивств як загалом, так і на окупованих територіях, стають переважно чоловіки.

1.3.2. Гендерні норми, пов'язані з безпекою та репутацією дівчат

Розглянувши явище гендерованості насилля на окупованих територіях у пункті 2, можна спробувати пояснити його через можливі гендерні стереотипи в українському та російському суспільстві. Так, жінка стереотипно вважається слабшою за чоловіка, а безпосереднє фізичне насилля над жінками засуджується сильніше й має менш поширений характер, ніж фізичне насилля над чоловіками. Водночас жінка частіше сприймається як сексуальний об'єкт. Можливо, що стереотипні уявлення на кшталт «жінок не можна бити» та «жінка – сексуальний об'єкт» впливають на поведінку окупантів таким чином, що серед них вбивство жінки є менш прийнятним, ніж вбивство чоловіка, й окупанти натомість надають перевагу сексуальному насиллю.

Одна з проблем, з якою можуть зіткнутися постраждалі від сексуального насилля – віктимблеймінг. Звичайно, стигма стосовно зґвалтованих людей, якими переважно є жінки, нікуди не зникла. Однак, під час війни віктимблеймінг може набувати особливо цинічної форми, коли постраждала, що була зґвалтована окупаційними військами, звинувачується у колаборації з окупантом, або ж стверджується, що постраждала насправді добровільно погодилась займатися сексуальною активністю з окупантами.

Аргументами на користь такої позиції можуть слугувати певні привілеї, які постраждалі від сексуального насилля від окупантів *можуть* (а можуть і не) отримувати: захист свого життя та життя своєї сім'ї, доступ до медицини, продуктів на окупованій території тощо. Явищу так званого «стратегічного підпорядкування зґвалтуванню», присвячена стаття Кіран Сталлоне⁸¹. У ній авторка стверджує, що згоду на секс, отриману через обставини, що загрожують життю постраждалих, не можна вважати добровільною. Крім того, позиція віктимблеймерів не витримує жодної юридичної критики: 15 пункт Конвенції ООН проти тортур, яку ратифікували як Україна, так і росія, вказує, що будь-які свідчення, що надані під впливом тортур, не можуть використовуватися як аргумент у суді. Тортурами у конвенції вважаються і психологічні методи тиску: погрози життю, зокрема життю інших, сенсорна депривація, знущання, ненадання медичної допомоги тощо. Будь-яка «згода» на секс,

⁷⁹ Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй (2022). Втрати серед цивільних осіб в Україні з 24 лютого 2022 року до 15 лютого 2023 року. 21 лютого 2023 року. С. 1

⁸⁰ Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй (2022). Вбивства цивільних осіб: свавільні страти та напади на окремих цивільних осіб у Київській, Чернігівській і Сумській областях у контексті збройного нападу російської федерації на Україну. Грудень 2022 року. С. 7

⁸¹ Stallone, K. (2021). Strategic Submission to Rape is not Consent: Sexual Violence in the Colombian Armed Conflict. Violence Against Women.

отримана під впливом зазначених у конвенції форм тортур не має юридичної сили, й такий сексуальний акт все ще вважається зґвалтуванням.

1.3.3. Гендерно зумовлене насильство проти жінок та дівчат в умовах війни

Говорячи про безпеку дівчат та жінок, особливо на окупованих територіях та громадах, неможливо оминати тему сексуального насилля. За даними УВКПЛ, станом на 15 травня 2022 року, зафіксовано 108 заяв про акти сексуального насилля проти нонкомбатантів.⁸², переважна кількість постраждалих від сексуальних злочинів – жінки та дівчата, більша частина злочинів скоєна російськими силами.⁸² Водночас УВКПЛ зазначає, що: «Через активні бойові дії, небезпеку в районах, які контролюються Збройними силами Російської Федерації, зрив у роботі каналів звернення по допомогу, масові переміщення та стигму, пов'язану з сексуальним насильством, постраждалі від СНПК часто не можуть або не хочуть говорити з іншими людьми або офіційно звертатися до правоохоронних органів»⁸², тобто цілком ймовірно, що реальна кількість сексуальних злочинів набагато вища. При цьому важливо розуміти, що істотна частина злочинів сексуального насилля скоюються публічно, а жертвами стають як чоловіки, так і жінки будь-якого віку: на цей час наймолодшій жертві насилля – чотири роки⁸³. Разом з обстрілами лікарень, шкіл, об'єктів критичної інфраструктури, та враховуючи факти терору на окупованих територіях, сексуальне насильництво можна вважати продовженням політики геноциду українського народу, яку активно застосовує російська армія.

Збір даних про ГЗН є ускладненим через низку факторів, серед яких соціальна вразливість групи ризику, страх не настання правової відповідальності для кривдників чи помсти з їхнього боку, фінансова та/або соціальна залежність від кривдників, стигматизація постраждалих, непоінформованість постраждалих про порядок дій в разі скоєного проти них ГЗН, відсутність пропрацьованих алгоритмів допомоги постраждалим від ГЗН.⁸⁴ Специфічним для воєнного часу фактором виступає відсутність доступу до потерпілих, що перебувають на окупованих територіях⁸⁵.

Попри ці обмеження, дані звітів з ГЗН в Україні, опубліковані за останні кілька років, свідчать про підвищення віктимізації жінок та дівчат внаслідок збройного конфлікту з рф. Показовими є результати опитування ОБСЄ 2018 року, в якому взяли участь 2048 жінок віком 18-74 років. Згідно з отриманими даними, 46% жінок, постраждалих від ГЗН, напряду пов'язують свій найсерйозніший випадок насильства зі збройним конфліктом⁸⁶. Серед пов'язаних з війною чинників віктимізації – небезпека для життя, що підвищує залежність жінок та дівчат, психологічна травма і стрес,

⁸² Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй (2022). Ситуація з правами людини в Україні в контексті збройного нападу російської федерації. 24 лютого-15 травня 2022 року. Вересень 2022 року. С. 36

⁸³ Організація Об'єднаних Націй. (2022). Неофіційний переклад українською сигнального невідредагованого примірника. Незалежна міжнародна комісія з розслідування порушень в Україні (Сімдесят сьома сесія Пункт 69 (с) порядку денного. Сприяння та захист прав людини: ситуація у сфері прав людини та доповіді спеціальних доповідачів і представників).

⁸⁴ Альохін, А., Кириченко, С., & Кориневич, А. (2017). Війна без правил: гендерно-обумовлене насильство, пов'язане зі збройним конфліктом на сході України. Східноукраїнський центр громадських ініціатив. С.112

⁸⁵ McKernan, B. (2022, April 4). Rape as a weapon: Huge scale of sexual violence inflicted in Ukraine emerges. The Guardian. Retrieved March 1, 2023, from <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/03/all-wars-are-like-this-used-as-a-weapon-of-war-in-ukraine>

⁸⁶ Organization for Security and Co-operation in Europe. (2019), p.39. 5. Конфлікт і насильство. In ДОСЛІДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА НАД ЖІНКАМИ В УКРАЇНІ. ПРОВЕДЕНО ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ОБСЄ: ДОБРОБУТ І БЕЗПЕКА ЖІНОК (pp. 37–42). essay.

перебування у районі бойових дій, надмірна репрезентативність чоловіків у населеному пункті проживання, вимушене переміщення через брак життєво необхідних ресурсів^{87 88}.

Присутність у населеному пункті українських військових, більшість з яких є озброєними чоловіками, підвищує ймовірність ГЗН для жінок і дівчат, що там проживають.^{89 90} Молоді жінки та дівчата мають вищий в порівнянні з жінками загалом ризик зазнати сексуальних домагань⁹¹. Звіти ГО «Save the children» та Amnesty International за 2019 рік містили свідчення дівчат-підлітків про випадки домагань з боку військових^{92 93}.

Російсько-українська війна стала чинником комерційного сексу та сексуальної експлуатації молодих жінок та дівчат як тактики виживання, на що вказують звіти ОБСЄ 2021 року та «Save the Children» 2019. В обох звітах інформанти пов'язували цей спосіб задоволення фінансових потреб з військовою присутністю^{94 95}. Водночас підвищеному ризику сексуальної експлуатації та ГЗН піддаються жінки та дівчата, що евакуювали до країн-сусідів^{96 97}.

Ще одна група ризику ГЗН – жінки та дівчата, що перебувають в місцях позбавлення волі. Згідно зі звітом ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив» 2017 року, матеріалами для якого стали 299 напівструктурованих інтерв'ю, кожна третя жінка, що перебувала в місцях несвободи, створених на території ОРДЛО незаконними збройними формуваннями, стала свідком чи постраждалою від сексуального насильства.⁹⁸ Іншими виявами ГОН, застосованими до ув'язнених жінок, були спільне утримання з чоловіками-представниками іншої сторони конфлікту, відмова у доступі до малолітніх дітей, неврахування вимог жіночої гігієни та антисанітарні умови утримання, примус до виконання брудної роботи в принизливому контексті.⁹⁸

Нарешті, до особливо вразливої групи ГЗН належать жінки та дівчата, що стикаються з різними формами маргіналізації. Серед них – ВПО, жінки похилого віку, жінки з інвалідністю⁹⁸, представниці

⁸⁷ Зозуля, О. В. (2018). Причини виникнення гендерно зумовленого насильства серед населення України в умовах збройного конфлікту. Актуальні проблеми психології. Том I. Випуск, 50, 57-63.

⁸⁸ GBV AoR. (2022, April 27). ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО В УКРАЇНІ, р.4. Аналіз вторинних даних, 27 квітня 2022 р. gbvaor.net. Retrieved March 1, 2023, from <https://gbvaor.net/sites/default/files/2022-05/Ukraine%20GBV%20SDR%20%2025%205%2022%20Final%20format%20amended.pdf>

⁸⁹ Альохін, А., Кириченко, С., & Кориневич, А. (2017). Війна без правил: гендерно-обумовлене насильство, пов'язане зі збройним конфліктом на сході України. Східноукраїнський центр громадських ініціатив. С.31

⁹⁰ United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women (UN Women), CARE International. (2022, May 4), p.37. Rapid Gender Analysis of Ukraine. [www.unwomen.org](https://www.unwomen.org/sites/default/files/2022-05/Rapid-Gender-Analysis-of-Ukraine-en.pdf). Retrieved March 1, 2023, from <https://www.unwomen.org/sites/default/files/2022-05/Rapid-Gender-Analysis-of-Ukraine-en.pdf>

⁹¹ Organization for Security and Co-operation in Europe. (2019), p.55. 5. Конфлікт і насильство. In ДОСЛІДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА НАД ЖІНКАМИ В УКРАЇНІ. ПРОВЕДЕНО ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ОБСЄ: ДОБРОБУТ І БЕЗПЕКА ЖІНОК (pp. 37–42). essay.

⁹² Hill, P. (2019), p.30. ПОЧУЙТЕ НАС: Гендерні відмінності сприйняття дівчатами та хлопцями конфлікту на сході України. Save the Children's Resource Centre. Retrieved March 1, 2023, from https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/listen_to_us_ukraine_full_report_ukr.pdf/

⁹³ Amnesty International. (2020, November), p.112. НЕ ПРИВАТНА СПРАВА: ДОМАШНЄ ТА СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ЖІНОК НА СХОДІ УКРАЇНИ. [www.amnesty.org.ua](https://www.amnesty.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/dopovid-amnesty-international_ne-pryvatna-sprava.pdf). Retrieved March 1, 2023, from https://www.amnesty.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/dopovid-amnesty-international_ne-pryvatna-sprava.pdf

⁹⁴ Organization for Security and Co-operation in Europe. (2019), p.14. 5. Конфлікт і насильство. In ДОСЛІДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА НАД ЖІНКАМИ В УКРАЇНІ. ПРОВЕДЕНО ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ОБСЄ: ДОБРОБУТ І БЕЗПЕКА ЖІНОК (pp. 37–42). essay.

⁹⁵ Hill, P. (2019), p.22. ПОЧУЙТЕ НАС: Гендерні відмінності сприйняття дівчатами та хлопцями конфлікту на сході України. Save the Children's Resource Centre. Retrieved March 1, 2023, from https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/listen_to_us_ukraine_full_report_ukr.pdf/

⁹⁶ Chatzis, I. (2022, March 24). Targeted by traffickers - Ukrainian refugees at high risk of exploitation. United Nations : Office on Drugs and Crime. Retrieved March 1, 2023, from <https://www.unodc.org/unodc/press/releases/2022/March/targeted-by-traffickers---ukrainian-refugees-at-high-risk-of-exploitation.html>

⁹⁷ McGrath, S. (2022, March 12). Concern grows over traffickers targeting Ukrainian refugees. apnews.com. Retrieved March 1, 2023, from <https://apnews.com/article/russia-ukraine-immigration-moldova-poland-europe-17c62db4c88e04e7253865bc20c9f0>

⁹⁸ Альохін, А., Кириченко, С., & Кориневич, А. (2017). Війна без правил: гендерно-обумовлене насильство, пов'язане зі збройним конфліктом на сході України. Східноукраїнський центр громадських ініціатив.

ЛГБТІ^{98 99}, представниці інших національностей, зокрема ромки¹⁰⁰, жінки та дівчата хворі на ВІЛ/СНІД, наркозалежні¹⁰¹. Представниці маргіналізованих груп також з меншою ймовірністю отримають якісну та своєчасну допомогу у випадку скоєного проти них насильства¹⁰¹.

1.3.4. Пов'язані з конфліктом стресори, що посилюють домашнє насильство

Коли будь-яка країна переживає турбулентні часи – хоч революції, хоч економічні кризи, хоч просто зміни в політичному ландшафті – але тим більш, збройні конфлікти, у житті її громадян виникає низка факторів впливу на їхній психологічний стан, з якими необхідно певним чином справлятися. Розглядаючи збройні конфлікти на мікрорівні та їхній вплив на індивідів поза «гарячими» точками, тобто індивідів, що знаходяться в порівняній безпеці, можна виділити вплив війни на найменшу соціальну одиницю суспільства – сім'ю. Становище середньостатистичної сім'ї в певному сенсі може відображати загальний стан суспільства, й тому не дивно, що під впливом збройних конфліктів, які є повними насилля, в сім'ях постраждалих країн також зростає рівень насилля¹⁰². Як зазначається в статті про співіснування домашнього насильства та воєнних конфліктів, – «після того, як війни покидають поле битви, вони вторгаються в сім'ї й залишаються там»¹⁰³.

Таким чином, вплив війни на мікрорівні проявляється не тільки в ситуаціях індивідів, що знаходяться в «гарячих» точках, але також і в приватних просторах. Найчастіше за все, говорячи про домашнє насильство та війну одночасно, в соціальних науках згадують про чоловіків-військових, які повертаються з фронту назад у свої сім'ї, й зокрема через їхній нестабільний психічний стан виникає підвищений рівень домашнього насильства. Однак при цьому увагою оминається той факт, що це лише один – причому найбільш очевидний та логічний – із проявів того, як війна може впливати на приватний простір. Необхідно пам'ятати, що «війна – одночасно як геополітичний феномен, так і феномен повсякденності та повсякденних практик»¹⁰⁴. Це означає, що форми взаємодії, що відображають в собі війну як насильницьке явище, виникають і в сім'ях, в яких, наприклад, може й не бути військових, однак війна в будь-якому випадку торкнулася їхнього особистого приватного простору.

При цьому домашнє насильство, що відбувається під час війни, при аналізі часто відокремлюють від інших форм гендерно зумовленого насильства (кількість випадків якого зростає під час збройних конфліктів), вважаючи його таким, що не належить до напряму пов'язаних із війною явищ¹⁰⁵. Однак держава та суспільство мають дивитися на явище домашнього насильства під час конфліктів комплексно, аби бути спроможними попередити його або зменшити кількість його випадків.

⁹⁹ Madrigal-Borloz, V. (2022, March 22). Ukraine: Protection of LGBTI and gender-diverse refugees remains critical – an expert. OHCHR. Retrieved March 1, 2023, from <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/03/ukraine-protection-lgbti-and-gender-diverse-refugees-remains-critical-un>

¹⁰⁰ Roma Woman Fund CHIRIKLI. (2017, February 22). Written comments on the situation of Romani women in Ukraine to the United Nations Committee on the Elimination of Discrimination Against Women. www.chirikli.com.ua. Retrieved March 1, 2023, from <http://www.chirikli.com.ua/index.php/en/news/item/210-written-comments-on-the-situation-of-romani-women-in-ukraine-to-the-united-nations-committee-on-the-elimination-of-discrimination-against-women>

¹⁰¹ GBV AoR. (2022, April 27). ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО В УКРАЇНІ. Аналіз вторинних даних, 27 квітня 2022 р. gbvaor.net. P.4. Retrieved March 1, 2023, from <https://gbvaor.net/sites/default/files/2022-05/Ukraine%20GBV%20SDR%20%2025%205%2022%20Final%20format%20amended.pdf>

¹⁰² Colson E. (1995). War and domestic violence. *Cultural survival quarterly*, 35–38, p.35

¹⁰³ Petrosyan, A. (2022, 29 August). Coexistence of domestic violence and war. ICRP Budapest. <http://culturalrelations.org/coexistence-of-domestic-violence-and-war/>

¹⁰⁴ Basham, V. (2013). *War, Identity and the Liberal State: Everyday Experiences of the Geopolitical in the Armed Forces* (1st ed.). Routledge, p. 14.

¹⁰⁵ Gray, H. (2018). The 'war'/'not-war' divide: Domestic violence in the Preventing Sexual Violence Initiative. *The British Journal of Politics and International Relations*, 21(1), 189–206, 189.

У дослідженнях, що шукають зв'язок між підвищенням рівня домашнього насильства та збройними конфліктами, як фактори зазвичай виділяють *недоступність ресурсів протидії насильству, підвищену толерантність до насильства в суспільстві загалом, легший доступ до зброї, посттравматичні стресові розлади та інші психічні порушення серед комбатантів*¹⁰⁶. Дійсно, можливими прекурсорами підвищення рівня домашнього насильства як від часу початку російсько-української війни на Донбасі, так і під час повномасштабного вторгнення в Україні цілком могли бути вищеперелічені фактори. Крім цього, непрямыми чинниками можуть слугувати *погіршене економічне становище родини, втрата роботи, погіршення вже наявних психічних розладів через стрес, ізоляція від родини та друзів у випадку ВПО*.

У статті, присвяченій огляду загальної ситуації щодо домашнього насильства в Україні після 24 лютого 2022, працівниці центру з допомоги жінкам в кризових ситуаціях La Strada зазначають, що попри те, що у частини жінок, що проживали із аб'юзивним партнером, у лютому 2022 виникла можливість виїхати за кордон як біженкам на початку повномасштабного вторгнення з дітьми без чоловіків через обмеження виїзду чоловікам, інша частина все ж виїхала повними сім'ями в країни із незнайомими їм державними системами, мовою та звичаями¹⁰⁷. Різка зміна навколишнього середовища, часто відірваність від родичів та друзів, втрата роботи та загальний неспокій в сім'ї підвищували ризики насильства, а нерозуміння, куди та як звертатись, й страх депортації змусили жінок мовчати про такі випадки.

Крім того, у тій же статті експертки зазначали, що велика кількість випадків домашнього насильства часто є пов'язаною із вживанням алкоголю або наркотичних речовин, і превенції таких випадків насильства на деякий час допомогла заборона продажу алкоголю, яка діяла певний період після початку вторгнення¹⁰⁷. Однак ситуація знов погіршилася, коли продаж відновився. Адвокатка Т.Рубаняк у своєму інтерв'ю також звертає увагу на те, що з початком повномасштабного вторгнення випадки домашнього насильства загалом стали більш жорстокими¹⁰⁷.

Також, відкритим залишається питання про статистику та серйозність випадків домашнього насильства на окупованих територіях, з яких у жінок часто немає можливості виїхати. Звернення щодо домашнього насильства до окупаційної російської поліції при цьому більшу частину часу взагалі не розглядається постраждалими жінками, оскільки може викликати тільки гірші наслідки.

Збройні конфлікти вносять багато змін у повсякденне життя людей, й при аналізі причин підвищення рівня домашнього насильства необхідно враховувати не тільки очевидні макрорівневі зміни в суспільстві, як це часто відбувається в подібних дослідженнях, а й приховані, мікрорівневі зміни та ампліфікації в інтеракціях.

Обмеження та заборони на виїзд можуть загрожувати життю та свободі пересування людей, зокрема жінок, трансжінок та ромських жінок в Україні під час війни. Під час евакуації населення під загрозою виявлялися переважно жінки з дітьми, які ставали жертвами нападів на цивільні автомобілі та автобуси. За період з 24 лютого 2022 року по 15 лютого 2023 року, загинуло 2096 жінок серед нонкомбатантів. Також було зафіксовано низку підтверджених вбивств на окупованих територіях, переважно чоловіків та дітей. Прослідковується чітка тенденція гендерованості насильства, зокрема викликана традиційними уявленнями окупантів щодо жінки й чоловіка.

¹⁰⁶ Strand, L. (2010). Links between domestic violence and armed conflict: Report from a Field Trip in Lebanon March 7-17, 2010. Kvinna till Kvinna, 14-16.

¹⁰⁷ Semeryn, K. (2022, 11 July). Russian Invasion Overshadows Domestic Violence in Ukraine. Institute for War & Peace Reporting - IWPR. <https://iwpr.net/global-voices/russian-invasion-overshadows-domestic-violence-ukraine>

1.4. Ментальне і психосоціальне здоров'я

Балакіна Софія, Ільницька Марина, Македон Діана, Харченко Діана

За оцінками МОЗ України, 15,7 млн українців потребуватимуть психологічної допомоги, 3,5 млн із них можуть мати певний психічний розлад, а ще 800,7 тис. осіб можуть мати психічний розлад помірного або тяжкого ступеня. Стан справ у сфері психосоціального здоров'я в Україні ймовірно погіршуватиметься через вплив повномасштабного вторгнення. Зокрема, результати дослідження, яке вперше було проведене з початку повномасштабного вторгнення, вказують, що понад 90% українців мали прояви хоча б одного з симптомів ПТСР, а 57% громадян знаходяться у зоні ризику розвитку ПТСР¹⁰⁸. Попри те, що багатомісрні наслідки бойових дій не оминають як дорослих, так і дітей, підлітки становлять ту когорту, що характеризується специфічним сприйняттям ситуацій та особливостями копію з ними. Для привернення уваги до важливості повноцінного усвідомлення стану дітей, за підтримки молодіжного проєкту Teenenergizer було презентовано збірку¹⁰⁹, основною метою якої стала демонстрація інструментів впливу війни на підлітків та аналіз індивідуальних досвідів вустами фахівчинь та фахівців з психологічних травм.

1.4.1. Психічне здоров'я через призму гендерованих відмінностей

З початком повномасштабного вторгнення особливої актуальності набуло дослідження питань психологічного стану людей, що стали свідками травматичних подій, або і їх учасниками. Поширеними наслідками є ПТСР, депресія, тривожність. Дослідження *«Український синдром: особливості посттравматичного стресового розладу в учасників антитерористичної операції»* проводилося серед ветеранів АТО, що отримали закриту черепно-мозкову травму, а також переселенців без неї. Виявилося, що в усіх значно порушена якість життя, у жінок істотніше проявлялись депресія та тривожний розлад, на що найбільше впливає соціальний стан (наприклад наявність родини чи роботи)¹¹⁰. У дослідженні *«Врахування статевих відмінностей у ПТСР: багатозмінна модель медіації»*, намагалися пояснити чому, всупереч вдвічі більшій кількості чоловіків, діагностованих з ПТСР, жінки частіше повідомляють про його симптоми. Вони провели анкетування серед банківських працівників Данії за тиждень та через 6 місяців після його пограбування та визначили частіші симптоми ПТСР, а також вищі рівні депресії, тривожності та паніки серед жінок. Дослідники пояснили це тим, що жінки загалом відчують вищий рівень ризику та загрози¹¹¹.

Тема ризиків самогубства, суїцидальної поведінки, селф-харму (самопошкодження) теж займає досить схожу ситуативну позицію. У брифі досліджень 2016-2019 років у Великобританії, *«Гендер та*

¹⁰⁸ Пресслужба ОДА. (2022, September 22). В Україні презентували результати першого з початку повномасштабної війни дослідження психологічного стану населення - Черкаська обласна державна адміністрація. Черкаська обласна державна адміністрація. <https://ck-oda.gov.ua/novyny-cherkaskoyi-oblasti/v-ukrayini-prezentuvai-rezultati-pershogo-z-pochatku-povnomasshtabnoyi-viini-doslidzhennya-psixologichnogo-stanu-naselennya/>

¹⁰⁹ ООН Жінки, ЮНФПА. (2022). Збірка думок, ідей, інструментів та досвіду щодо підлітків та впливу війни на них. [file:///C:/Users/Admin/Downloads/mindcraft_links%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/mindcraft_links%20(1).pdf)

¹¹⁰ Матяш М., Худенко Л., (2014, 8 травня). *Український синдром: особливості посттравматичного стресового розладу в учасників антитерористичної операції* / Медичний часопис. Український Медичний Часопис. <https://www.umj.com.ua/article/81802/ukrainskij-sindrom-osoblivosti-posttravmatichnogo-stresovogo-rozladu-v-uchasnikiv-antiteroristichnoi-operacii>

¹¹¹ Christiansen, D., Hansen, M. (2015.). Accounting for sex differences in PTSD: A multi-variable mediation model. *European Journal of Psychotraumatology*, 6(1), 26068. <https://doi.org/10.3402/ejpt.v6.26068>

самогубство» (*Gender and suicide*), повідомляється про частіші спроби вчинити самогубство та історію селф-харму саме в жінок¹¹². Показники Шотландії є найвищими, там спроби самогубства вчиняли 13,8% жінок та 8,8% чоловіків, а досвід самопошкодження мали 21% жінок та 12% чоловіків, при чому цікаво, що у канадському дослідженні підлітків, дівчата описують більш особисті причини, такі як відчуття нещастя, суму, те, що вони собі не подобались, а хлопці - міжособистісні, як, наприклад, вступ у певну групу, або демонстрація фізичної сили. У дослідженні в Бельгії жінки пояснюють самопошкодження спробами себе покарати, уникнути негативних емоцій, хоча, окрім цього, обидві статі говорять про селфхарм, як про спосіб зняти напругу¹¹².

За результатами дослідження «Психічне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги під час війни» встановлено гендерні відмінності щодо рівня стресу під час війни¹¹³. Жінки, у порівнянні з чоловіками, більш схильні заявляти про прояви стресу, сильної знервованості, тривоги та погіршення сну, що пов'язані з повномасштабною війною України з Росією та її наслідками. Вони більш охочі проводити час з близькими, а для заспокоєння схильні читати книги, їсти більше солодкого та приймати заспокійливі. Також жінки більш охочі відвідувати психолога/психотерапевта за необхідності (9%) й не виключають звернення, хоч ніколи не мали подібного досвіду (39%). На противагу, 53% чоловіків ніколи не відвідували й не планують відвідувати спеціалістів. На думку респонденток, більшість запропонованих проблем є достатніми для звернення за психологічною допомогою, як-от: перебування в полоні, втрата близької людини та наявність проблем з психологічним здоров'ям через війну, участь у бойових діях та перебування в окупації.

Для жінок основними перешкодами до звернення за психологічною допомогою були віра в те, що їхні проблеми не є достатніми, вагомими, впевненість у тому, що вони зможуть впоратись самостійно, наявність тих, кому це більш потрібно, кошовність послуг та незнання, куди звернутись¹¹⁴. За даними статті про психічне здоров'я та психосоціальну підтримку в Україні, можна стверджувати про те, що під час повномасштабного вторгнення у дітей спостерігається дистрес через воєнні умови, страх, нічний енурез та заїкання, а також діти легко лякаються гучних звуків (наприклад, зачинення дверей). Зокрема, були виокремлені групи ризику стосовно психічних проблем серед яких жінки з маленькими дітьми, жінки, які пережили зґвалтування, особливо тому, що для них немає відомих організацій чи послуг, люди з психічними розладами¹¹⁴.

1.4.2. Психологічні розлади (ПТСР, депресія, тривога) та насильство

Що стосується гендерного аналізу ментального здоров'я в Україні, то у статті «Експрес-гендерний аналіз в Україні» (*Rapid gender analysis in Ukraine*)¹¹⁵, яка розкриває різні впливи та потреби жінок та чоловіків, зазначається про те, що існує підвищена потреба у психосоціальній підтримці, особливо жінок, бо переміщення більше впливає на психічне здоров'я саме осіб жіночої статі (2020). Такі ж результати було презентовано і в іншій статті (не стосувалися України), де вказувалось, що

¹¹² Research briefing: Gender and suicide. (n.d.). Samaritans. <https://www.samaritans.org/about-samaritans/research-policy/gender-and-suicide/>

¹¹³ Gradus Research Company (2022, жовтень). Психічне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги під час війни (повна версія) https://gradus.app/documents/307/Gradus_Research_Mental_Health_Report_full_version.pdf

¹¹⁴ Mental Health Psychosocial support Rapid situational analysis. (2022). International Medical Corps. https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/imc_2022_ukraine_mhpss_rapid_situational_analysis.pdf

¹¹⁵ Rapid gender analysis in Ukraine reveals different impacts and needs of women and men | UN Women – Headquarters. (2020, April 5). UN Women – Headquarters. <https://www.unwomen.org/en/news-stories/news/2022/04/rapid-gender-analysis-in-ukraine-reveals-different-impacts-and-needs-of-women-and-men>

жінки мають підвищену вразливість до психологічних наслідків війни. Зокрема, зазначалося, що жінки та чоловіки можуть мати різні види травм під час війни¹¹⁶. Результати іншого дослідження підтверджують, що жінки та дівчата стикаються із високим ризиком різних форм насильства (сексуальне насильство, сексуальна експлуатація, жорстоке поводження та торгівля людьми)¹¹⁷.

За результатами «Аналізу вразливості жінок та чоловіків в контексті децентралізації на територіях України, що постраждали від конфлікту»¹¹⁸, внаслідок зосередження військових формувань вздовж лінії розмежування на Сході України, недотримання порядку та безкарності злочинців відбулося збільшення ризику гендерно зумовленого насильства щодо жінок та дівчат. Унаслідок чого, рівень психічних розладів, як ПТСР, депресії та постійне відчуття тривоги є вищим у жінок, аніж у чоловіків. Це зумовлено вразливістю жінок під час воєнного конфлікту щодо таких дій агресора, як приниження, залякування, шантаж, погрози, фізичне насильство, примусове вилучення майна та коштів тощо¹¹⁹. Відповідно до конвенції ООН, існують такі форми сексуального насильства у зв'язку з конфліктом, як зґвалтування, сексуальне рабство, проституція, примусові вагітність, аборт і стерилізація, примусовий шлюб тощо. Зазначені прояви насильства застосовуються задля деморалізації національного духу, і як результат є причиною проблем з репродуктивним здоров'ям у жінок та дівчат, а також призводить до психічних розладів, як ПТСР, хронічний страх, депресія та спроби вкоротити життя¹²⁰.

Результати дослідження «Приховані наслідки конфлікту» (травень 2017) продемонстрували, що рівень поширеності психічних розладів серед ВПО є особливо високим серед жінок у порівнянні з чоловіками. Поширеність симптомів ПТСР склала 32% (22% чоловіків, 36% жінок), симптомів депресії 22% (16% чоловіків, 25% жінок), симптомів тривоги 18% (13% чоловіків; 20% жінок). Психічні розлади також були тісно пов'язані з обмеженістю життєдіяльності, оскільки індивіди, незалежно від статі, в яких були виявлені психічні розлади, мали вищий статистично значущий бал WHODAS-2, що свідчить про високий ступінь функціональних обмежень¹²¹. Шляхом проведення іншого дослідження психічного здоров'я ВПО та загального населення України¹²² (січень 2019) було встановлено значний вплив фактору вимушеного переїзду зі свого дому на рівень тривоги серед жінок, у порівнянні з чоловіками з цієї ж категорії. Для переміщених жінок значення GAD7 становило 6,8 проти 5,1 у чоловіків, а для загального населення – 5,4 й 4,9 для жінок та чоловіків відповідно. Виявлено гендерні відмінності у зверненнях за психологічною допомогою, оскільки жінки користувалися послугами психологічної допомоги частіше за чоловіків, а також були схильні до відвідування церкви та

¹¹⁶ Kastrup, M. (2006). Mental health consequences of war: gender specific issues. World Psychiatry, 33–34. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1472268/>

¹¹⁷ Six months on in Ukraine: Brutal mental health toll must not be overlooked, warns CARE - Ukraine [Press release]. (2022, August 22). <https://reliefweb.int/report/ukraine/six-months-ukraine-brutal-mental-health-toll-must-not-be-overlooked-warns-care>

¹¹⁸ ООН Жінки. (2017, вересень) Аналіз вразливості жінок та чоловіків в контексті децентралізації на територіях України, що постраждали від конфлікту. Нікого не залишити осторонь. Звіт., 26. <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/427/1.pdf>

¹¹⁹ ООН Жінки. (2022, 29 березня). Оперативний гендерний аналіз ситуації в Україні: огляд вторинних даних. <https://ukraine.unwomen.org/sites/default/files/2022-05/UNWomen BRIEF A4 2022 UKR-1.pdf>

¹²⁰ Адільханян І., Агабекян Т., Чумало М., Федькович Г., Гамахарія К., Івіч Г. (2022). Запобігання та реагування на гендернозумовлене насильство під час війни та в післявоєнних умовах. Досвід та рекомендації жіночих громадських організацій. Інструментарій. Відень: WAVE – Жінки проти насильства в Європі. <https://www.osce.org/files/f/documents/c/7/532505.pdf>

¹²¹ Приховані наслідки конфлікту. Проблеми психічного здоров'я та доступ до послуг серед внутрішньо переміщених осіб в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://international-alert.org/publications/hidden-burdens-of-conflict-uk>

¹²² Babenko, S., Catling, J., Kuznetsova, I., Mikheieva, O., & Round, J. (2019, January). The Mental Health of Internally Displaced People and the General Population in Ukraine. Ukrainian Catholic University. https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/mental_health_of_idps_and_general_population_in_ukraine.pdf

вживання ліків задля подолання стресу. Натомість для чоловіків більш популярними були алкоголь та цигарки. Ці методи боротьби були релевантними лише для 16,7% респондентів, тоді як звернення до психолога було одним з найменш використовуваних способів протидії стресу. Найпоширенішою тактикою серед ВПО та загального населення для подолання тривалої тривоги та стресу виявилися розмови з друзями (63,7%), музика/фільми (45%), прогулянки (35,3%). За кваліфікованою допомогою зверталось лише 2,8% респондентів¹²³

Про вищу ймовірність виникнення ознак ПТСР у жінок зазначається і в статтях «Психічне здоров'я у Донецькій та Луганській областях-2018»¹²³ та «Зв'язок між соціально-демографічними факторами та посттравматичним стресовим розладом»¹²⁴. Результати першого дослідження, проведеного до повномасштабного вторгнення у Донецькій та Луганській областях з фокусом на психічне здоров'я, вказують на те, що гендер не був значущим предиктором травматичного досвіду, однак, жіноча стать асоціювалась із вищою ймовірністю мати симптоми депресії або ПТСР. Результати другої доповнюють факт існування різниці за статтю у надмірному вживанні алкоголю: у чоловіків це спостерігається частіше. Схоже дослідження було проведено у 2016 році серед підлітків 11-17 років, що жили у прифронтових та «спокійних» регіонах. У результатах зазначалося, що вплив травматичних подій, пов'язаних з війною, та щоденний стрес були вищими у підлітків Донецької області, ніж у підлітків зі «спокійних» територій. Зокрема, вони мали підвищений ризик ПТСР, сильної тривоги та помірно важкої/важкої депресії¹²⁵.

1.4.3. Доступ до послуг у сфері психосоціальної підтримки

Можливість мати доступ до послуг у сфері психосоціальної підтримки є критичною для кожної людини, що пережила травматичний досвід. Однак, станом на сьогодні, Уряд України не забезпечує комплексних заходів реагування на ці потреби¹²⁶. Результати дослідження, що стосувалося українських біженців у Польщі у 2022 році, вказували на те, що як мінімум 10 % респондентів (жінки у віці 18-34 та діти у віці 5-14) вказували емоції, що викликають проблеми у щоденному функціонуванні. Зокрема, більш ніж половина респондентів зазначили, що хочуть отримати психологічну¹²⁷ допомогу. Діяльність правозахисних організацій, фондів та волонтерських ініціатив або ж імплементація проєктів на рівні місцевих органів управління не може задовольнити співвідношення між попитом та пропозицією. Результати дослідження, проведеного представниками *Українського Католицького Університету* та *University of Birmingham* на тему психологічного здоров'я внутрішньо переміщених осіб та населення України в цілому, продемонстрували, що переміщення впливає на психологічне здоров'я жінок більше, ніж на психологічний стан чоловіків, беручи за предмет стан занепокоєння. Попри це, рівень попиту на

¹²³ Психічне здоров'я у Донецькій та Луганській областях - 2018. (2018). КМІС., 17-26.

https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/2018_mhpss_report_ua.pdf

¹²⁴ Fel, S., Jurek, K., & Lenart-Kłóś, K. (2022). Relationship between socio-demographic factors and posttraumatic stress disorder: A cross sectional study among civilian participants' hostilities in ukraine. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(5), 2720. <https://doi.org/10.3390/ijerph19052720>

¹²⁵ Bohdanova, T., Hodes, M., Osokina, O., Silwal, S., Skokauskas, N., & Sourander, A. (2022). Impact of the russian invasion on mental health of adolescents in ukraine. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2022.07.845>

¹²⁶ ООН Жінки. (2022, 29 березня). Оперативний гендерний аналіз ситуації в Україні: огляд вторинних даних., 24. https://ukraine.unwomen.org/sites/default/files/2022-05/UNWomen_BRIEF_A4_2022_UKR-1.pdf

¹²⁷ New research reveals how war-related distress affects mental health of Ukrainian refugees in Poland [Press release]. (2022, December 19). <https://www.who.int/europe/news/item/19-12-2022-new-research-reveals-how-war-related-distress-affects-mental-health-of-ukrainian-refugees-in-poland>

отримання послуг у цій сфері серед жінок несуттєво переважав запити від чоловіків, але загальне спостереження підтвердило, що більшість населення залишалися задоволеними отриманою допомогою¹²⁸. Дослідження було проведено шляхом опитувань внутрішньо переміщених осіб та населення загалом у рівних пропорціях. Також проводилися інтерв'ю з фахівцями з підтримки у сфері психічного здоров'я та представниками міжнародних благодійних організацій. Одним з ключових висновків дослідження були отримані дані про те, що лише 21,7% ВПО, що мають клінічно виражену тривогу та депресію, намагалися отримати психологічну підтримку¹³⁰. Попри більший ризик отримання психологічних травм факт незначної підтримки змушує вимушено переміщених жінок нехтувати власним здоров'ям пріоритезуючи добробут своїх дітей та чоловіків¹²⁹. Однак зменшити чи усунути фактори стресу та занепокоєння можуть також дії, що забезпечують наявність житла та базових послуг необхідних для життя¹³⁰.

Таким чином, ми не можемо заперечувати важливість ролі гендеру у проживанні травматичних досвідів та, відповідно, їх наслідків, що особливо доцільно детальніше розглянути у період після початку повномасштабного вторгнення. Також, можна зробити висновки, що підлітки у прифронтових зонах можуть з вищою ймовірністю мати ПТСР, тривогу та депресію. Загалом серед дітей (зокрема, дівчат 5-14 років та молодих дівчат від 18 років) спостерігається тенденція до стресу через вплив війни. Серед факторів, що ймовірно найзначніше впливають на те, що чоловіки і жінки загалом можуть по-різному переживати події, є вплив суспільства, його норм та загалом соціалізації, формування особистості індивіда впродовж дитинства та протягом життя. Як, наприклад, те, що чоловіки рідше звертаються за допомогою до спеціалістів цілком можливо пов'язано з осудом суспільства та неприйняттям чоловічих емоцій. Однак, такі стереотипи не лише впливають на досліджуване явище, себто особливості ментального здоров'я людей різних гендерів, що пережили травматичні досвіди.

Аналогічно, суспільство може впливати й на методи дослідження, створення та дизайн вибірки, фокус на предметі дослідження. Йдеться про стереотипні уявлення «жіночого повсякдення», про що згадується у статті «Жінки України в повсякденні окупації: відмінності сценаріїв, інтенції й ресурси виживання». Вона говорить про недостатню репрезентативність жінок, адже «жіночого повсякдення» у реальності набагато різноманітніше, ніж догляд за дітьми, домогосподарство та очікування чоловіка з війни. Тому варто брати це до уваги, адже узагальнення та спрощення в таких питаннях лише заважає нам певним чином досягнути і оцінити реалії життя жінок та психологічні труднощі, з якими вони зіштовхуються¹³¹.

1.5. Репродуктивні та сексуальні послуги та права

¹²⁸ Babenko, S., Catling, J., Kuznetsova, I., Mikheieva, O., & Round, J. (2019, January). The Mental Health of Internally Displaced People and the General Population in Ukraine. Ukrainian Catholic University. 2. https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/mental_health_of_idps_and_general_population_in_ukraine.pdf

¹²⁹ Уварова, О., Ясеновська, М. (2020). The gender dimension of internal displacement in Ukraine: local policies, business practices and legal instruments of protection. Харків: Громадська Альтернатива. <https://rm.coe.int/the-gender-dimension-net/1680a01d6e>

¹³⁰ Міжнародний медичний корпус. (2022, 14 березня). Ukraine crisis: situation report №5. https://internationalmedicalcorps.org/wp-content/uploads/2022/03/IntlMedCorps-UkraineCrisis_SitRep05.pdf

¹³¹ Стяжкіна, О. (2015). Жінки України в повсякденні окупації: відмінності сценаріїв, інтенції й ресурси виживання. *Український Історичний Журнал*, 2. https://shron1.chtyvo.org.ua/Stiazhkina_Olena/Zhinky_Ukrainy_v_povsiakdenni_okupatsii_vidminnosti_stsenariiv_intentsii_i_resursy_vyzhyvannia.pdf?

Репродуктивне здоров'я є важливим аспектом загального здоров'я та благополуччя людини. Доступ до послуг у цій галузі, таких як контрацепція, безпечні аборти та менструальна гігієна, є фундаментальним правом кожної людини. Ці послуги мають позитивний вплив на соціальну рівність, економічний розвиток та свободу вибору індивідів. Далі буде розглянуто важливість репродуктивних та сексуальних послуг і прав у формуванні здоров'я та благополуччя людей.

1.5.1. Соціальні норми

Соціальні норми – неписані правила, які використовують для контролю поведінки людей та їхньої взаємодії один з одним. У пострадянських країнах не було прийнято батькам розмовляти з їхніми дітьми про інтимне здоров'я, гігієну, стосунки тощо¹³². Це змушувало хлопців та дівчат шукати інформацію про те, що їх непокоїло у альтернативних джерелах: інтернет, друзі тощо. За результатами соціологічного опитування агенції «ФАМА» з 1600 респондентів 66% дізналися про секс у віці від 9 до 13 років. 42% опитаних дізналися про секс від друзів, а 17% від батьків¹³³. Є декілька причин чому самостійний пошук цієї інформації може стати проблемою для підлітків. По-перше, за самостійного пошуку в інтернеті підліток може натрапити на порнографічний контент, перегляд якого може сформувати неправильне уявлення про інтимні стосунки. По-друге, підлітки можуть обговорювати це зі своїми друзями, які скоріш за все не обізнані у цій темі. Це може призвести до поширення хибних тверджень щодо інтимних стосунків, гігієни та здоров'я.

Зараз суспільство намагається нормалізувати сексуальну освіту та її обговорення задля уникнення проблем, які є результатом недостатньої обізнаності у її темах: рання вагітність і аборти, як наслідок; захворювання, що передаються статевим шляхом (ЗПСШ); ранні шлюби. У соціологічному опитуванні 93% відсотки респондентів вважають, що батьки повинні бути відповідальними за секспросвіту, але тільки у 17% відсотків респондентів батьки були першоджерелом цієї інформації¹³⁵.

1.5.2. Гендерна рівність

Невіддільною частиною сексуальної освіти є гендерна рівність, оскільки вона сприяє дотриманню прав людини, боротьбі зі стереотипами та дискримінацією, здоров'я та благополуччя, рівним можливостям та зниженню насильства¹³⁴. Незалежно від своєї статі підлітки можуть відчувати тиск та очікування щодо своїх ролей та поведінки. Зокрема, дівчата можуть відчувати тиск щодо своєї ролі у стосунках, позаяк їм нав'язують уявлення про те, що вони повинні бути емоційними, ніжними, готувати та займатися хатньою роботою. З іншого боку, хлопці також стикаються зі стереотипними уявленнями щодо своєї поведінки, наприклад, те, що вони повинні працювати та лагодити техніку, а не бути занадто емоційними.

¹³² Жук, І. (2008). Громадська думка про формування культури статевого стосунку підлітків в Україні. *Соціальні виміри суспільства*.

¹³³ Шабат Х., Малачівська-Данчак М., Батіна Ю., Івасенко І., Дутчак Ю., Супрунук У. та ін.. (2021). Соціологічне дослідження «Сексуальне насильство в Україні: від усвідомлення до захисту». https://fama.agency/wp-content/uploads/2021/11/Zvit_Seksualne-nasylllya_2021-1.pdf

¹³⁴ UNESCO. (2018). International technical guidance on sexuality education: An evidence-informed approach. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000261803>

Важливо пояснити підліткам, що не обов'язково дотримуватися гендерних стереотипів і що кожна людина має право обирати свою роль та поведінку у стосунках. Також важливо зрозуміти, що дотримання невідповідних гендерних стереотипів може мати негативний вплив на психічний та емоційний стан людини. Тому, інформувати підлітків про гендерну рівність та дотримання різноманітності може позитивно позначитися на їхньому розвитку як особистостей.

1.5.3. Всебічна сексуальна освіта

Згідно зі Стратегією з сексуального та репродуктивного здоров'я ВООЗ¹³⁵ людина аби досягти найкращого рівня сексуального та репродуктивного здоров'я має право на якісну сексуальну освіту та доступ до інформації. Практика сексуальної освіти є поширеною у США та країнах Європи, але поки формального шкільного предмета на якому б обговорювали сексуальне в Україні немає. Натомість ініціативу беруть окремі громадські організації, які поширюють інформаційні брошури серед дітей, батьків та викладачів і діляться цим в Інтернеті. Так, наприклад, Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї» у 2018 році опублікував посібник, який є схвалений до використання у загальноосвітніх навчальних закладах. Посібник призначений для проведення уроків з питань статевого та репродуктивного здоров'я, формування відповідальної поведінки, зокрема щодо батьківства, для учнів 15-18 років¹³⁶. Серед приватних ініціатив: «Біологія сексуальності» (серія анімаційних роликів) та інформаційний електронний ресурс «Сексінфорія» експертки з сексуальної освіти Юлії Ярмоленко.

Формально теми дотичні до статевої освіти включені до предметів шкільної програми, як-от: «Біологія» та «Основи здоров'я». На уроках Основ здоров'я у 8-9 класі учні засвоюють тему соціального благополуччя, яка включає соціальні аспекти статевого дозрівання, принципи рівноправного спілкування, психологічні та соціальні наслідки ранніх статевих стосунків, контрацепцію, ЗПСШ, та кримінальну відповідальність за злочини сексуального характеру¹³⁷. На уроках Біології учні знайомляться з темою «Розмноження та розвиток людини» лише наприкінці 8 класу¹³⁸. У 10 класі учні вивчають статеві клітини, як вони розвиваються та функціонують. В 11 класі обговорюється безпека і статеві культура, хоча окремого уроку для цієї теми немає¹³⁹. Здається, що теми шкільної програми досить добре охоплюють інформацію щодо сексуального та репродуктивного здоров'я, але поняття «секс» чи «мастурбація» в українських шкільних підручниках не зустрічаються, тим паче, не всі вчителі готові відверто говорити на ці теми.

Шкільна програма запізно ознайомлює учнів з аспектами сексуальної освіти, адже до 8 класу (14-15 років) більшість дітей вже отримують знання про секс з інших джерел та починають вести статеве життя. Так, за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проєкту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» станом на 2018 рік середній вік першого

¹³⁵ World Health Organization (WHO). (2001). *Who regional strategy on sexual and reproductive health*. World Health Organization. https://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0004/69529/e74558.pdf

¹³⁶ Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї». (2018). *Репродуктивне здоров'я та відповідальна поведінка учнівської молоді. посібник для тренера*. <http://osvita-zm.org.ua/wp-content/uploads/2019/01/Posibnyk.Reproduktyvne-zdorovya-ta-vidpovidalna-povedinka-uchnivskoyi-molodi.pdf>

¹³⁷ Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти з Основ здоров'я 6 – 9 класи, Наказ Міністерства освіти і науки України № 698 (2022) (Україна). <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.osnovy.zdorovia-6-9.pdf>

¹³⁸ Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти «Біологія» 6 – 9 класи, Наказ Міністерства освіти і науки України № 804 (2017) (Україна).

¹³⁹ Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти «Біологія і Екологія» 10-11 класи. Наказ Міністерства освіти і науки України № 1407 (2017) (Україна).

досвіду статевого життя становить 15,1 року для дівчат та 14,4 для хлопців¹⁴⁰. Але доки в українському суспільстві існує страх, що через такі уроки молодь стане розбещеною або засвоїть «неправильне» сприйняття сексу, стосунків та сексуальності. Асоціація сексологів та сексотерапевтів України виступають проти сексуальної освіти через пропаганду гомосексуальних відносин, руйнацію сімейних цінностей та морально-етичних основ¹⁴¹. Подібний лейтмотив підтримує і Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій з якою, до речі, МОН має угоду згідно з якою заборонені навчальні плани та література *“...що суперечать традиційним сімейним цінностям українського народу”*¹⁴².

Тема сексу заговорується не лише в школі, а й вдома. За результатами дослідження «Жінки та стигма», проведене серед дівчат-підлітків після повномасштабного вторгнення, лише 25% обговорювали в сім'ї тему сексу, 37% ранню вагітність та 35% ЗПСШ. Більша частина дівчат не можуть вільно говорити на теми репродуктивного та статевого здоров'я з мамою в основному через складнощі підбору слів для розмови (ту ж проблему мають дорослі) та страх викликати підозру своєю цікавістю¹⁴³. Мами теж не ініціюють розмов з тем секс-освіти не маючи відповідного поняттєвого апарату і чекають на більш слушну нагоду, вважають що для обговорення таких тем зарано¹⁴⁵.

Але надія на впровадження статевої просвіти в Україні є. За даними дослідження аналітичного центру Cedos більшість опитаних батьків та освітян висловили підтримку урокам сексуальної освіти¹⁴⁴. Дослідження *“Жінки та стигма”* демонструє, що батьки підтримують ініціативу шкільної секс-освіти, але вчителі у свою чергу не готові брати на себе таку відповідальність¹⁴⁵. Запит на секс-освіту в українському суспільстві зростає і буде зростати зі збільшенням кількості усвідомлених батьків та вчителів з сучасними поглядами. А 9 лютого 2023 року громадський альянс «Політична дія жінок» подав петицію про «Впровадження обов'язкового статевого виховання в систему освіти України», яка вже набрала понад 25 тисяч підписів і очікує на розгляд Президентом¹⁴⁶.

1.5.4. Рання вагітність

Одним із результатів нефахової сексуальної просвіти або її відсутності є рання вагітність. Юнаки та дівчата не усвідомлюють важливості контрацепції під час сексуального контакту. Так, наприклад, кожна п'ята 14-річна дівчинка (26,3%) і майже третина 14-річних хлопців (30,9%), що мали досвід сексу, під час свого дебютного разу не використовували презервативи¹⁴⁶. Окрім цього,

¹⁴⁰ ЮНІСЕФ & ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». (2019). *Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»*. Поліграфічний центр «Фоліант», с. 62.
<https://www.unicef.org/ukraine/media/921/file/Social%20conditionality%20and%20indicators%20of%20adolescent%20and%20youth%20health%20in%20Ukraine.pdf>

¹⁴¹ *Стоп сексуальна освіта в Україні*. (б. д.). Асоціація сексологів та сексотерапевтів України. <https://sexology.org.ua/stop-seksualna-osvita-v-ukraini/>

¹⁴² Жерьобкіна, Т. (2021, 2 вересня). *Міністерство освіти і науки та Рада церков підписали угоду. Що з цим не так?* Cedos. <https://cedos.org.ua/ministerstvo-osvity-i-rada-czerkov-pidpysaly-ugodu-shho-z-cym-ne-tak/>

¹⁴³ ГО «Дівчата». (2022). *Жінки та стигма*. <https://drive.google.com/file/d/1txmWYrWwCEI-go8fQu6BAR4qI-Cblo1/view>. С. 9-11

¹⁴⁴ Cedos. (2020). *Обізнаність та ставлення вчительської спільноти і батьків до комплексної сексуальної освіти*. https://cedos.org.ua/system/articles/pdfs/000/000/446/original/sexual_education_ua_0.pdf?1606145254

¹⁴⁵ Тишко, І. (2023, 9 лютого). *Впровадження обов'язкового статевого виховання в систему освіти України Електронні петиції (№22/179600-en)*. Електронні петиції — Офіційне інтернет-представництво Президента України. <https://petition.president.gov.ua/petition/179600>

¹⁴⁶ ЮНІСЕФ & ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». (2019). *Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»*. Поліграфічний центр «Фоліант», с. 63.

вагітність дівчат часто оцінюють та регулюють інші люди. Наприклад, серед мам дівчат-підлітків побутує негативне ставлення до абортів: 64% вважають, що це призведе до безпліддя, 40% - що це гріх, 27% - що це призведе до смерті вагітної.

За даними Євростату спостерігається тенденція до зменшення числа ранніх вагітностей. У 2014 році дівчат-породіль у віці 15-19 років було 26 на тисячу українок цього ж віку, у 2015 році – 25, у 2016 – 23, у 2017 – 21, у 2018 – 18, у 2019 – 15 та у 2020 – 14 на тисячу. Отже, за період шести років кількість молодих мам зменшилась майже вдвічі¹⁴⁷. За даними Державної служби статистики України для вікової групи 15-19 років маємо наступні коефіцієнти: 2014 – 27,0 на тисячу дівчат відповідного віку, 2015 – 27,3, 2016 – 25,3, 2017 – 22,4, 2018 – 19,7, 2019 – 16,9, 2020 – 15,8, 2021 – 13,8¹⁴⁸. Європейська та українська статистики мають невеликі відмінності в показниках коефіцієнтів матерів-підлітків, хоч напрям на зменшення випадків ранньої вагітності є очевидним. Така тенденція супроводжується підвищенням середнього віку першого статевих акту. Це може пояснюватись поширенням знань про сексуальне здоров'я та зростанням рівня свідомої позиції підлітків щодо вагітності.

1.5.5. Менструальне здоров'я та гігієна

Менструація – це звичайний природний процес, що сигналізує про оптимальне здоров'я дівчини. Основною ознакою нормального функціонування репродуктивної системи жінки є нормальний менструальний цикл. З точки зору фізіології – це циклічні зміни в органах жінки (маткових трубах, матці, молочних залозах). Проте це також є змінами в нервовій, ендокринній та інших системах організму¹⁴⁹.

На жаль, далеко не всі дівчата, які вперше переживають менструацію, знають правила гігієни. Згідно з дослідженням Юнісеф, 91% дівчат хотіли б отримувати більше інформації на тему менструальної гігієни. А 27% дітей хотіли б отримувати цю інформацію саме від батьків¹⁵⁰. Тому їх обов'язком є розповісти дитині про такі речі у більш ранньому віці. Дівчатам такі обов'язкові речі, як часта заміна засобів гігієни та душ кожного дня; поведінка та правильне спілкування з однолітками на цю тему. Мати базові знання з менструальної гігієни необхідно кожній дівчинці, аби запобігти таким критичним випадкам, як інфікування статевих органів або інші серйозні хвороби. Але мати ці знання повинні не лише дівчата, адже за даними від Юнісеф -74% хлопців також хотіли б мати більше знань на цю тему¹⁵².

Розглядаючи жіноче здоров'я в умовах війни, іноді ми спостерігаємо деякі зміни та труднощі. В перші дні війни, коли українці в паніці виїжджали як біженці або ж залишались вдома, люди мали забезпечити себе всім необхідним: для жінок це ще й також засоби гігієни при менструації. Та коли вибір стає між продуктами першої необхідності та жіночими засобами гігієни, на жаль, доводиться обирати перше, аби прогодувати сім'ю та бути впевненими у подальшому проживанні. Щодо продуктів гуманітарної допомоги, чомусь жіночі потреби часто ігноруються. Скоріш за все це

<https://www.unicef.org/ukraine/media/921/file/Social%20conditionality%20and%20indicators%20of%20adolescent%20and%20youth%20health%20in%20Ukraine.pdf>

¹⁴⁷ Fertility rates by age. (б. д.). Eurostat - European Commission. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/DEMO_FRATE_custom_5200638/default/table?lang=en

¹⁴⁸ Статистика населення України. (б. д.). Державна служба статистики України. http://db.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c.asp

¹⁴⁹ Луценко О.І. (2021). *Особливості функціонального стану центральної гемодинаміки в жінок у різні фази оваріально-менструального циклу*, ст 52-53

¹⁵⁰ UNICEF. (2022). *Здоров'я без сорому: помічник для батьків*, ст 2-3 <https://spilnoteka.org/wp-content/uploads/2022/08/buklet-dlya-batkiv-22zdorovya-bez-soromu22.pdf>

відбувається, бо люди звикли, що це «занадто особисте» на цю тему «краще промовчати». Саме з цієї причини люди в першу чергу не подумують допомогти жінкам цим способом¹⁵¹.

Беручи до уваги необізнаність дітей та підлітків про менструальне здоров'я, а ще й в сьогоденній ситуації, ця тема стає ще важчою. Зараз, на жаль, дуже велика кількість людей не має доступу до кваліфікованої медичної допомоги та професійних порад. Багато українок, що переживають війну, а разом із нею потужний стрес, можуть мати деякі відхилення в жіночому здоров'ї, у тому числі й з менструальним циклом. А це призводить до проблем ще більшого масштабу, що не можна ігнорувати. Із початком війни в Україні багато препаратів, що були раніше в аптеках та приймалися багатьма жінками регулярно, перестали поставляти в наші міста. Надмірна кровотеча, сильний біль, невчасна менструація або взагалі її відсутність – усе це потребує консультації з фахівцем. На жаль, в наших умовах, особливо на окупованих територіях, майже неможливо отримати професійну пораду. Тому, враховуючи обставини, жінкам доводиться багато чого вміти робити самим, що також може мати наслідки. Проте від жіночого здоров'я залежить стан всього організму, тому вкрай важливо в критичних випадках шукати фахівців та отримувати якісні консультації, аби зберегти себе та своє здоров'я.

1.5.6. Контрацепція

Контрацепція – це така собі система заходів, що зменшує шанс вагітності внаслідок статевого акту. Основна мета контрацепції полягає у зниженні ризику небажаної вагітності та, загалом, покращенні якості життя сексуально активних людей. Статева функція впливає на формування сексуальності, яка є складним процесом, що починається під час ембріонального періоду онтогенезу і завершується зі статевим дозріванням¹⁵². Крім того, контрацепція є важливою складовою гігієни статевих органів, оскільки це є способом запобігти поширенню статевих захворювань. Та якщо ми говоримо про контрацепцію, ми не можемо оминати й гендерний аспект цієї теми.

Існує багато різних видів контрацепції, такі як медичні препарати, протези, бар'єрні методи, хірургічні процедури та інші методи. Одним з найбільш ефективних методів контрацепції є гормональна контрацепція. Це прийом спеціальних препаратів, що містять гормони, які блокують процеси овуляції у жінки та змінюють склад та консистенцію слизу в шийці матки, а це своєю чергою ускладнює переміщення сперматозоїдів до яйцеклітини. Цей метод є одним з найбільш ефективних та зручних, оскільки потребує мінімального зусилля з боку жінки та має високий ступінь захисту від вагітності. Іншими методами контрацепції є бар'єрні методи, які містять використання презервативів, діафрагми, сперміцидів та інших засобів, які створюють бар'єр між сперматозоїдами та яйцеклітинами.

Жінки частіше відчувають на собі негативні наслідки незахищеного статевих контакту. Вагітність, відповідальність за дітей та сімейне планування падають на їх плечі. Однак, жінки також мають більше вибору щодо методів контрацепції. Вони можуть використовувати різні методи для того, щоб запобігти вагітності. Адже за даними UNFPA, майже половина всіх вагітностей, що становлять 121 мільйон щороку в усьому світі, є незапланованими. Причинами цьому є: відсутність

¹⁵¹ Hampson L. (2022, march 11). *What happens when you get your period during a war?* <https://www.independent.co.uk/life-style/women/women-ukraine-war-period-health-b2033922.html>

¹⁵² В. І. Бойко, Н. В. Калашник, А. В. Бойко та ін. (2018). *Планування сім'ї та контрацепція : навчальний посібник*. Суми : Сумський державний Університет https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/67427/1/Kalashnyk_planuvannia.pdf;jsessionid=8D72F5CF84E6B6F00833A875D44A0473

допомоги та інформації щодо сексуального та репродуктивного здоров'я, шкідливі норми та стигма навколо жінок, які контролюють свою фертильність і тіло, та, очевидно, сексуальне насильство та репродуктивний примус. Усе це є підтвердженнями фактору гендерної нерівності в суспільстві ¹⁵³.

У воєнний час доступ до контрацепції може бути обмеженим через брак ресурсів, що може призвести до збільшення кількості небажаних вагітностей та інших проблем зі здоров'ям жінок. Багато жінок відчують більшу потребу у захисті від небажаної вагітності під час війни, коли вони можуть знаходитись на окупованих територіях або в таборах для переселенців, де ризик насильства може бути підвищений. Одним з можливих рішень може бути забезпечення доступу до безкоштовної та якісної контрацепції для жінок в Україні, проте, на жаль, ці проблеми майже не беруть до уваги.

Чоловіки ж навпаки мають менше вибору щодо методів контрацепції. Найбільш популярним методом є презерватив, який також є захистом від статевих переданих інфекцій. Хоча існують інші методи контрацепції для чоловіків, такі як вазектомія та метод різання сім'яних канальців, вони менш поширені та можуть бути навіть болісними або неприємними для більшості.

Отже, якщо ми говоримо про контрацепцію та її методи, ми враховуємо не лише основні правила та методи, а й гендерні аспекти цієї теми. Незалежно від того, чоловік чи жінка вибере метод контрацепції, важливо знати про всі можливі та зручні варіанти та обговорити їх зі своїм партнером та лікарем. Контрацепція – це особисте рішення, яке повинно залежати від індивідуальних потреб обох партнерів.

1.5.7. Ранні шлюби

Ранній або дитячий шлюб¹⁵⁴ — це офіційний або неофіційний союз, двох осіб, хоча б одна з яких не досягла вісімнадцяти років. Причини дитячих шлюбів бувають різні, здебільшого це: бідність та соціальні норми.

Ранні шлюби негативно впливають як на дівчат, так і на хлопців. Дівчатам у ранньому шлюбі жити набагато важче, тому що, як мінімум — це загроза ранньої та небажаної вагітності, а також порушення процесу освіти і саме це ставить під загрозу їх здоров'я та благополуччя. Дівчата повинні мати право на вибір — вибір віку коли виходити заміж, коли народжувати дітей. Дівчата та хлопці в дитячому шлюбі стикаються з різними проблемами. Як для дівчат, так і для хлопців ранній шлюб — це різке обривання дитинства. Для хлопців у ранньому віці, насправді, важко мати сім'ю, тому що здебільшого саме вони фінансово утримують усіх членів сім'ї. Ранній шлюб здебільшого залежить від виховання, тобто від батьків. Сім'ї, які зазнають бідності видають своїх дітей заміж для того, щоб хоч якось зменшити сімейні витрати. Через відсутність доступу до освіти, дівчата вважають, що саме ранній шлюб може допомогти їм покращити фінансове становище родини.

Хоча дитячі шлюби не є поширеною практикою в Україні, вони все ще викликають занепокоєння в деяких сільських районах, де традиційні цінності та вірування все ще поширені. За даними зі статистики UNICEF (Girls Not Brides)¹⁵⁵, в Україні 9% дівчат заміжні у віці до 18-ти років та 4% хлопців одружені у віці до 18 років. Український уряд вжив заходів для розв'язання проблеми дитячих шлюбів шляхом впровадження законів і політики, які захищають права дітей і сприяють гендерній

¹⁵³ UNFPA. (2022, 1 квітня). *Майже половина всіх вагітностей є незапланованими — це глобальна криза, йдеться у новій доповіді UNFPA* <https://ukraine.unfpa.org/uk/385605>

¹⁵⁴ UNFPA (2014). *Child Marriage in Ukraine (Overview)*. https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Child%20Marriage%20in%20Ukraine_Overview.pdf

¹⁵⁵ *Girls Not Brides. The atlas of child marriage*. <https://www.girlsnotbrides.org/learning-resources/child-marriage-atlas/atlas/>

рівності. Однак потрібно зробити більше, щоб підвищити обізнаність про негативні наслідки дитячих шлюбів і надати дівчатам і жінкам можливість робити свідомий вибір щодо свого майбутнього.

1.5.8. Доступ до безпечного аборту

Україна має одну з найбільш ліберальних законодавств щодо абортів у світі. Аборт в Україні можна здійснювати за запитом жінки до 12 тижнів вагітності. У разі загрози життю та здоров'ю матері, або у випадках важких вроджених вад плоду, аборт можна здійснювати до 22 тижнів вагітності. Аборт проводиться тільки у лікарнях та інших медичних закладах, які мають відповідне обладнання та кваліфікованих медичних працівників. Жінка, яка звернулася в лікарню за аборт, має право бути проінформованою про можливі наслідки та ризики аборт, а також про альтернативні варіанти, наприклад, профілактику незапланованої вагітності. Україна має безкоштовну систему охорони здоров'я – це означає, що жінки, які хочуть зробити аборт, можуть отримати цю процедуру безкоштовно. А також в Україні працюють різні організації, які надають безкоштовну консультаційну та психологічну підтримку жінкам, які звертаються за допомогою в роботі з абортами.

Війна в Україні, звісно, має негативний вплив на доступ до безпечних абортів. Через вторгнення Росії багато медичних закладів були зруйновані або пошкоджені, що призвело до скорочення медичних послуг, включаючи репродуктивні послуги. Багато лікарень і клінік були змушені закритися через брак медичного обладнання, лікарських засобів та препаратів.

Економічна нестабільність України впливає на доступність медичних послуг, включаючи аборти. Крім того, невизнані репродуктивні права та законодавчі обмеження відносно абортів можуть також ускладнювати доступ до безпечних абортів в Україні, зокрема в зоні конфлікту, де деякі медичні заклади можуть бути закриті або недоступні. Ці чинники впливають на доступ до безпечних абортів в Україні, зокрема в зоні конфлікту, та можуть призвести до того, що багато жінок не матимуть можливості отримати необхідну медичну допомогу в разі потреби.

За законодавством Польщі аборти дозволені лише в двох випадках: вагітність стала наслідком зґвалтування або інцесту; вагітність загрожує здоров'ю або життю жінки. З початку 2022 року питання абортів у Польщі стало вкрай особливим через велику кількість біженок з України. Серед біженок, як відомо, були такі, що зазнали зґвалтування з боку російських окупантів, тому 13 травня 2022 року, представники ООН закликали уряд Польщі дозволити жінкам-біженкам з України робити аборти¹⁵⁶.

Підсумовуючи все вищезазначене, зробимо висновок, що сексуальна освіта є надважливою частиною загальної освіти, яка має значний вплив на соціум. Вона відкриває доступ до важливої інформації про тіло, репродуктивне здоров'я та взаємини з іншими людьми. Це дає людям шанс бути більш свідомими, розуміти один одного, а найголовніше – себе та свої права.

1.6. Прояви агентності жінок та залучення молоді до активізму

Романовська Марія, Кузенкова Марія, Кадіна Вікторія, Ігнатова Анфіса

¹⁵⁶ Шевчук, О. (2022). Чи дозволено в Польщі робити аборти українським біженкам? <https://inpoland.net.pl/novosti/obshhestvo/chi-dozvoleno-v-polshhi-robiti-aborti-ukra%D1%97nskim-bizhenkam/>

Повномасштабна війна в Україні для багатьох українців стала болісною згадкою. У той день і всі дні після ми проживали багато емоцій, змінили своє бачення світу. Хтось почав волонтерити, пішов до лав ЗСУ, відкрив для себе активізм, а хтось – робив це і до війни, тому лише з більшим ентузіазмом продовжив свою важку роботу. Однак, якщо будемо чесні самі з собою, війна почалася ще у 2014 році, і наша боротьба та опір ніколи не припинялися.

У цьому підрозділі піде мова про дівчат і хлопців – насправді сильних, відважних, готових прийти на допомогу будь-кому, відстояти свої права, вести за собою власну команду. На власному прикладі вони доводять, що можна зробити будь-що, коли в серці горить полум'я сміливості.

1.6.1. Жіноче лідерство

За останні 8 років тема жіночого лідерства набула неабиякого розголосу й прогресу. Така динаміка пов'язана не лише з початком російсько-української війни, а й еволюцією суспільства, що орієнтується на європейські цінності й досвід більш розвинених у дискурсі гендерної рівності країн. Жінки-лідерки зарекомендували себе в галузях, які раніше вважалися «чоловічими»: політика, військова служба, топменеджмент.

Політика: Успішна онкогінекологиня Тетяна П'ятницька поєднує роботу в лікарнях, університеті, а торік стала депутаткою Хмельницької обласної ради. Уся її діяльність присвячена зменшенню кількості жінок, хворих на рак, зокрема грудей та шийки матки. Жінка вперше потрапила в обласну раду завдяки гендерній квоті. Тетянині плани і справді можливо втілити лише у вищих законодавчих органах. Окрім боротьби з раком, вона хоче покращити умови праці для медиків. Ті, хто не працює у первинній, реформованій ланці, ось як нейрохірурги, досі отримують менше за терапевтів¹⁵⁷.

Військова служба: Станом на 2022 рік, українське військо налічувало приблизно 40000 жінок-військовослужбовців. Для порівняння, у 2015 році їхня кількість сягала лише позначки 14 319¹⁵⁸.

Катерина – офіцерка 30-ї окремої механізованої бригади ім. князя Костянтина Острозького. Бригада виконує бойові завдання в ході російсько-української війни, починаючи з 2014 року. Дівчина вирушила сюди через п'ять днів після підписання контракту. Проте, у військкоматі її бажання служити задовольнили не з першого разу. За 5 років дівчина здійснила понад 10 спроб потрапити «хоч на якусь» посаду до ЗСУ і здобула успіх тільки після початку повномасштабного вторгнення¹⁵⁹.

Топменеджмент: Приватне підприємництво в Україні є наближеним до гендерного балансу (46% жінок серед ФОП), водночас серед керівників юридичних осіб жінки складають лише 30%. Це можна підтвердити статистикою проекту «Жінки – це 50% успіху України»: на сьогодні зберігається гендерна диспропорція в економічній сфері – 41,9%¹⁶⁰.

У 2014 році бізнесвумен Надія Чепайкіна була змушена виїхати з Маріуполя до Дніпра. Після народження третьої дитини жінка вирішила створити бізнес на основі свого давнього захоплення — кави. Однак, відсутність фінансової обізнаності й майна завадили втілити мрію. Лише 2019 року в

¹⁵⁷ Свобода, Р. (2021, 22 серпня). Жінки у політиці: Як змінювалося їхнє представництво у владі незалежної України. Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/zhinky-u-vladi-henderna-kvota-nezalezhnist/31415103.html>

¹⁵⁸ Жінки в ЗСУ: На передовій — 5 тисяч військовослужбовиць. (2022, 14 жовтня). Суспільне Новини. <https://suspihne.media/295172-zinky-v-zsu-na-peredovij-5-tisac-vijskovosluzbovic/>

¹⁵⁹ Машченко, С. (2022, 19 квітня). Війна очима офіцерки Катерини: Історія дівчини, яка п'ять років пробивалася в ЗСУ і їй це вдалося. РБК-Україна. <https://www.rbc.ua/ukr/stylar/voyna-glazami-ofitershi-ekateriny-istoriya-1650371825.html>

¹⁶⁰ Жінки у бізнесі: Як український проект допомагає підприємницям досягти успіху. (2023, 15 березня). Рубрика. Все по полицях. <https://rubryka.com/article/women-biz-days/>

Дніпрі з'явилася кав'ярня «ЦИПА specialty coffee». Надія змогла домовитися про пільгові умови оренди та максимально оптимізувати витрати кав'ярні, навіть після початку локдауну¹⁶¹.

1.6.2. Прояви агентності дівчат

Агентність дівчат стосується їх здатності робити вибір і вживати заходів для формування власного життя, а також здатності впливати на світ навколо них. До цього можна віднести:

- Висловлення своїх думок
- Залучення до активної діяльності
- Робити вибір щодо свого тіла
- Переслідування своїх інтересів і пристрастей
- Відстоювання своїх кордонів

Прояви агентності дівчат на прикладі діяльності громадської організації «Марш жінок» у період з 2014 до 2023 року¹⁶²

ГО «Марш жінок» на чолі з активісткою та засновницею Оленою Шевченко ніколи не були осторонь глобальних проблем. З 2014 по 2023 рік організація вела найбільшу активність, у якій агентність дівчат проявлялась постійно.

Коли 24 лютого 2022 року почалася повномасштабна війна, Олена Шевченко разом з командою ГО «Марш Жінок» не просто не стали мовчати, а й приступили до активних дій, щоб допомагати іншим:

- 25 лютого 2022 року вже запрацював чат-бот з цілодобовою психологічною підтримкою для жінок.
- Пізніше запустили волонтерську допомогу людям, які потребують ліки, засоби гігієни або речі для дітей (про що постійно звітували на інстаграм сторінці [8])
- У березні організація відкрила 3 шелтери у два Львові та один в Чернівцях, у яких люди могли отримати тимчасовий притулок.
- Крім того, протягом всього періоду повномасштабної війни «Марш Жінок» не переставали постити збори коштів, також задонатити кошти завжди можна було на їхньому сайті, Олена Шевченко спонукала всіх не залишатися осторонь та робити все, що можливо у силах жінок.

Громадська організація «Жіночі перспективи»¹⁶³

Організація заснована у Львові та об'єднує молодих дівчат, діяльність яких спрямована на забезпечення гендерної рівності, протидії домашньому насильству й торгівлі людьми, підтримці жіночих і правозахисних організацій.

¹⁶¹ Лідерки громад. (б. д.). Моє місце — де забажаю. <https://womenpower.theukrainians.org/leaders/>

¹⁶² @marshzhinok. (2022, 22 грудня). Календарний 2022 рік добігає кінця. Він став зовсім не такий, яким ми його очікували та хотіли бачити. Підбиваючи його підсумки [Фотографія]. Instagram. https://www.instagram.com/p/CmtXuxbJDyn/?utm_source=ig_web_copy_link

¹⁶³ Жіночі перспективи. (б. д.). Жіночі перспективи. <https://www.women.lviv.ua/>

З початком повномасштабної війни організація не змінила напрями своєї діяльності, проте підлаштувала їх під реалії 2022 та 2023 років:

- Організаторки швидко знайшли велике приміщення, яке перетворили з офісу на притулок для жінок і дітей. Тому, що дуже багато людей виїжджали за кордон саме через Львів, а деякі їхали до Львова як у безпечніше місто, у притулку дівчата та діти могли перепочити, переночувати, скористатися гуманітарною допомогою та їжею.
- Організовували трансфер для перенаправлення жінок у безпечні міста, що є не такими густонаселеними, як Львів
- Планується відкриття ще двох притулків протягом 2023 року

Громадська організація «Феміністична майстерня»¹⁶⁴

Організація існує з 2014 року, заснована молодими дівчатами, які в мирний час спрямовували всю свою діяльність на дівчат-підлітків, вели власний відеоблог.

Наразі організація активно долучається до інформаційної війни, на вебсайті організації можна побачити статті та пости про війну в Україні, збори та допомогу.

Оскільки організація існує у Львові, організаторки розуміють, що знайти жінкам притулок у Львові особливо довгостроковий дуже важко, тому дівчата створили так звану «Фемквартиру». Там жінки матимуть змогу проживати аж до пів року, а потім, організація долучається до допомоги з пошуком подальшого житла для них.

Організація також надає гуманітарну допомогу, їжу та медикаменти, а також деякі з волонтерок допомагають жінкам приглядати за дітьми, адже під час війни дуже важко зібрати в купу свій емоційний стан, тож жінкам потрібна допомога.¹⁶⁵

1.6.3. Чоловіки проти насильства

Тема насильства над жінками в Україні є актуальною, але мало обговорюваною. Від початку повномасштабного вторгнення, ця тема стала ще актуальнішою, і пов'язано це з тими звірськими зґвалтуваннями українських жінок, про які дізнався весь світ. Але проблема зґвалтувань в українських родинах була проблемою і до 24 лютого 2022 року.

За соціологічними опитуваннями, ми можемо побачити, що **21,9% респондентів, ставали жертвами домашнього насильства з боку їхніх близьких**. Також більшість респондентів (50,2%) вважає найрозповсюдженішою формою насильства психологічне, далі йдуть фізичне (37,4%), сексуальне (8,1%), економічне (4,3%) насильство. 29,7% опитаних зазначили, що випадки домашнього насильства траплялися у їхніх знайомих, 12,5% – у друзів, **11,4% траплялися з самим респондентом**, 10,1% – були у сім'ї респондента. 36,3% опитаних сказали, що їм невідомі такі випадки (інформація згідно з всеукраїнським опитуванням руху «Зе!Жінки» в межах акції «16 днів проти насильства», 2021)¹⁶⁶. За іншим опитуванням, важливо зазначити, що і чоловіки, і жінки вважають, що проблема домашнього насильства є серйозною та розповсюдженою. При цьому,

¹⁶⁴ Феміністична майстерня львів. (б. д.). Феміністична Майстерня Львів. <https://femwork.org/en/>

¹⁶⁵ Як українські феміністичні та ЛГБТ+ організації працюють під час війни. (б. д.). Гендер в деталях. <https://genderindetail.org.ua/season-topic/dosvidy-vivny/yak-ukrainski-feministychni-ta-lgbt-organizatsii-pratsuyut-pid-chas-viyny.html>

¹⁶⁶ Опитування Зе!Жінок: Майже 22% українців ставали жертвами домашнього насильства | Політична партія «Слуга Народу». (б. д.). Політична партія «Слуга Народу». <https://sluga-narodu.com/opytuvannia-ze-zhinok-mayzhe-22-ukrainsiv-stavaly-zhertvamy-domashnoho-nasylstva/>

серед жінок частка упевнених в цьому явно вища, аніж у чоловіків – 71% до 51% (Український інститут майбутнього спільно з Нью Імідж Груп провели нове соціологічне дослідження щодо масштабів домашнього насильства в Україні, 2021). І останнє, на що хочеться звернути увагу, це те, що починаючи з 15-річного віку 17% українських жінок потерпали від фізичного насильства, в тому числі поза межами родини; **в більшості випадків, особами, які вчиняли насильство, були їхні чоловіки або інтимні партнери, батько та інші родичі** (за даними соціологічного опитування, яке було проведено в кінці 2009 – на початку 2010 рр: опитування населення та опрацювання отриманих даних здійснено компанією «GfK Ukraine. Growth from Knowledge»)¹⁶⁷.

Аналізуючи результати цих соціологічних опитувань громадян України, ми можемо прийти до висновку, що, **по-перше, чоловіки найчастіше здійснюють насилання над жінками, і, по-друге, чоловіки менше за жінок переживають за наявність проблеми насилля в Україні**. Цікаво виходить. Цю проблему помітили не тільки ми, тому уряд України запустив інформаційну Національну кампанію «Стоп насильству!» (2015), а також підтримували у 2022 році Глобальну кампанію «16 днів активізму проти гендерно зумовленого насильства».

Також хочеться зазначити, як повідомляв президент Володимир Зеленський, в українській армії жінки становлять 22% – це один із найбільших показників серед країн Європи. Українські жінки є прикладом для наслідування для інших жінок, які своїм прикладом показують, що рівність – це не просто якась умовність, а це справді рівні права для всіх чоловіків та жінок в суспільстві. І що українські жінки готові до того, аби боротися, щоб мати рівні права з чоловіками. Завдяки поліпшенню іміджу всіх українських жінок як тих, які є сильними незалежними громадянками України, які є вільними, ми, можливо, зможемо покращити ставлення чоловіків до фемінізму та залучити їх до активізму в сфері висвітлення теми насильства, аби покращити ситуацію в Україні. Наша теорія в тому, що чоловіки мають відчувати, що жінки – така сама сильна стать, як і вони вважають себе, і тоді, можливо, насилування над жінками в Україні піде на спад. Для нас дуже важливо залучати чоловіків до феміністичного активізму, тому що, як ми вже зазначали, чоловіки частіше чинять насилля, а також частіше проблему його існування не приймають, якщо одні чоловіки будуть своїм прикладом показувати іншим чоловікам, що фемінізм – це правильно і круто, це може позитивно вплинути на теперішню ситуацію в Україні.

Прикладами відомих чоловіків, що підтримують фемінізм, можуть бути, за словами Тамари Марценюк «Українські чоловіки порушують профеміністичні питання – сексизм у вищій освіті (Іван Примаченко із Прометеуса), залучення чоловіків до татівства на власному прикладі (книга «Тато в декреті» Артема Чапая)»¹⁶⁸. Також гарним прикладом відомого чоловіка фемініста може бути Олег Марущенко — кандидат соціологічних наук, експерт і тренер з теми дискримінації в освіті. На даний час відомих чоловіків відкритих феміністів небагато, але, знову ж таки, звертаюсь до вищенаведених соціологічних опитувань, ми можемо бачити, що хоч чоловіки поки не беруть активну участь в захисті прав жінок, вони хоча б бачать проблему пов'язану з насильством над жінками.

¹⁶⁷ Домашнє насильство: 2 млн українців стверджують, що стали жертвами жорсткого поводження у побуті | Український інститут майбутнього, 2021. <https://uifuture.org/publications/domashnye-nasylstvo-2-mln-ukrayincziv-stverdzhuut-shho-staly-zhertvamy-zhorstкого-povodzhennya-u-pobuti/>

¹⁶⁸ Тамара Марценюк: «Чоловіки бояться фемінізму, бо не хочуть втрачати свої привілеї» – Комора | Видавництво. (б. д.). Комора | Видавництво – Сайт видавництва Комора. <https://komorabooks.com/tamara-martsenyuk-choloviky-boyatsya-feminizmu-bo-ne-hochut-vtrachaty-svoyi-pryvileji/>

1.6.4. Залучення дівчат до активізму

21-річна Марія Штерн зі Слов'янська. Для дівчини війна пришла у 2014 році, їй тоді було лише 13 років. І як більшість дітей, вона не усвідомлювала, що відбувалося.

Після звільнення Слов'янська її повезли до Києва, де вона наслухалась історій тих, хто брав участь в Майдані, й в неї в серці по-справжньому загорілося полум'я патріотизму.

Волонтерством Марія почала займатися роком після, в будівельному таборі «Будуємо Україну разом». Саме там вона почула фразу, яку запам'ятала на все життя: «Хто, як не я». Якщо ми об'єднаємося, то зможемо все.

Коли 24 лютого 2022 року дівчина знову почула звуки вибухів, вона точно знала, чим може допомогти країні.

Марія розкажує, що перші місяці повномасштабної війни їй було емоційно дуже важко. «Тяжко співчувати людям, психіка починає страждати від цього, тому легше просто робити своє діло».

На початку свого волонтерського шляху дівчина не мала машини, тому їй доводилось допомагати людям, пересуваючись на своїх двох. Однак, згодом, в неї з'явилась «Лада» на ім'я «Чмоня», і з того моменту дівчина з машиною була не розлучна.

Марія займається великою кількістю справ: розвозить ліки, гуманітарну допомогу і допомогу військовим, годує тварин, евакуює людей зі Сходу України.

Пройшовши початок свого важкого шляху, дівчина багато чого пережила, але й багато чому навчилася. І як би їй не було важко, вона вже не може згадати, як жила до цього. «Я тут [в Донецькій області] до останнього і робитиму все, що від мене залежатиме» – каже Марія Штерн¹⁶⁹.

17-річна кінологиня Марія Романова. Наймолодша пошуковиця Павлоградського пошуково-рятувального кінологічного загону Антарес – Марія Романова – працює разом зі своїми помічниками – вельш-коргі-пемброк Елтоном, якому три з половиною роки та Пулею, дворічною бельгійською вівчаркою малінуа.

Дівчина навчається в 11 класі, а працює в якості пошуковиці два з половиною роки. Вона прийшла до Антаресу з цуценям Елтоном, аби навчити його різним командам. Однак виявилось, що цуценя дуже здібний.

Спочатку Марія зі своїм коргі шукали лише живих людей, але згодом пес навчився знаходити ще й загиблих і частинки тіл. «Коргі-пошуковець один на всю Україну – таких більше немає. У нього темперамент дуже незвичний, як для цієї породи – зовсім немає фобій» – каже сама дівчина.

Згодом, за два роки, в дівчини з'явилась бельгійська вівчарка малінуа Пуля – універсальна собака.

Марія також була в складі пошуково-рятувальної групи, що виїхала у Дніпро, до завалів сумнозвісної дев'ятиповерхівки. Робота там була важка, було слизько. Собакам довелося нелегко.

Дівчина намагається знайти баланс між навчанням та роботою, до того ж хоче стати ветеринаркою. Свою роботу вона виконує відповідально. «Це робота, яку повинен хтось робити. Я можу це робити, тому я цим займаюсь. Якісь там емоції – я їх не показую на пошуках. Бо треба працювати, треба знаходити – не час для емоцій» – коментує Марія¹⁷⁰.

Історії, що були згадані вище – це лише капля в морі живих прикладів сміливості, агентності,

¹⁶⁹ Мої герої: Як 21-річна волонтерка рятує людей і тварин у рідному Слов'янську. (б. д.). Platfor.ma. <https://platfor.ma/topic/movi-geroyi-yak-21-richna-volonterka-ryatuye-lyudej-tvaryn-u-ridnomu-slovyansku/>

¹⁷⁰ Це робота, яку повинен хтось робити! – 17-річна кінологиня про пошук загиблих на місцях російських обстрілів. (б. д.). Vikna. <https://vikna.tv/istorii/rozpovidi/mariya-romanova-istoriya-17-richnoyi-kinologyni-z-pavlograda/>

лідерства українських хлопців і дівчат. Всупереч повномасштабній війні, вони продовжують боротися кожен на своїх фронтах, і про це знає вся Україна.

Розділ 2. Методологія дослідження становища молодих жінок під час війни в Україні

2.1. Етичні засади досліджень дітей і молоді

Коник Тетяна, Харченко Вікторія, Шеремет Аліна, Молнар Катерина

Протягом останніх дев'яти років українське суспільство переживає травматичний досвід російсько-української війни, насильства та кримінальних воєнних злочинів. Відтак, при проведенні польових досліджень на ці чутливі теми та інтерв'ювання людей, що пережили травматичні події, потрібно створити безпечне середовище і дотримуватися базового правила дослідника – не нашкодити. В основі безпечного простору під час інтерв'ю мають лежати етичні норми – ті стандарти та нормативи, які регулюють, спрямовують і супроводжують весь дослідницький проєкт. Етичні правила в різних країнах сформульовані по-різному, але їх ціль одна: вони мають гарантувати використання отриманої інформації у рамках правових та етичних норм, які захищатимуть як персональні дані оповідача, так і його почуття й гідність¹⁷¹. Таким чином, обмеженість висловлювань під час розмови, гарантії щодо точної передачі отриманих історій та відсутність тиску заради отримання інформації під час інтерв'ю – є одними з базових етичних засад дослідження, які мають знайти своє втілення у практичному застосуванні інтерв'юером.

(Проте, сучасні дослідники та дослідниці звертають нашу увагу до певної прірви, що існує між процедурною етикою (procedural ethics), тобто бюрократичним процесом отримання етичного дозволу на дослідження, та етикою на практиці (ethics in practice)¹⁷². На перший погляд, базові правила етики у спілкуванні з оповідачем чи оповідачкою, наприклад, як поводитись ввічливо та уважно, давати право вибору щодо місця й тривалості інтерв'ю, виконувати свої обіцянки та поважати гідність співрозмовника чи співрозмовниці, дбати про обов'язкове роз'яснення оповідачеві чи оповідачці цілей і задач проєкту, оформити відповідну документацію – стають складнішими для дотримання, коли ми починаємо розглядати їх в контексті ефективного виконання усіх цілей дослідження. Команда StoryCenter підкреслює, що етика повинна розглядатися як динамічний процес, що триває протягом всього дослідження, а не як одноразовий привід для «отримання згоди» чи поверхневе дотримання етикету¹⁷³.

До уваги також варто брати ідентичність та вік людини, з якою проводиться інтерв'ю. Наприклад, діти та молодь, які пережили жорстокість чи стали свідками травматичних подій, стають особливими свідками в силу свого когнітивного сприйняття і, відтак, потребують індивідуального методологічного підходу. Саме етичні питання зазвичай є центральною відмінністю між тими дослідженням, що проводиться з дітьми та молоддю, зокрема з дівчатами, та тими інтерв'ю, що проводяться з дорослими. Однією з особливостей є те, що необхідно отримати дозвіл на їх залучення

¹⁷¹ Грінченко Г. (Ред.). (2021). *Слухати, чути, розуміти: усна історія України XX–XXI століть: збірка наукових праць*. Київ: ТОВ «АРТ КНИГА», с. 22.

¹⁷² Hayes T. Walker C. et al. (2022, September 29). In it together! Cultivating space for intergenerational dialogue, empathy and hope in a climate of uncertainty. *Children's Geographies* 0:0, 2. DOI: [10.1080/14733285.2022.2121915](https://doi.org/10.1080/14733285.2022.2121915)

¹⁷³ Грінченко Г. (Ред.). (2021). *Слухати, чути, розуміти: усна історія України XX–XXI століть: збірка наукових праць*. Київ: ТОВ «АРТ КНИГА», с. 23.

у дослідження та фіксування наданих свідчень, дослідник має пройти через “дорослих охоронців” (adult gatekeepers), які можуть обмежити дослідницький доступ до маленького дорослого. До того ж, потрібно пам'ятати, що ця соціальна категорія потенційно більш вразлива до нерівних владних стосунків між нею та дорослим інтерв'юером, у зв'язку з чим саме етика має визначати головні методологічні інструменти¹⁷⁴.

Серед етичних засад також можна виділити більш практичну їх складову, як, наприклад, зелені кімнати - спеціально організовані заходи, які мають на меті забезпечити законність та гуманність щодо опитування дитини чи молодої людини, які піддавались травматичному досвіду. Основна мета проведення польового дослідження в такій кімнаті – запобігти повторній травматизації її психіки, створити психологічно комфортну атмосферу, а також забезпечити належне технічне оснащення для відеозапису розмови, аби не здійснювати повторні інтерв'ю¹⁷⁵. Важливо також пояснити респондентові чи респондентці, що вони не несуть відповідальності за неправильну поведінку дорослих, адже це звільнить їх від тягаря провини чи сорому. Необхідно залишатися на безпечній відстані, забезпечити дітям чи молодим людям час на те, аби обдумати свої відповіді, не коментувати отриману інформацію з погляду дорослого, не давати суб'єктивні оцінки та проявляти якомога більше емпатії.

2.1.1. Міжнародний досвід проведення досліджень з дітьми та молоддю

Аби глибше опрацювати проблему етичних засад досліджень з цією вразливою соціальною групою, необхідно оглянути досвід таких досліджень у світі. При цьому варто пам'ятати про історичний та культурні контексти в межах оглянутих нижче робіт.

Етичні засади досліджень з дітьми та молоддю, а особливо з травматичним досвідом, вимагають дотримання низки правил, на чому зосереджує своє дослідження Пунам Шарма (Roopam Sharma) також підкреслюючи важливість культурної обумовленості цього процесу. Проблема, якої торкається дослідниця, базується на тому, що не слід сприймати дітей чи молодь як пасивних та повністю залежних від дорослих об'єктів, адже така сенситивна соціальна категорія, потребує бути почутими саме як активні суб'єкти¹⁷⁶. Але отримати доступ до їх досвідів, так само як від дорослих, є складним завданням.

Йоганна Ейнарсдоттір (Jóhanna Einarsdóttir) у дослідженні аналізує кілька можливих варіантів опитування та, безпосередньо, використовує їх підкреслюючи як плюси, так і мінус кожного методу. У її дослідженні метод групового інтерв'ювання був більш продуктивним, ніж індивідуального, адже діти молодшого шкільного віку краще діють в групі одноліток. До того ж метод групового інтерв'ю має бути схожим більше на бесіду з напівструктурованими запитаннями, де інтерв'юер лише направляє тему розмови. Його можна комбінувати з візуальними методами: дитячі малюнки на задані теми, створення фотографій дітьми та робота з ними в групах¹⁷⁷. Малюнки дозволяють дітям виразити свої думки невербально, що робить можливим дослідження з дітьми, які мали досвід війни

¹⁷⁴ Punch, S. (2002) Research with Children: The Same or Different from Research with Adults? *Childhood*, 9 (3), 322. <https://doi.org/10.1177/0907568202009003005>

¹⁷⁵ Пурас Д., Калашник О., Качемировська О. (2015). Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Методичний посібник. Цюман Т. (ред.). Київ: ФОП КЛИМЕНКО, с. 22.

¹⁷⁶ Sharma P. (2022, June 23). Research Ethics: Reflections from Fieldwork with Children in India. Russell L., Barley R. and Tummons J. (Ed.) *Ethics, Ethnography and Education (Studies in Educational Ethnography, Vol. 19)*, Emerald Publishing Limited, Bingley, 50-52. <https://doi.org/10.1108/S1529-210X20220000019004>

¹⁷⁷ Einarsdóttir J. (2007, June 25). Research with children: methodological and ethical challenges, *European Early Childhood Education Research Journal*, 15:2, 201-206. DOI: [10.1080/13502930701321477](https://doi.org/10.1080/13502930701321477)

чи насильства. Але для дітей старшого віку, такі як підлітки чи юнаки/юначки, надають перевагу методу глибинного інтерв'ю, ведення щоденників чи колажі, малювання не є ефективним методом тут.

З'ясування недоліків надання соціальних послуг в Східному Кейпі жінкам та дітям, що пережили насильство є завданням Незішви Тіті та інших (Titi, N. et al.). Важливо опитувати респондентів у комфортних для них умовах, зробити так, аби вони відчували себе експертами з тієї тематики, яка досліджується¹⁷⁸. Жінок та дітей запрошували на опитування разом, бо такою була умова дослідників, котра потенційно збільшувала шанси сформувати ширшу вибірку. Застосований дитиноцентричний метод опитування надає дітям свободу вибору, адже вони самі керували розповіддю власного досвіду. Під час процесу опитування тут, як і в минулих дослідженнях, застосовували візуальні методи збору даних: малюнки, фотографії, а також опитування у формі гри, написання листів та співи. Кількість залучених респондентів була меншою, ніж попередньо очікувалось, оскільки більшість відмовилась брати участь. Варто пам'ятати, що тема травматичного досвіду, що пов'язаний з насильством чи війною, є сенситивною, отже, передбачається висока ймовірність відмов від участі в дослідженні. Саме тому дослідниці пропонують своїм респондентам обрати псевдонім, щоб забезпечити конфіденційність, обрати комфортне місце, куди ніхто не зайде, кодифікувати записи розмов. Участь дітей була узгоджена з їх матерями, що надали письму згоду на опитування дитини сам на сам з дослідником/дослідницею, але перед основною частиною розмови діти мали самі вирішити, чи хочуть вони бути залученими до дослідження. Також, якщо під час опитування хтось з учасників відчуває дискомфорт, усі працівники знали, як заспокоїти респондентів, бо прослухали спеціальний тренінг-курс¹⁷⁹.

Війна в Сирії з 2011 року спричинила зміни у житті людей, зокрема, наймолодшого покоління, тому фокус Гуїдо Вірунезе та інших (Guido Veronese et al.) на ментальному здоров'ї дітей, що стали біженцями. Батьки надали інформовану згоду на дослідження з їх дітьми, після чого необхідно було отримати відповідь від самої дитини. Респондентам роздали анонімні анкети в одному з приміщень табору для біженців, тобто там де, вони почуваються в безпеці та вільні у вираженні себе. Також застосовували метод напівструктурованого інтерв'ю для заглиблення в травматичний досвід дитини та визначення його частоти. Діти в цьому дослідженні отримували психосоціальну підтримку, що допомогло залучити їх до участі в опитуваннях та допомогти стати більш стресостійкими. Водночас це було недоліком, адже діти, що отримали допомогу, могли відповідати інакше, ніж інші біженці в таборі¹⁸⁰.

Травматичний досвід, пов'язаний з військовими діями в районі Сектору Газу є також в центрі уваги Абдела Азіза та інших. Підготовлені спеціалісти з клінічної психології займалися збором даних в домівках респондентів під наглядом одного з авторів. За допомогою методу інтерв'ю спеціалісти заповнювали попередньо підготовлені бланки стосовно досвіду дітей, наприклад, як часто вони чули постріли, дізнавались про смерть друзів чи родичів тощо. Недоліком опитування в цьому дослідженні було те, що під час проведення деяких інтерв'ю починалась стрілянина, що впливало на

¹⁷⁸ Titi N., Jamieson L., & Vutu S. (2022). Closing the gaps in services that respond to violence against women and children. *Cape Town: Children's Institute, University of Cape Town*, 18. DOI: [10.13140/RG.2.2.35351.65440](https://doi.org/10.13140/RG.2.2.35351.65440)

¹⁷⁹ Titi N., Jamieson L., & Vutu S. (2022). Closing the gaps in services that respond to violence against women and children. *Cape Town: Children's Institute, University of Cape Town*, 19-24. DOI: [10.13140/RG.2.2.35351.65440](https://doi.org/10.13140/RG.2.2.35351.65440)

¹⁸⁰ Veronese G., Pepe A., Giordano F. (2021, August 19). Child Psychological Adjustment to War and Displacement: A Discriminant Analysis of Resilience and Trauma in Syrian Refugee Children. *Journal of Child and Family Studies*, 30 (5), 2577-2583. DOI: [10.1007/s10826-021-02067-2](https://doi.org/10.1007/s10826-021-02067-2)

результати відповідей респондентів, адже їх досвід ще формується¹⁸¹. Це питання безпеки важливе, особливо, дане дослідження перегукується з українським контекстом, тому варто опитувати дітей та молодь уже після пережитого, як у попередньому дослідженні.

Серед зазначених методів, які були використані в оглянутих дослідженнях травматичного дитячого та юнацького досвіду, недоліки мали кожен, адже наявна авторитетність дорослого у їх свідомості. У зв'язку з цим можливе формулювання соціально бажаних відповідей, тому необхідно встановлювати контакт задовго до дослідження та намагатися сприймати маленьку людину та поводити себе з нею як з рівним. Важливо подбати про умови проведення, забезпечити комфортне та, головне для цього контексту цього дослідження, безпечне місце, час для розмови, таку локацію, де діти та молодь добре орієнтуються, та можуть про неї все розказати¹⁸². Також варто працювати з сенситивними респондентами, що ще переживають насильство чи досвід війни (але останнє небажано, особливо, вони в гарячих точках), попередньо тривало налаштувавши контакт з ними, оглянувши відповідну літературу, розуміти ліміти дослідження у таких умовах, наприклад, ризик відміни зустрічі з респондентами, вужча вибірка абощо. Частіше за інші методи використовувався метод напівструктурованого інтерв'ю як індивідуального, так і групового, але існують певні обмеження у їх використанні, пов'язані з віковими особливостями.

2.1.2. Український досвід проведення досліджень з дітьми та молоддю

Попри довготривалу російську збройну агресію, українські соціологи все ще не мають єдиних етичних правил та методів проведення досліджень з людьми (особливо дітьми), що пережили травматичні події війни. У такому разі, щоб з'ясувати етичні засади досліджень на чутливу тематику, варто одночасно звернутися як до загальноприйнятих професійних стандартів української соціології, так і до практичного досвіду дослідників, напрацьованого протягом останніх років.

Базовим, але важливим для вивчення є Кодекс професійної етики соціолога від Соціологічної Асоціації України 13. У ньому викладені основні принципи й етичні норми соціологічної діяльності, яких потрібно дотримуватися незалежно від тематики дослідження. Зокрема, соціолог повинен здійснювати заходи щодо захисту прав і благополуччя учасників дослідження; не допускати використання методів та процедур, які ущемляють гідність респондентів та їх інтереси; інформувати учасників дослідження про те, що їх участь є добровільною¹⁸⁴. Деякі положення, що викладені у Кодексі, є особливо доречними під час проведення досліджень в умовах війни. Соціолог повинен інформувати респондентів про чинники, які можуть вплинути на їх бажання брати участь у дослідженні (наприклад, можливий ризик від цієї участі), а також захищати конфіденційність інформації, за якою ідентифікується особистість людини¹⁸⁴. Це може бути актуальним для респондентів, які знаходяться близько до лінії розмежування або на окупованих територіях.

Більш специфічним та релевантним є протокол №7 «Етичні засади проведення соціальних досліджень серед дітей в Україні» від Соціологічної асоціації України. У цьому документі затверджуються базові етичні принципи, що стосуються саме дітей, а також вказуються особливості досліджень серед уразливих груп дітей та підлітків. Згідно з протоколом, до дітей потрібно проявляти повагу і справедливість, надати їм максимальні вигоди та захистити від заподіяння шкоди,

¹⁸¹ Aziz A., Tawahina A., Sarraj E., Vostanis P. (2008, August 8). Exposure to war trauma and PTSD among parents and children in the Gaza Strip. *European child & adolescent psychiatry*, 17 (4), 194-197. DOI: [10.1007/s00787-007-0653-9](https://doi.org/10.1007/s00787-007-0653-9)

¹⁸² Einarsdóttir J. (2007, June 25). Research with children: methodological and ethical challenges, *European Early Childhood Education Research Journal*, 15:2, 207-211. DOI: [10.1080/13502930701321477](https://doi.org/10.1080/13502930701321477)

забезпечити приватність та конфіденційність¹⁸³. Однак найважливіше – дитина, яка є суб'єктом дослідження, повинна володіти достатнім розумінням відповідної тематики, аби мати можливість надати усвідомлену згоду. Українське законодавство не вимагає батьківської згоди на участь дитини в соціальному дослідженні, проте САУ радить уникати отримання згоди, тільки якщо дослідження призведе до мінімального ризику для дітей; дослідження практично неможливо провести в разі отримання такої згоди; згода дорослих не є необхідним актом захисту дитини¹⁸⁴. Протокол №7 також надає рекомендації щодо досліджень серед уразливих груп дітей та підлітків. У категорію уразливих груп потрапляють зокрема діти та підлітки, «що не мають батьків або опікуна, або ті, хто незахищені чинною правовою системою з причин переміщення, статусу біженців»¹⁸⁵. САУ рекомендує надавати таким дітям та підліткам психологічну підтримку під час та після інтерв'ю, а також інформувати про можливі джерела допомоги. Також у протоколі вказано, що громадські організації, соціальні працівники, волонтери можуть надати практичні поради щодо часу та місця проведення опитувань. Чи не найважливішим є те, що соціологи «мають передусім зважати на життєві інтереси дитини. Навіть коли діти мають бажання взяти участь, соціологи повинні подбати про захист прав дитини, аби діти не наражалися на шкоду, включаючи емоційну»¹⁸⁷.

У процесі вивчення етичних засад варто також звернутися до посібника «Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство». Перша порада авторів – «якщо дитина є жертвою або свідком, варто запланувати одне опитування і провести його таким чином, щоб отримати вартісний матеріал»¹⁸⁶. Це дозволить не травмувати дитину повторними опитуваннями. Варто проводити опитування, коли дитина перебуває у безпечній ситуації, і коли вона ізольована від осіб, які можуть їй загрожувати або маніпулювати нею, інакше відсутність відчуття безпеки перешкоджатиме бажанню брати участь в інтерв'ю. Під час опитування соціолог має проявляти емоційну стриманість та бути об'єктивним, проте привітання повинні бути дружніми, щоб встановити контакт з дитиною. Крім загальних правил, автори посібника виділяють три засадничі принципи у роботі з дітьми. По-перше, варто ставити більше відкритих запитань, тому що вони призводять до більш правдивих відповідей. По-друге, треба уникати запитань, які можуть викликати почуття провини, відповідальності дитини за події, а також що стосуються оцінки дитини та її поведінки. По-третє, варто добирати слова, побудову запитань і процес їх постановки з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дитини.

Ще одним джерелом етичних засад досліджень є «Рекомендації для медіа щодо висвітлення гендерних питань і конфлікту» від структури ООН Жінки в Україні¹⁸⁷. Незважаючи на те, що документ переважно зосереджується на правилах створення журналістських репортажів, він також має доречні практичні рекомендації для соціологів. Згідно з ним, варто однаково аналізувати та висвітлювати наслідки впливу конфлікту на життя як дорослих жінок та чоловіків, так і хлопчиків та дівчат. Завдання науковця – «ставитись до будь-якого страждання як до проблеми, гідної висвітлення», тобто не обмежуватися лише вивченням двох основних сторін конфлікту, а опитувати респондентів з різними позиціями¹⁸⁹. Під час інтерв'ю важливо проаналізувати особистісні та життєві характеристики

¹⁸³ Етичні засади проведення соціальних досліджень серед дітей в Україні (Протокол №7). (2008, 10 грудня). Київ: Соціологічна асоціація України.

¹⁸⁴ Соціологічна асоціація України (2004, 20 травня). Кодекс професійної етики соціолога. Київ. <https://sau.in.ua/pro-sau/>

¹⁸⁵ Етичні засади проведення соціальних досліджень серед дітей в Україні (Протокол №7). (2008, 10 грудня). Київ: Соціологічна асоціація України, с. 10.

¹⁸⁶ Пурас Д., Калашник О., Качемировська О. (2015). Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Методичний посібник. Цюман Т. (ред.). Київ: ФОП КЛИМЕНКО, с. 75.

¹⁸⁷ Рекомендації для медіа щодо висвітлення гендерних питань і конфлікту. (2019, 1 липня). Київ: ООН Жінки в Україні.

респондентів, щоб контролювати свою мову: уникати осудливих та стереотипних висловлювань, лексики та тону. Після інтерв'ю варто «усвідомити особливості конфлікту та переконатися, що публікація не провокуватиме насильство»¹⁸⁹

Важливим для цього дослідження є наказ НаУКМА №56 від 23.02.2023 «Про введення в дію Положення про етику наукових досліджень та запобігання неправомірній поведінці при проведенні досліджень у Національному університеті "Києво-Могилянська академія"»¹⁸⁸. Документ визначає морально-етичні норми, правила і принципи, якими керуються члени наукової спільноти НаУКМА. Отже, студенти НаУКМА, що проводять дослідження мають "бути доброчесними на всіх етапах життєвого циклу дослідження: від його планування до поширення результатів; прагнути забезпечувати точність даних та результатів досліджень; ознайомитися з чинними політиками щодо найкращої дослідницької практики та стандартів доброчесності і дотримуватися їх; прагнути забезпечити безпеку, гідність і права тих, хто пов'язаний з дослідженням; забезпечити уникнення будь-яких реальних чи потенційних конфліктів інтересів»¹⁹⁰.

Одним з небагатьох джерел про етичні засади досліджень під час повномасштабного вторгнення є конспект відкритого семінару «Соціальні дослідження у час війни» від Cedos. Згідно з конспектом семінару, важлива частина дослідження – надавати респондентам можливість обирати місце та час проведення інтерв'ю¹⁸⁹. Якщо респонденти під час інтерв'ю почувають себе некомфортно, є доречним поговорити на інші теми. Також можна залучати психологів у дослідження з чутливою тематикою. Після проведення опитування можна запропонувати контакти психологів/психологинь, які можуть надати допомогу безкоштовно. Крім цього, важливо «дати респондентам можливість припинити розмову, якщо в них виникне таке бажання, або пропускати питання, на які вони не хочуть відповідати, а також вилучити надану інформацію після проведення інтерв'ю»¹⁹¹.

Загалом, дослідницька етика під час повномасштабної війни все ще не напрацьована остаточно, але у пригоді можуть стати загальноприйняті професійні стандарти української соціології та досвід інших дослідників

2.2. База громадських організацій та ініціатив України, які працюють із дівчатами і молодими жінками

Селянінова Анастасія, Тельпіс Катерина, Левченко Єлеазар, Шинкаренко Маргарита

У рамках курсу "Вступ до гендерних студій" студенти та студентки Києво-Могилянської академії у співпраці з організацією "Plan International" реалізували проєкт "База даних громадських організацій та ініціатив України". У рамках проєкту були зібрані організації, які знаходяться в активній комунікації із дівчатами України під час війни та допомагають їм. Такі організації є необхідними носіями інформації про стан цільової аудиторії дослідження «Дослідження про становище дівчат під час війни в Україні».

¹⁸⁸ Про введення в дію Положення про етику наукових досліджень та запобігання неправомірній поведінці при проведенні досліджень у Національному університеті "Києво-Могилянська академія" (2023). Наказ НаУКМА від 23 лютого 2023 року №56. Ухвала Вченої ради НаУКМА.

¹⁸⁹ Соціальні дослідження у час війни. (2022, 16 листопада). <https://cedos.org.ua/events/soczialni-doslidzhennya-u-chas-vijny-vidkrytyj-seminar/>

Фінальним результатом роботи нашої групи є перелік організацій, які працюють із тематикою підтримки жінок, забезпечення гендерної рівності загалом і покращення становища дівчат зокрема, у формі таблиці. Таблиця складається з 9 стовпчиків із такою інформацією:

- назва організації або ініціативи;
- напрямки діяльності організації; класифікація напрямків діяльності організації відбувалась за офіційним позиціонуванням на інтернет-сторінках організації;
- вебсайт (за наявності);
- посилання на соціальні мережі організації;
- контактні дані організації та/або представницької особи: номер телефону, пошта, адреса (за наявності);
- локація;
- особи, відповідальні за внесення організації до бази даних та контактування;
- статус доступності організації.

Організації обирались за такими критеріями (станом на березень 2023 року): активні соціальні мережі, офіційні публікації роботи із дівчатами, робочі контактні дані.

Основними засобами розшуку релевантних організацій були: загальний інтернет-пошук, пошук за ключовими словами у соціальних мережах на кшталт Facebook та Instagram, пошук за ключовими словами в Єдиному реєстрі громадських формувань та ЄДРПОУ, метод снігової кулі, огляд попередніх схожих досліджень. До уваги брались як і міжнародні об'єднання, так і місцеві, українські.

Робота тривала протягом місяця із початку лютого до початку березня 2023 року.

У таблиці¹⁹⁰ зібрано 52 організацій. Нижче — загальна статистика бази організацій за їхньою локацією. Локація визначалась за основною адресою, вказаною на офіційних сторінках організації та/або в єдиному державному реєстрі.

Локація	Кількість організацій
Київ	18
Львів	6
Харків	3
Одеса	2

¹⁹⁰ <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1DkWRcjsNwJYhcoOC8K2E2Lw-sYkA-BwFAFJ3vnFiX5o/edit#gid=0>

Кривий Ріг	1
Вінниця	1
Чернівці	2
Мукачево	1
Міжнародні	4
Не вказана / Загальнонаціональні	16

Підсумовуючи, можна помітити декілька закономірностей.

1. Під час розшуку та моніторингу релевантних організацій для створення бази даних виявилось, що суттєва частина організацій, що були активні до вторгнення 2022 року, зупинили або зменшили свою діяльність та відповідно знизили активність на публічних інтернет-сторінках.

2. Значна частина профільних організацій у нашій базі даних змінили основні види діяльності з початком російського вторгнення 2022 року. Такими новими напрямками стала діяльність пов'язана з наслідками війни: гуманітарна, психологічна допомога; евакуація із зон бойових дій; юридична допомога; облаштування центрів для переселенців тощо.

3. Найбільше організації вказують свою локацію у великих адміністративних центрах на кшталт Києва, Львова, Харкова, Одеси. Це пояснюється, окрім вищої кількості та густоти населення й тіснішими низинними зв'язками, ще й тим, що окремі організації мають осередки й центри діяльності у ширшому колі населених пунктів, однак офіційно реєструють себе у найбільших містах.

4. Громадські утворення, що опікуються виключно справами дівчат є у меншості. У нашій базі даних вони складають понад четвертину організацій (14 із 52). Основними напрямками роботи є просвітництво, психологічна, гуманітарна та юридична підтримки. Додатково, частина цих організацій мають власні хаби, що створює безпечний простір для жінок.

Розділ 3. Емпіричне дослідження становища молодих жінок під час війни в Україні

3.1. Результати інтерв'ю з активістками громадських організацій

Атрошенко Марія, Безпалько Анастасія, Завгородня Дарина-Марія, Півторак Софія, Титаренко Яна, Циганок Крістіна, Маковська Поліна

3.1.1. Методологічні основи дослідження становища дівчат у контексті війни в Україні

У рамках дослідження було проведено 6 глибинних структурованих інтерв'ю із представницями громадських організацій та ініціатив України, які працюють із тематикою підтримки жінок, забезпечення гендерної рівності та покращення становища дівчат. Респондентки представляли як локальні ініціативи, так і ті, що працюють на всеукраїнському рівні. Відповідно, деякі з них налічують десятки членів та членкинь і працюють як налагоджені структури з чіткою спеціалізацією, тоді як інші функціонують у менших організаційних масштабах, але охоплюють ширше тематичне спрямування. Деякі з опитаних займають у цих організаціях керівні посади, інші – є їх членкинями чи волонтерками. Вступ респонденток в організації також диференціювався від співзасновниць до набору на волонтерських засадах. Інтерв'ю проводились онлайн за допомогою платформи Zoom протягом квітня-травня 2023 року.

Згідно з гайдом для проведення інтерв'ю, розмова з респондентками була поділена на три тематичні блоки: діяльність організації до повномасштабного вторгнення; зміни, що стосуються діяльності організації після повномасштабного вторгнення та робота організації з молоддю, зокрема з дівчатами. Учасниці дослідження розповіли про основні задачі організації, яку представляють, зміну умов діяльності та кількості охочих долучитись, успіхи та виклики, з якими стикнулись, вплив повномасштабного вторгнення на обсяг роботи з молоддю та її специфіку, інкорпорування гендерних аспектів у своїй роботі, а також дали припущення про перспективи роботи з молоддю у майбутньому. Така структура розмови допомогла оцінити особливості роботи організацій до повномасштабного російського вторгнення та після, а також прослідкувати зміни, пов'язані з ним, зокрема й ті, що стосуються роботи з різними віковими групами.

У Таблиці А.2 (див. Додаток А) представлена узагальнена інформація про учасниць дослідження. У ній не міститься особистих даних респонденток (такі як прізвище), які б порушували їхню конфіденційність. Водночас варто зауважити ризик того, що респондентки, які займають керівні посади та є експертками у даній галузі, можуть бути ідентифіковані, враховуючи асоціативність їх та організації, яку презентують. Результати дослідження не є репрезентативними, оскільки вибірка формувалась за критерієм доступності респонденток – до неї увійшли ті, хто відповіли на запит та виявили бажання взяти участь у дослідженні. При цьому, варто зауважити проблему низького рівня “response rate”, яка прослідковувалась при проведенні дослідження.

3.1.2. Діяльність організацій до повномасштабного російського вторгнення

Кожна з організацій, представниці яких увійшли до вибірки дослідження, займала свою нішу у сфері забезпечення гендерної рівності в Україні. Деякі з них займались здебільшого інформаційно-просвітницькою діяльністю, деякі ставили перед собою більш практичні цілі. Щодо тематичної спрямованості, то організації варіювались від таких, що зосереджують свою діяльність в одному чітко визначеному напрямку до таких, що охоплюють значно ширший перелік ключових тем. Наприклад, Респондентка №1, яка представляє БФ «280 днів», зазначає, що 3 роки тому на момент створення організації бачення її розвитку було в освітньому векторі, а основна співпраця розглядалась радше з установами, а не окремими особами. Тематично ГО була зосереджена виключно на роботі з вагітністю:

«Коли ми заснували фонд у 2020 ми планували, що це буде інформаційний освітній проєкт. Тобто, що ми робитимемо промокампанії та навчатимемо українок правильно готуватися до вагітності, розпізнавати ускладнення вагітності, знати, коли треба звернутися до лікаря. Також ми планували співпрацювати з пологовими будинками, допомагати їм купувати обладнання, яке необхідне для того, щоб вагітність проходила правильно. У 2020 році ми не розглядали питання адресної допомоги вагітним жінкам, тому що вважали, що краще купити один УЗД-апарат, яким можуть користуватися 100 вагітних жінок у місяць, ніж витратити цей самий час, щоб допомогти 10 жінкам» (Респондентка №1, БФ «280 днів»).

Така ж тематична вузькість спостерігається і в діяльності організації Teenergizer, яка з початку свого існування у 2015 році була сфокусована на адвокації прав ВІЛ-позитивних підлітків та наданні консультацій:

«Вони спочатку займались пошуком, як можна допомогти ВІЛ-позитивним підліткам, просунути права ВІЛ-позитивних підлітків, щоб на державному рівні політики також не забували про потреби ВІЛ-позитивних підлітків та молоді. Вони займались спочатку адвокацією, намагалися отримати гроші на просування прав» (Респондентка №4, ГО «Teenergizer»).

Схожа ситуація і в ГО «Фонд Маша», яка з 2010 року працювала виключно у сфері запобігання домашньому та гендерно зумовленому насильству. Відповідно до слів представниці організації сюди входить *«робота з шелтерами, налагодження системної роботи щодо надання допомоги жінкам після даного виду насильства, робота з органами влади на різних рівнях, робота з міжнародними організаціями щодо залучення міжнародного досвіду та імплементації його в Україні та гуманітарна підтримка шелтерів»* (Респондентка №3, ГО «Фонд Маша»).

Респондентка №5, яка представляє Громадський Альянс «Політична дія жінок» також відзначає чіткий тематичний фокус організації на її ранніх етапах та до повномасштабного російського вторгнення:

«На початку формування нашої громадської організації головною метою було адвокатування політичних прав жінок. Ми насправді мали за мету максимально вплинути і на жінок, які мають амбіцію, або навпаки, прищепити їм такі амбіції, залучення їхньої участі в політичному житті, підвищення політичної свідомості, залучення жінок до політики та публічної сфери» (Респондентка №5, ГА «Політична дія жінок»).

Дещо інший підхід спостерігається у роботі двох інших організацій, які мають ширшу тематичну спрямованість та адресують свою діяльність на вирішення одразу декількох соціальних проблем. Серед проаналізованих у даному дослідженні до таких організацій можна віднести ГО «Інша жінка» та ГО «Вісь». Наскрізна ідея полтавської ГО «Інша жінка» - це підсилення та зміцнення українських жінок, щоб *«кожна жінка була освіченою, впливовою, сама мала змогу заробляти гроші, сама мала змогу просувати свої ідеї, а також досягати бажаного»* (Респондентка №2).

До початку повномасштабного російського вторгнення вони співпрацювали з різними органами державного самоврядування, щоб збільшувати роль жінок в політиці; у співпраці з Патрульною поліцією створювали проєкт «Досить! Протидія та запобігання домашньому насильству»; відвідували територіальні громади Полтавщини, де проводили тренінги та освітні кампанії для підвищення обізнаності про домашнє насильство. Окрім цього, вони проводили освітні заходи для жінок, де ті могли отримати навички у створенні та просуванні власного бізнесу, а також організовували регулярні зустрічі «Бізнес-сніданки про неспіх», де *«запрошували жінок, які досягли певного успіху чи до бізнесу, чи до влади, і просили їх розказати не лише про красиву картинку, але взагалі про їхню стежинку життя, особливо про різні факапи, які з ними траплялися, і чим ці саме неспіхи їм допомогли»* (Респондентка №2). Таким чином, широке поле діяльності організації дозволяло охопити одразу декілька проблем регіону, пов'язаних з гендерною нерівністю. Можна припустити, що це пов'язано з меншою кількістю локальних організацій та ініціатив, що працюють у даній тематиці.

Згідно з Респонденткою №6 основна місія організації «Вісь», яка працює вже 13 років і реалізувала до сотні проєктів, це протидія дискримінації. Хоч територіально організація знаходиться у Вінниці, працюють по всій Україні. Респондентка зазначає про велику кількість проєктив та широке тематичне охоплення організації, однак також зауважує, що *«основний наш акцент – правозахисний» і «інформаційно-просвітницька діяльність: лідерство, проводимо фемкемпи для дівчат-активісток, економічні спроможності, багато всього. Але основний такий акцент – практичний фемінізм, я б сказала, як підсилити жінок»* (Респондентка №6, ГО «Вісь»).

Отже, діяльність деяких опитаних організацій, зокрема БФ «280 днів», ГО «Фонд Маша», ГО «Teenergizer» та ГА «Політична дія жінок», до повномасштабного вторгнення була характерна доволі вузьким тематичним спрямуванням та цільовими групами, з якими вони працювали. Водночас, ГО «Інша жінка» та ГО «Вісь» можна вважати такими, що підходили до проблеми гендерної нерівності більш системно та своєю діяльністю намагались вирішити одразу декілька її проявів.

3.1.3.1. Зміни в організаціях, пов'язані з повномасштабним російським вторгненням

Повномасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 року суттєво вплинуло на усі сфери соціального життя в Україні. Війна призвела до руйнування цивільної інфраструктури, внутрішнього переміщення населення, загострення економічних та деяких соціальних проблем і порушення прав людини. Певні особливості впливу зазнали такі вразливі категорії населення як діти та молодь, зокрема дівчата. Відповідно, відбулись певні зміни у роботі тих волонтерів та волонтерок, ініціатив, проєктів та організацій, діяльність яких зосереджена на роботі з даними групами населення. І хоч особливості цих змін дуже різняться залежно від контексту, територіального розташування організації та багатьох інших чинників, усі учасниці дослідження у відповідь на запитання про зміни у діяльності організації зазначили про їх наявність.

Говорячи про те, які аспекти та як саме умови діяльності зазнали змін, респондентки зазначали про **часткове тимчасове перепрофілювання**, а також те, що додалися нові напрямки роботи, які не були актуальними до повномасштабного вторгнення, водночас деякі тимчасово втратили актуальність. Наприклад, частина респонденток передусім згадували, що одним з нових напрямків діяльності стало надання гуманітарної допомоги, навіть якщо вони не займалися цим раніше:

«Після повномасштабного вторгнення ми організували в Кременчуці волонтерський штаб, який діє до сьогодні. Від перших днів і до тепер ми займаємося видачею гуманітарної допомоги, оформленням фінансової допомоги для вимушено переміщених осіб» (Респондентка №2, ГО «Інша

жінка»).

«Ми за тиждень, напевно, коли спав оцей ступор 'що таке війна' і що вона таки завтра не закінчиться, і розуміючи, що у нас є колосальний ресурс та бажання допомагати, ми почали з гуманітарної допомоги. Це була сотні тон гуманітарної допомоги, яку ми привозили та поширили серед різних регіонів України, а це в першу чергу була Сумська і Чернігівська області, які перші звільнили, і далі ми почали, зорієнтували свій погляд, звісно, на Схід» (Респондентка №3, ГО «Фонд Маша»).

«З'явилася нехарактерна діяльність. Ми в перші пів року надавали, навіть не пів року – більше, надавали пряму гуманітарну допомогу. Зараз трохи зменшили, але іноді буває» (Респондентка №6, ГО «Вісь»).

«Після початку повномасштабної війни ми з колегами прийняли рішення, що будемо допомагати вагітним тут і зараз»; «До нас може звернутися вагітна жінка, яка через війну опинилася у складному матеріальному становищі й наш фонд надає жінкам пакунки допомоги з товарами, які необхідні для пологового будинку і протягом першого часу після народження малюка. Це товари гігієни, одяг, дитяче харчування тощо» (Респондентка №1, БФ «280 днів»).

Представниця ГО «Фонд Маша», відзначила, що така зміна діяльності була доволі позитивним досвідом для організації, бо, використовуючи наявні їм ресурси та направляючи їх у потрібний напрямок, вони стали своєрідним «мостом» між різними соціальними акторами, які шукали способів самореалізації. У контексті мережевої взаємодії різних волонтерських спільнот центральність «Фонду Маша» допомогла їм утворювати навколо себе мережі з різних інституцій та сприяти обміну ресурсів між ними:

«Ця гуманітарна допомога, яку ми розповсюджували, дала нам можливість налагодити тісну взаємодію з місцевими органами влади, далі з місцевими ГО, які працюють в певних регіонах, з великою, з величезною, кількістю людей, які відчували в собі бажання допомогти, але вони не були представниками якоїсь організації, а вони виступали як самостійні волонтери» (Респондентка №3, ГО «Фонд Маша»).

Водночас представниця ГА «Політична дія жінок» відзначила перепрофілювання значної кількості жіночих ГО та протиставила досвід своєї, яка попри війну, не змінила тематичного спрямування:

«Знову ж таки, це виключно наша гнучкість, тому що багато жіночих громадських організацій відразу перейшли на гуманітарне забезпечення. Тобто ми, попри війну, все одно вели свою лінію в тому сенсі, що адвокатували й говорили, власне, і про політичну участь, і про лідерську участь жінок, і про розвиток лідерських якостей, і про те, що ми маємо зараз тримати наш правовий жіночий фронт» (Респондентка №5, ГА «Політична дія жінок»).

Іншою суттєвою зміною, про яку зазначали учасниці дослідження, є **розширення цільових груп, з якими працюють їхні організації та збільшення їх запитів**. Для тих організацій, які працюють у регіонах зі значною кількістю внутрішньо переміщених осіб (ВПО), характерним є розширення цільової аудиторії, на яку поширюють свою діяльність. Відповідно, це зумовлює збільшення кількості запитів, які потрібно взяти в опрацювання, та обсяг роботи в цілому:

«[запити жінок] збільшилися, і вони продовжують збільшуватися. Наприклад, ми можемо допомагати десь 400 жінкам на місяць. Ми раз на місяць відкриваємо спеціальну гугл-форму з заявками та інформуємо про це на своїх сторінках у соціальних мережах. Останній раз ми отримали 400 заявок за 9 хвилин. Охочих податися на допомогу набагато більше. Щодня ми отримуємо безліч повідомлень з проханнями про допомогу, з питаннями «коли відбудеться

наступна хвиля заявок?», а ми частіше за все відкриваємо гугл-форму один раз на місяць» (Респондентка №1, БФ «280 днів»).

Однак, збільшення кількості запитів представниця організації далі пояснює не лише появою ВПО, але й іншими факторами: **втрата жінками робочих місць та особлива економічна вразливість тих жінок, чиї партнери беруть участь у бойових діях або загинули:**

«..дуже багато жінок, які втратили роботу у зв'язку з війною або через відмову через вагітний стан. По-третє, дуже багато жінок, чиї чоловіки та партнери на фронті або загинули, і жінки безперечно потребують допомоги» (Респондентка №1, БФ «280 днів»).

За словами респондентки №2 іншими цільовими групами, які додалися, є жінки, звільнені з російського полону та жінки, постраждалі від воєнних злочинів. Також деякі респондентки відзначили, що почали працювати з молоддю та дітьми, які є особливо вразливими категоріями. Наприклад, респондентка №2, ГО «Інша жінка», додала, що наразі Полтавщина є осередком прийняття внутрішньо переміщених жінок з дітьми: *«Стало більше ... і коли жінки приходять, то вони ж обов'язково з дітьми приходять, бо дітки навчаються онлайн»* (Респондентка №2, ГО «Інша жінка»).

Респондентка №4, ГО «Teenergizer» також зазначила, що їхня організація отримувала запити на допомогу від дівчат із зони війни: *«...у нас бували запити дівчат, особливо до спроби, до згвалтування»,* але після початку війни кількість запитів на допомогу зросла: *«Якщо, наприклад, до початку повномасштабної війни таких запитів було один-два рази на рік, то після початку у нас запитів стало трохи більше»* (Респондентка №4, ГО «Teenergizer»).

Водночас респондентки повідомляли також про **зміни у кількості охочих долучитись до складу організації як членкині чи волонтерки**, зокрема про їх збільшення:

«Після вторгнення у нас розширилась команда, команда активістів, тому що приїхали в Полтаву і досі проживають жінки з Луганщини, з Донецчини, з Харківщини. І вони надихнулися нашою діяльністю. Спочатку були просто учасниці саме цих волонтерських проєктів, а потім долучилися як активісти. Команда розширилася у нас. І ще ми розширили представництво нещодавно в Кривому Розі і в Естонії» (Респондентка №2, ГО «Інша жінка»).

«Коли розпочалася велика війна в нас в організації було 3 людини: я, бухгалтерка та моя колега співзасновниця. На даний моменту у нас 10 осіб в команді» (Респондентка №1, БФ «280 днів»).

«Можу сказати, що увага до нашої громадської організації зросла. І навіть є ті, хто оголосив, зголосився стати волонтерами або долучитися якимось до діяльності громадської організації» (Респондентка №5, ГА «Політична дія жінок»).

«Ми дуже масштабувалися з точки зору проєктів, кілька ротацій команди було і практично нас дуже мало людей залишилося з долютневого періоду» (Респондентка №6, ГО «Вісь»).

Однак, представниця ГО «Фонд Маша» звернула також увагу на те, що порівняно з першими місяцями після повномасштабного вторгнення, кількість волонтерів зменшилась, але охочих допомогти все ще багато. Пояснення респонденток щодо основних чинників мотивації нових членкинь відрізняються. Деякі з них вважають, що вирішальною є **внутрішня мотивація та спільні цінності**: *«мотивація - я думаю, що жінки, які потрапляють в нашу атмосферу .. ми робимо це не для заробітку, а від щирого серця, тому що нам самим потрібен соціум, нам самим потрібно спілкування, нам самим потрібно виходити в люди»* (Респондентка №2, ГО «Інша жінка»). Інші не заперечують цей чинник, але не меншої уваги надають і **важливості фінансової винагороди**: *«У нас немає такого, що у нас люди наймаються на роботу і просто технічно щось роблять. Вони*

поділяють цінності. Мотив ще гроші заробляти, тому що у нас принцип такий феміністичний: за можливості за зроблену роботу платити. Багато волонтерів, звісно, але якщо багато роботи і є оплата, то ми платимо» (Респондентка №6, ГО «Вісь»).

3.1.3.2. Перемоги та виклики організацій після початку повномасштабної війни

У ході розмови учасниці також поділились основними перемогами та викликами, які були у їхніх організаціях після початку повномасштабного вторгнення. Зазначені перемоги можна поділити на такі 2 групи за критерієм того, яку стратегію відповіді на зовнішні обставини респондентки вважають успішною:

Збереження стандартів роботи, всупереч обставинам:

● Збереження та дотримання цінностей організації: «і ще найбільший успіх, що ми намагаємося відповідати на потреби людей, а не на те, що нам нав'язують якимось конкурсним умовам», «ми не робимо кейс-менеджменту заради кейс-менеджменту», «дотримання феміністичних принципів, горизонтальних принципів», «ми ніколи не беремо гроші від держави, від органів місцевого самоврядування для того, щоб бути дійсно незалежними, «Ми дуже незалежні. Це успіх» (Респондентка №6, ГО «Вісь»);

Успішна адаптація відносно обставин:

● Розширення зон діяльності: «Ми розширили кількість надаваних послуг, можна так сказати» (Респондентка №2, ГО «Інша жінка»);

● Розширення цільових груп, з якими працюють: «Розширили аудиторії: то зараз ми взагалі для абсолютно всіх жінок незалежно від того, постраждали вони чи не постраждали, незалежно від віку працюємо. Також ми почали працювати з дітками» (Респондентка №2, ГО «Інша жінка»);

● Масштаби зробленої роботи: «те, що ми зробили за рік, якби ми планували, проводили якісь стратегічні сесії, ми б ніколи не запланували стільки, скільки ми зробили. Це було unreal, взагалі було неможливо, але ми зробили неможливе» (Респондентка №3, ГО «Фонд Маша»);

● Нові креативні способи лобювання своїх ідей: «Ми в нестандартний спосіб комунікували гендернозумовлене насильство. Ми намагаємося різними креативними способами заходити в дискурс і принаймні намагатися, намагатися змінювати його, розмиваючи такі патріархатні уявлення і те, що ми бачимо зараз» (Респондентка №5, ГА «Політична дія жінок»).

● Збільшення інтересу іноземних донорів: «більший інтерес різних донорів іноземних до підтримання українських організацій» (Респондентка №4, ГО «Teenergizer»); «Успіх те, що нас феміністичні фонди підтримали з перших днів, не просто з перших тижнів чи місяць» (Респондентка №6, ГО «Вісь»).

Серед згаданих респондентками викликів також можна помітити певні схожості, а отже, їх можна класифікувати на такі основні типи:

Спричинені зовнішніми факторами. До таких увійшли ті, що пов'язані з особливостями воєнного контексту, як от відключення електроенергії, повітряні тривоги, фізична небезпека через бойові дії тощо).

● Відключення світла: «Відключення світла, теж дуже активно [впливали на роботу]. Вони ніяк не впливали на сам наш сайт, наш сайт працював, і не відключався ... Але в плані консультантів, що вони могли бути на зміні, а різко потім пропасти, і заміну теж було не так просто знайти, тому що не у всіх могло бути світло, особливо якщо більшість активних консультантів знаходилися в Україні» (Респондентка №4, ГО "Teenergizer"); «Виклик – блекаути ці, важливо» (Респондентка №6, ГО «Вісь»);

● Незакритий запит на медичну допомогу: «Виклик те, що зараз стало дуже багато хворих людей, і зараз є велика потреба...Я для себе, думаю, де взяти ресурс на таку медичну допомогу. Водночас люди, які просто забули, махнули рукою» (Респондентка №6, ГО «Вісь»);

● Бюрократична тяганина: «багато якоїсь такої писанини, якої не було в першій місяці після 24 лютого, і ти так собі думаєш: блін, ну тоді робили, стільки всього робили, тепер стільки часу йде на якісь ... Ну, тобто, тоді були якісь спрощені системи звітування, спрощене, спрощене, а тут спрощення закінчилося. І ти сидиш, і ці папірчики перекладаєш, або ці файли тасуєш в комп'ютері, або якісь політики закупівель» (Респондентка №6, ГО «Вісь»);

● Залежність людей від гуманітарної допомоги: «Багато людей на цій гуманітарній голці, в них нема ресурсів» (Респондентка №6, ГО «Вісь»);

● Нерівномірний доступ ВПО до ресурсів: «Виклик те, що є велика різниця в можливостях отримання допомоги людей зі статусом ВПО, які є у Вінниці – обласному центрі, і тими, які є в селах» (Респондентка №6, ГО «Вісь»);

● Особливості розташування населеного пункту: «Кременчуку досталось дуже багато, він був транзитним пунктом» (Респондентка №2, ГО «Інша жінка»);

Емоційно-психологічні. Ці пов'язані з емоційною реакцією членів та членкинь організацій та цільових груп, з якими вони працюють, на події, що відбуваються.

● Емоційне вигорання та психологічне виснаження волонтерів: «Виклик – вигорання, тривога, страх за власне життя. Що ми можемо, щоб забезпечити максимальну безпеку консультантів, коли цієї безпеки в Україні немає?» (Респондентка №4, ГО "Teenergizer"); «Для мене найбільший виклик – дати людям розуміння, що так, як було, вже не буде ніколи. Оце великий виклик» (Респондентка №6, ГО «Вісь»); «Я переживаю, щоб не було такого глобального виснаження» (Респондентка №6, ГО «Вісь»);

Організаційні. До даної групи увійшли ті, що пов'язані зі зміною кількості ресурсів організації, необхідністю адаптувати попередні стандарти роботи та вимушеними змінами у діяльності.

● «Обмеженість у тематичній діяльності: Ми змінили власне з адвокатування безпосередньо політичної участі до адвокатування видимості» (Респондентка №5, ГА «Політична дія жінок»);

● Перехід в онлайн та різні часові пояси: «Виклики – це те, що люди перейшли повністю в онлайн, що виходить в різних країнах різні часові пояси. Якщо це Європа, тут плюс-мінус одна година, то нормально можна комунікувати. Якщо це люди, які виїхали за кордон в США, відповідно, зовсім інший часовий пояс – це ускладнювало комунікацію (Респондентка №4, ГО «Teenergizer»);

● Неможливість планувати: «Найбільше виклик – це те, що не можна планувати. Це дуже так виснажує» (Респондентка №6, ГО «Вісь»);

● Співпраця з міжнародними фондами: «Виклик – це міжнародні фонди. Оце виклик. Тому що комусь в Нідерландах ліпше видно, що нам тут робити в Вінниці. Оце такий виклик. І десь з одного боку ти розумієш, якщо почнеш вставати в таку жорстку позу, і теж якось неохота - люди, ну, якось дають ресурси, і це вдячно» (Респондентка №6, ГО «Вісь»);

Разом з тим варто зауважити оптимізм респонденток. Говорячи про виклики, вони часто додавали способи, як організації з ними справлялись, або можливості, які їм при цьому відкривались: «Криза може спонукати до певних позитивних зрушень, тому я думаю, що це є вікно можливостей» (Респондентка №5, ГА «Політична дія жінок»).

Одна з респонденток зауважила, що у довоєнному контексті могла б перелічити десятки викликів, що стосуються особливостей роботи з різними партнерами, органами влади, але у поточному контексті назвала лише один – війну та впевнено ствердила, що всі решта викликів «наразі настільки несуттєві, неважливі, що їх можна було вирішити. Немає викликів, які неможливо вирішити» (Респондентка №3, ГО «Фонд Маша»).

3.1.4. Робота організації з молоддю, зокрема, з дівчатами

3.1.4.1. Роль та основні напрямки організацій відведені на роботу з молоддю, зокрема, з дівчатами

Розвиток молоді є важливим аспектом будь-якого суспільства, а організації відіграють ключову роль у підтримці та забезпеченні її здорового і сталого розвитку, зокрема, це стосується роботи з дівчатами. Молодь має свої особливості, проте робота з ними має сенс попри все, адже вони є майбутнім нашої країни. Кожна з організацій, проаналізованих у дослідженні, так чи інакше, працює в цьому напрямку і має досвід роботи із молоддю, зокрема і з дівчатами.

За словами Респондентки №2, ГО «Інша жінка», робота з молоддю відіграє ключову роль, оскільки понад 50% населення є молоддю, і на доросле населення важче впливати. Організація націлена на популяризацію цінностей незалежності та інтелектуальних цінностей серед молоді. Зокрема, проєкт "Досить" спрямований на дівчаток, щоб надати їм розуміння того, що сексуальне насильство не є нормою:

«Розповідаємо, щоб дівчата були в безпеці й могли себе убезпечити» (Респондентка №2, ГО «Інша жінка»).

Це вказує на те, що організація прагне надати молоді необхідні знання та навички, щоб вони могли відстояти свою безпеку та захистити себе від негативних впливів.

ГО «Вісь» має також великий досвід роботи з молоддю, зокрема з дівчатами. Респондентка №6 зазначає, що вони мають молодіжну програму та надають допомогу на харчові ваучери для того, щоб діти могли брати продукти та смаколики. Організація також враховує вікові особливості дівчаток, які

можуть бути пов'язані з гігієною. Наприклад, вони є першими у Вінниці, хто надає менструальні чаші: *«В основному наша роль це - відповідна гуманітарна допомога, це соціальні активності, це психологічні консультації, підсилення економічної сформованості, волонтерство, ми працюємо у сфері масового просвітництва»* (Респондентка №6, ГО «Вісь»). Усі ці заходи допомагають розвивати молодь, зокрема дівчат, та забезпечують їм необхідну допомогу та підтримку у різних аспектах життя. Такий підхід може допомогти молоді зрозуміти, що вони не є самі, і що їхні проблеми та потреби заслуговують уваги та розв'язання.

Психологічна допомога є важливим аспектом підтримки молоді, особливо для тих, хто переживає або пережив складні моменти в житті. ГО «Фонд Маша» спрямовує свою діяльність на ментальну допомогу дівчатам, які зазнали наслідків війни. У рамках проєкту "Незламна мама" психологи працюють з різними віковими групами, а також з молодими мамами, допомагаючи їм відновити власні ресурси та побудувати спільноту для підтримки одна одної в екстрених ситуаціях: *«...Є окрема робота з молоддю в межах «Незламної мами»: це виключно допомога з відновлення власних ресурсів, з побудови певного ком'юніті, яке б допомагало жінкам в різних кризових та екстрених ситуаціях. В екстрених [ситуаціях] ти звертаєшся до екстрених служб, але у випадку нової травмуючої події, або якщо знову оці флешбеки, то ти знаєш, що ти залишаєшся не сам, а в тебе є підтримка і проблема, яка є в тебе, це не тільки твоя проблема, але вона подібна і в інших людей, в інших сімей. Відповідно, це допомагає пережити і справитися з горем»* (Респондентка №3, ГО «Фонд Маша»).

Проєкт "Смілива" спрямований на допомогу дівчатам-переселенкам, які мають розірвані соціальні зв'язки та потребують підтримки в побудові своєї самостійності та незалежності: *«...проєкт "Смілива" (спочатку це було для груп 12-18 років, зараз розширили й для 18-25 років) - 12 занять самооборони з тренерами, 6 занять з психологом»* (Респондентка №3, ГО «Фонд Маша»).

Організація також співпрацює з фондом Олени Пінчук, де дівчата з проєкту "Смілива" відвідують лекції з секс-освіти. Це допомагає забезпечити комплексну підтримку та створює нове коло спілкування для молодих дівчат і підлітків, які переживають наслідки війни: *«...середовище, де можуть спілкуватись, підтримувати один одного, бо самооборона – це не тільки дати в ніс, коли хтось полізе, але і вибудувати свої кордони, і захищати їх»* (Респондентка №3, ГО «Фонд Маша»).

З огляду на те, що дівчата та жінки зазвичай знаходяться в більшій незахищеності, вони потребують більшої допомоги від організацій. У розмові із Респонденткою №4, ГО "Teenergizer" про роботу з молоддю, зокрема з дівчатами, згадується, що у їх організації спеціалізуються на психологічній допомозі, і більшість клієнтів та консультантів є жінками. Респондентка зазначає, що на роботу з клієнтами звертаються переважно жінки, причому більшість консультантів також є жінками: *«В районі 80% наших клієнтів – це дівчата. І наші консультанти теж 80-85% – це дівчата»* (Респондентка №4, ГО "Teenergizer").

Отже, на прикладі цієї організації, жінки та дівчата потребують більшої психологічної допомоги, одночасно вони й переважно її надають. Продовжуючи, Респондентка №5, ГА «Політична дія жінок» зазначає, що їхній проєкт, пов'язаний із молоддю, почався у січні 2020 року, але через війну їм довелося відкласти тренінг для молоді до травня. Проте вона підкреслила, що організація надавала перевагу лідеркам, які вже пройшли перший етап навчання, а не зі всіма категоріями молоді: *"Ми працювали з політикинями або громадськими діячками"* (Респондентка №5, ГА «Політична дія жінок»). Також, вона додала, що з'явилися молодші жінки і дівчата, які також беруть участь у роботі організації. Респондентка №5 зазначає, що важливим є йти до молоді, до студентських університетських аудиторій і говорити з дівчатами і хлопцями про гендерну дискримінацію і гендерну

рівність. *«Я нарешті минулого тижня це спробувала і можу сказати, що знову ж таки мої очікування підтвердилися, тому що дівчата були більш активними, більш залученими до розмови, до дискусії, більше ділилися навіть своїми якимись досвідами»* (Респондентка №5, ГА «Політична дія жінок»).

Отже, робота з молоддю є важливою складовою феміністичних організацій і може мати позитивний вплив на молодь. Проте організація зосереджується переважно на навчанні лідеркам, а не всім молодим людям.

3.1.4.2. Специфіка та гендерні аспекти роботи з молоддю

Робота з молоддю та дітьми має свої особливості, оскільки молоді люди знаходяться на етапі життя, коли вони формують свої цінності, відносини з навколишніми, самоідентифікацію і т.д. Крім того, молодь часто стикається зі складними життєвими ситуаціями, такими як бідність, безробіття, насильство тощо.

Виділяючи молодь як групу, варто зауважити однак, що вона не є гомогенною всередині, а, отже, існують певні відмінності у роботі з молодими людьми з різними соціально-демографічними характеристиками. Наприклад, однією з таких характеристик є **місце проживання**. Зокрема, Респондентка №2, ГО «Інша жінка» зазначає, що робота з дітьми залежно від їхнього місця проживання може відрізнятися:

«Діти з сільської місцевості й в містах дуже відрізняються. Якщо говорити про сільську місцевість, то основні виклики, коли спілкуєшся з дітками сільських глибинок, – вони бояться говорити, бояться висловлювати свою думку і взагалі бути активними. Ну, звісно, що в містах набагато простіше, тому що діти вже більш соціалізовані, більш відверто спілкуються» (Респондентка №2, ГО «Інша жінка»).

Також респондентки виділяли певні **емоційно-психологічні відмінності дівчат та жінок, які залежать від віку**. Респондентка №5, ГА «Політична дія жінок» зазначає, що молоді дівчата можуть бути більш сором'язливими та менш амбітними, бо на відміну від дорослих жінок, вони можуть ще не знати, ким вони хочуть бути в майбутньому:

«Можу сказати, що так, тому що дорослі жінки менш сором'язливо принаймні заявляють про свої амбіції. По ревізії власного лідерства вони більш, скажем так, чітко формулювали свої цілі, свої лідерські риси. Тобто вони вже визначились і це дуже кльово. Тож ти вже працюєш з готовим, з готовою людиною, яка вже для себе внутрішньо прийняла той факт, що вона лідерка, що вона претендує на якісь лідерські позиції, на своє місце в публічному просторі, на шматок влади в публічному просторі, на якийсь вплив. Людина вже внутрішньо прийняла і вона артикулює, говорить це» (Респондентка №5, ГА «Політична дія жінок»).

Водночас говорячи про особливості роботи з дівчатами, вона додає: *«А дівчата більш сором'язливі, бо я думаю, що для них це теж, я б сказала, момент життєвого вибору. От вони можуть сумніватися, тому що ще не знають, а як? А що? А ким я хочу бути? Я просто розумію, що люди можуть до кінця свого життя не знати, чого вони хочуть, ким вони хочуть... можуть впродовж десятиліть думати про те, яким я хочу бути»* (Респондентка №5, ГА «Політична дія жінок»).

Інша респондентка відзначила, що робота з молоддю має й інші особливості, які стосуються їхнього **емоційного фону** та пов'язані з віком: *«Вони емоційні, нестабільні, але це через відсутність певного досвіду, це нормально. З ними*

треба бути на їхньому рівні. Це не виклик, це специфіка роботи з молоддю. Зверху не можна, не можна давати поради, якщо тебе не просять, не можна “причиняти добро”. Треба працювати з батьками, щоб батьки розуміли своїх дітей» (Респондентка №3, ГО «Фонд Маша»).

Інша важлива для врахування характеристика при роботі з молоддю це **стать**. Респондентки зазначали певні відмінності у роботі з дівчатами та хлопцями, чоловіками та жінками. Ці особливості можна змістовно поділити на 3 групи:

1. Фізіологічні.

«...дівчат потрібно забезпечувати тим, що відповідно до їхньої фізіології» (Респондентка №6, ГО «Вісь»).

2. Мотиваційні.

«А якщо говорити про дітей, то тут хлопчиків і дівчаток все приблизно однаково. А якщо говорити про дорослих, то жінки більш схильні до того, щоб відвідувати якісь освітні заходи, культурні заходи. Чоловіки менше займаються такими справами, і тому їх просто важче запрошувати, важче тягнути. В основному чоловіки приходять до нас, хто прийшов із жінкою. А чоловіки взагалі, особливо старшого покоління. Молодь, то вже більше, як то кажуть, різноманітно розвиваються. А старше покоління, так є з тим, ще деякі нюанси. Більше закастенілі чоловіки в напрямку саморозвитку» (Респондентки №2, ГО «Інша жінка»).

3. Психологічні.

«...якщо запит клієнта такий важкий, в плані навіть запиту на домагання, то якщо цей запит приходиться до консультантів хлопців, вони не так емоційно реагують...» (Респондентка №4, ГО “Teenergizer”);

«І дівчата, як на мене, більш відкриті, в плані в анонімному чаті вони більш відкриті, вони говорять якісь особисті питання, які їх турбують, коли ж хлопець може мати це питання, але треба більше часу, щоб хлопець зрозумів, що безпечно, що його ніхто не буде шеймити за емоції» (Респондентка №4, ГО “Teenergizer”).

Таким чином, цитати респонденток є свідченням того, що у роботі з дівчатами та хлопцями, жінками та чоловіками існують певні особливості, як фізіологічні, так і мотиваційні, психологічні. Вони зумовлені відмінностями соціально-демографічних та економічних характеристик представників та представниць у межах цієї групи. Відповідно, для якісної роботи та ефективного результату ці особливості мають бути враховані та адресовані.

3.2. Результати опитування молодих жінок

Харланова Нівсена, Красенко Ада, Бородієнко Софія, Шаповал Дар'я, Миколенко Крістіна, Рубан Артем, Панічевська Анжела, Бандура Дар'я, Кучеренко Анастасія, Меньшикова Єлизавета, Холодило Олеся, Мохончук Яна, Соколова Анастасія

Вибірка (Додаток А, Табл. А.1) складалася з 10 респонденток віком 19-25 років, які наразі проживають у Львівській, Київській, Харківській, Волинській та Полтавській областях України, а також в Канаді. Серед жінок є ВПО (внутрішньо переміщені особи), жительки сільської місцевості, ЛГБТК+

молодь та молоді мами. Серед сфер своєї діяльності вони називали навчання, волонтерство, виховання дітей та інші. Якщо говорити про професійну діяльність, серед респонденток є тьюторка в початковій школі, дослідницька асистентка в школі, онлайн діджитал маркетологиня, музикантка. Частина респонденток мають закінчену базову або повну вищу освіту, решта наразі її здобувають.

3.2.1. Доступ до середньої й вищої освіти (в контексті онлайн і офлайн навчання), гендерні аспекти змісту освіти та просвіти, пов'язаних з війною

Респондентки, що мали досвід навчання після повномасштабного вторгнення, розповідали про різний досвід змін у навчальному процесі. Для деякого навчання стало неважливим та *«навчальний процес з початком повномасштабного вторгнення відійшов на задній план»* (Респондентка 8), бо необхідно було займатися виживанням, і через нестачу електроенергії стало неможливо навчатися. Хтось, навпроти, вирішили повернутися до навчання в університет. Для однієї респондентки стало важче, бо погіршилась концентрація, а для іншої – стало легше, бо зник страх відрахування. Також для когось навчання не зазнало змін.

При цьому серед респонденток, що мали досвід навчання після повномасштабного вторгнення, переважає зменшення важливості навчання. Зазначається, що навчання стало *«механічним»* (Респондентка 5) та *«просто вже хотіла закінчити універ»* (Респондентка 1), тобто йому не надається такої цінності, як раніше. Для когось ставлення до здобуття освіти ніяк не змінилося. Респондентка, яка не навчалась з початком повномасштабної війни, відповіла, що чула, що покращується освіта і що студенти змушують професорів переходити на українську – *«це класно, та чи свідчить це про те, що змінюється освіта»* (Респондентка 6). Це говорить, що імідж української освіти також покращується.

Серед перешкод та труднощів в отриманні освіти після початку повномасштабного вторгнення були названі: відсутність необхідних умов (відсутність електроенергії), психологічні фактори (погіршення концентрації, виснаженість, бажання заспокоїтись), а також *«відповідальність за брата і пов'язані з цим обов'язки»* (Респондентка 1).

Якщо говорити про упередження щодо жінок/дівчат у сфері освіти, які помічали респондентки, то частина гендерно-стереотипних упереджень йде від викладачів: *«успішно вийти заміж»* (Респондентка 8), поради, як влаштувати особисте життя, нав'язування ідеї пошуку партнера та сексуалізація поведінки. За словами однієї зі студенток, викладач був *«прискіпливий і упереджений»* до неї (Респондентка 5). В іншій студентки на курсі з психології розказують, що *«чоловік кидає жінку після того, як вона народжує дитину і втрачає форму»* (Респондентка 3). Але також упередження щодо жінок інша респондентка помічала лише з боку хлопців (ймовірно, студентів), але не пам'ятає, які саме. При цьому з початком повномасштабної війни упередження і стереотипи залишились, як говорить одна з респонденток.

Упередження у сфері освіти можуть значною мірою впливати на респонденток чи їхніх знайомих. Одна респондентка відчуває, що *«чоловік від природи вже має привілеї від суспільства через те, що він чоловічої статі»* (Респондентка 8). Вона помічає певну дуальність у суспільстві щодо хлопців і дівчат: хлопців представляють політиками й вченими, вони мають гарно знати математику, однак можуть і дозволити собі нічого не робити; дівчина ж має демонструвати гарні результати у всьому, бути старанною, у неї має бути всюди порядок, чисті зошити, зроблені завдання, щоб показувати приклад іншим. Також інша респондентка зазначає, що упередження дуже впливають на дівчат та їхню самооцінку: *«безліч моїх знайомих хочуть постійно здаватися всім»*

ідеальними»

(Респондентка

5).

Однак деякі респондентки не помічали ніяких упереджень до жінок/дівчат у сфері освіти. Частина жінок висловила думку, якщо в певному закладі навчаються переважно жінки, то упереджень там нема.

Варто звернути увагу, що всі респондентки зазначили про суттєву необхідність змін у системі освіти України. Жінки підкреслили, що українській системі освіти потрібна глибока модернізація, наголошуючи на шляху розвитку інклюзивної освіти, скасуванні «статевого» поділу предметів та спеціалізації.

3.2.2. Безпека та захист у громаді

Повномасштабне вторгнення впливає на свободу пересування та змінило способи й динаміку цього пересування. З одного боку, деякі респондентки зазначали, що стали їздити більше та вільніше в країні ЄС через волонтерство на кордоні, й повномасштабне вторгнення не вплинуло або позитивно вплинуло на рівень довіри до незнайомців: *«загалом рівень довіри до незнайомців і бажання цієї підтримки набагато вищий»* (Респондентка 4). Респондентки, що перетинали кордон, відзначали швидку адаптацію до *«нової реальності»* (Респондентка 6), у якій є перевірки документів на блокпостах та черги на кордоні. Також відзначали дієздатність «Укрзалізниці».

З іншого боку, в багатьох аспектах відбулося погіршення, зокрема загострення старих проблем, наприклад, неналежний рівень розвиненості транспортної інфраструктури в сільській місцевості. Респондентки зазначали про страх не перед власне пересуванням, а перед зовнішніми чинниками: страх стоянки на відкритій місцевості через обстріли або переміщення далеко від дому, пересторога через харасмент чи ризик викрадення (*«Навіть на телефон приходило повідомлення не пам'ятаю від якого міністерства про те, що почастишали випадки торгівлі людьми, і зокрема хвиля біженців з України була не останнім чинником»* (Респондентка 1)).

Варто відзначити, що респондентки не відчували нових пересторог під час використання громадського транспорту, перебування у публічних місцях, подорожах всередині країни тощо. Однак деякі жінки почали приділяти увагу розташуванню критичних чи стратегічних об'єктів у місті, а одна з респонденток висловила стурбованість через військових та травмованих людей загалом, які можуть загрожувати загальній безпеці. Респондентка, що після початку повномасштабного вторгнення стала матір'ю, пов'язує зміну поведінки та сприйняття світу через народження дитини, а не війну.

Респондентки, що після повномасштабного вторгнення перебувають закордоном, не відзначають обмеження свободи пересування, проте одна з активісток згадала про проблеми з документами в її брата.

Досвід респонденток щодо проблеми сексуального насильства досить поляризований: хтось з них не мав такого досвіду та знайомих з таким досвідом, інші - такий досвід мали та зазначали, що *«кожна перша дівчина»* (Респондентка 1) в їхньому оточенні переживала сексуальне насильство.

Респондентки не могла виділити один тип людей, який найчастіше знаходиться в зоні ризику сексуальних домагань, що може говорити про те, що будь-яка жінка може постраждати від насильства. Як фактор, що може призводити до домагань, одна з респонденток виділила «неосвіченість»: дівчата *«потрапляють в компанії з неосвіченими людьми»* (Респондентка 3), тобто такими, що здатні на сексуальне насильство. Інша респондентка підкреслила свою необізнаність в проблемі та віднесла досвід сексуального насильства в категорію таких, що переживають члени *«неблагополучних»* родин (Респондентка 5).

Щодо впливу повномасштабного вторгнення РФ до України на цю проблему респондентки не дають чіткої відповіді: або через те, що не помітили впливу, або через те, що не осмислювали це. Проте одна з респонденток зазначила, що після повномасштабного вторгнення тема сексуального насильства стала більше обговорюватися в публічному просторі: *«Це таке саме вторгнення у твій особистий простір. Усвідомлення цього змінюється в Україні. Дуже моя близька подруга написала особисту історію та поділилась цим, люди починають говорити. Україна – це те місце, де ми можемо говорити»* (Респондентка 6).

З особистого досвіду респонденток чи з досвіду їхніх знайомих постраждали від насильства не звертаються по допомогу. Вони виділяють наступні причини такої поведінки:

- *«стереотип маленького містечка»* (Респондентка 3): у жительок маленьких містечок є ризик того, що допомога виявиться некваліфікованою або злочинці не отримають покарання, до чого може додатися суспільний осуд;

- сумніви у тому, що у випадках «мілкого» харасменту існує механізм захисту: *«Це типова ситуація, коли тебе вирішили облапати в метро. Але у таких мілких випадках, я не думаю, що є в принципі якийсь механізм звертання (до поліції), коли це якась рандомна незнайома людина в громадському транспорті. Це навіть офіційно, наскільки я знаю, не вважається домаганням як таким»* (Респондентка 1);

- постраждалі від насилля, не отримавши допомоги чи підтримки, блокують чи трансформують негативні спогади у спробах переконати себе, що насильства не сталося.

Якщо говорити про ризик домашнього насильства, то зазначається, що зазвичай люди, які живуть у складних соціальних умовах та недостатньому матеріальному забезпеченні, є найбільш уразливими. Воєнні дії та економічна нестабільність можуть погіршити цю ситуацію, що впливає на загальний стан душевного здоров'я людей та спричиняє збільшення ризику домашнього насильства: *«ВПО часто живуть разом і багато часу проводять в одній квартирі. І ситуація складна, і дому немає, і що робити не зрозуміло. Мені здається, що саме у таких категоріях сімей найбільший ризик домашнього насилля»* (Респондентка 1).

Респондентки зазначають, що важливо звернути увагу на питання підтримки людей, що пережили домашнє насильство, та забезпечення їм доступу до психологічної та соціальної допомоги. Також наголошено на важливості розуміння проблеми з боку суспільства та здатності підтримувати постраждалих від домашнього насильства, щоб забезпечити їхній захист та відновлення.

Якщо говорити про те, куди постраждалі від домашнього насильства може звернутися, то одна з респонденток, що виросла в маленькому містечку, зазначає, що реакція спільноти в таких громадах може бути *«стереотипно погана: дітей можна бити»* (Респондентка 3). Вона була свідком домашнього насильства у своїй родині та викликала поліцію, проте, з її слів, це не допомогло.

3.2.3. Ментальне і психосоціальне здоров'я

Досвідом, що найбільше вразив респонденток за часи війни, є: втрата домівки, переїзд за кордон, поїздка на деокуповані території. Одна з респонденток розповіла про власний страшний досвід, коли поруч з нею розірвалася міна.

Серед основних змін у повсякденному житті після 24 лютого 2022, то респондентки відмічають: зміна місця проживання, зміна власних пріоритетів, зміна рівня життя, загострення проблем з

ментальним здоров'ям. Деякі з респонденток відмічають відсутність вільного часу, оскільки не працюють садочки й постійно доводиться бути з дитиною. Також дехто з жінок припинили помічати усе, що відбувається навколо, стали менш емпатичними.

Респондентки відмічають погіршення ментального стану та загострення попередніх проблем. Респондентки вказали про появу тривоги та відчуття невизначеності, з'явилися так звані *«емоційні гоїдалки»* (Респондентка 1), коли людина може несподівано почати плакати. Деяких респонденток це спонукало звернутися по допомогу. Хоча одна з респонденток заявила, що її ментальний стан покращився: *«раніше це була і війна і життя з родиною, зараз тільки війна і особисті проблеми»* (Респондентка 3).

У разі стресових чи тривожних ситуацій, викликаних війною, респондентки можуть поговорити з друзями, почати плакати, «заїсти» стрес, піти спати, вивчати психологію. Декілька респонденток вказало, що звертаються до терапевтів, а також вказують те, що з початком повномасштабного вторгнення кількість ресурсів психологічної допомоги та підтримки лише збільшилася.

Серед проблем у сфері психологічного здоров'я респондентки згадують: агресивність, гіперболізовані реакції, погіршення пам'яті. Жінки також відмічали, що люди постійно насторожені, а деякі з їхніх знайомих приймають антидепресанти. При чому більш серйозні проблеми часто жінки спостерігають саме у знайомих військових.

На питання щодо необхідності/актуальності відвідин психолога респондентки давали доволі поляризовані відповіді: дехто з жінок не готові звертатись до психологів, натомість вивчають психологію самостійно; декілька респонденток згадували, що звертались до спеціалістів кілька разів, проте перестали; а кілька респонденток відмітили, що займаються з психотерапевтами на постійній основі. Одна респондентка згадала групові сесії, а інша респондентка відвідує спеціаліста лише раз на три місяці, *«бо дорого»* (Респондентка 4).

При цьому респондентки зазначають, що в цілому, доступ до психосоціальної допомоги для жінок/дівчат або покращився, або залишився на тому ж рівні. Було відмічено, що створюється багато ініціатив або безоплатних програм. *«В принципі, якщо потрібна допомога, її можна знайти»* (Респондентка 1). Проте деякі респондентки відмічають, що доступ нижче, ніж хотілося б, а серед причин виділяють такі: люди недостатньо проінформовані про те, як отримати допомогу, не мають коштів для оплати спеціалістів або ж починають працювати з психологом, який їм не підходить, швидко розчаровуються і більше не шукають допомоги.

Якщо звернутися загалом до того, скільки уваги респондентки приділяють власному здоров'ю порівняно з благополуччям Вашої родини, то деякі з жінок зазначили, що взагалі не приділяють уваги власному здоров'ю та не звертаються до лікарів.

3.2.4. Репродуктивні та сексуальні послуги та права

Інтернет є основним джерелом інформації про сексуальне та репродуктивне здоров'я. Деякі жінки згадують, що є молодіжні центри, які проводять різні лекції або школи. Якщо є потреба обговорити з кимось питання сексуального та репродуктивного здоров'я, то, зазвичай, це друзі або мама.

Респондентки відмічають, що не мали великих проблем з доступом до засобів менструальної гігієни після повномасштабного вторгнення, однак на початку повномасштабного вторгнення жінки зустрічалися з певними складнощами, коли у магазинах були великі черги. Одна з респонденток зазначила, що мала проблему з тим, щоб знайти засоби менструальної гігієни, за кордоном (ОАЕ).

Так само респондентки зазначають, що доступ до засобів контрацепції після початку повномасштабного вторгнення завжди був. Серед місць, де можна взяти контрацептиви, згадують такі: аптека, молодіжні центри (безоплатно), центри перевірки на СНІД (безоплатно).

Якщо в жінок виникли б проблеми, пов'язані з репродуктивним та сексуальним здоров'ям, то звернулися б за допомогою до лікаря. Якщо говорити про труднощі, пов'язані з цим, то респондентки згадують, що після переїзду в інші міста їм було складно знайти нового лікаря, у деяких виникло відчуття недбалого ставлення лікарів до них. Хоча деякі жінки продовжують консультуватися зі своїми попередніми лікарями онлайн. Однак також варто звернути увагу, що дехто з респонденток не мала проблем з репродуктивним та сексуальним здоров'ям і жодного разу не зверталися до гінеколога.

Респондентки зазначили, що в Україні у них не виникало проблем з екстреною контрацепцією, але за кордоном (Польща) виникли з цим проблеми. Також зазначали, що звернулися б за допомогою до лікаря у разі необхідності штучного переривання вагітності.

Серед респонденток та їхніх друзів/знайомих не було випадків обмеження та/або порушення сексуальних та репродуктивних прав й, відповідно, пов'язаних з цим проблем.

3.2.5. Прояви агентності дівчат, залучення до активізму тощо, боротьба за права

Майже усі респонденти зазначили, що брали участь у волонтерстві до повномасштабного вторгнення. Це була участь в освітніх проєктах у містах та областях, екологічних проєктах, участь в протестах за політичних причин. Також було згадано волонтерство із початком російської агресії на Сході, а саме донорство крові та плетіння маскувальних сіток. Лише одна респондентка зазначила, що не є надто активною у волонтерстві, вона радше вдавалась до саморозвитку.

Метою волонтерства в освітній і молодіжній сферах були відсутність інших перспектив або можливостей для розвитку в містах для молоді, незадоволення викладанням у своєму вищому навчальному закладі та російське вторгнення в Україну. Дехто з респонденток згадали бажання жити в країні, що процвітає, і це мотивувало до змін.

Якщо ж говорити про досвід активізму після початку повномасштабного вторгнення, то усі респондентки тим чи іншим чином є залученими до волонтерства, а саме до: пошуку гуманітарної допомоги та медикаментів за кордоном, підвищення обізнаності в мережі, евакуацією людей із зон бойових дій та організацією психологічної допомоги, залученості до протестів за кордоном і заходах у громадському секторі, фандрейзингу.

Було згадано про 4 випадки гендерної нерівності під час участі в активізмі:

- респондентка мала страх долучатися ЛГБТ-протестів та виявляти свою належність до ЛГБТ-спільноти в Україні, однак за кордоном вона відчувала себе по-справжньому спокійною та відкритою;

- сумніви з приводу повернення в Україну на фоні погроз їй та її родині через належність до ЛГБТ-спільноти та новини про її заручини, що навіть стримувало її від продовження своєї волонтерської діяльності;

- прояви гендерної дискримінації та ейджизму через інакше ставлення до респондентки через її «дитячий вигляд» (Респондентка 2) і проблеми під час реєстрації громадської організації;

● респондентку не запросили до робочого проекту на сході України, а надали перевагу продюсеру-чоловікові, однак вона зазначила, що її приклад дискримінації не має чіткого вираження дискримінації за гендерною ознакою, адже вона не впевнена в мотиві, яким могла бути її імовірна недостатня компетентність або ж все-таки гендерна ознака.

Висновки

Аналіз усіх міжнародних документів допоміг виявити позитивні та негативні моменти щодо захисту прав жінок та дівчат Україною, зокрема і під час війни в країні. Впроваджено досить багато заходів для захисту прав жінок та дітей, однак наразі, згідно зі звітами, усі ці дії є недостатніми, у зв'язку з ситуацією. З початком повномасштабного вторгнення, кількість випадків насилля над жінками й дівчатами в рази зросла, що потребує надання належного захисту та запобігання повторних випадків з боку держави-терориста, а також більшої залученості правоохоронних органів до розслідування.

На юридичному рівні Україна видається готовою до гендерних змін. Стратегія гендерної рівності в освіті, відредагована та ухвалена вже під час повномасштабного вторгнення, уявляє післявоєнну Україну вільною від гендерних стереотипів і нерівних можливостей. Однак фактична реалізація цього плану все ще гальмується, у тому числі через війну.

Можливість доступу до онлайн освіти (наявність гаджетів та інтернету) безпосередньо впливає на освіту школярів та школярок. Туалети в укриттях освітніх закладів не адаптовані під потреби мінімальної приватності та гігієни під час менструації. У відкритому доступі немає даних щодо кількості учнів, які не навчаються через міграцію, руйнацію закладів освіти.

Варто взяти до уваги також і соціальний аспект гендерованості освіти, адже закріплені гендерні стереотипи впливають як на успіхи в певних предметах, так і на обрання спеціальності. Таким чином формується гендерна сегрегація в освіті й в подальшому працевлаштуванні, утім транслюється, що молодь є найбільш прогресивною віковою категорією та дедалі більше розхитує наявний гендерний розподіл в цьому.

Загалом, дослідження, в яких з'ясувалась психологічна складова освіти проведені були, але інформації про гендерні аспекти в них мало. Проте, однією з важливих знахідок дослідження було те, що війна впливає на стосунки з батьками, які своєю чергою впливають на загальний добробут дитини, академічну успішність, самооцінку з сильним впливом на дівчат, а також те, який вплив війна несе на психологічні аспекти у навчання на проблеми, які через війну виникають. Цю інформацію можна враховувати при розробці програм підтримки дівчат.

У зоні ведення бойових дій, де насильство стає надзвичайно поширеним, стереотипні уявлення про жінок як слабших та сексуальних об'єктів можуть впливати на поведінку окупантів. На жаль, існують випадки, за яких постраждалі сексуального насильства можуть стикатися з парадоксально цинічним віктимблеймінгом. Варто зазначити, що збір даних про гендерно зумовлене насильство ускладнений через соціальну вразливість групи ризику, страх ненастання правової відповідальності для кривдників, стигматизацію та непоінформованість постраждалих. Військові конфлікти збільшують ризик ГЗН для жінок та дівчат, особливо молодих, та сприяють зростанню рівня домашнього насильства, на котрий впливає як загальний напружений психоемоційний стан суспільства, підвищений рівень стресу тощо, так і підвищена толерантність до насильства загалом та невміння держави регулювати дану проблему та ефективно запобігати виникненню домашнього насильства.

Війна в Україні, звісно, має негативний вплив на доступ до безпечних абортів. Окрім того, у сучасному світі важливо забезпечити доступність сексуальної освіти для всіх людей, незалежно від їх статі, віку, релігійних переконань чи інших чинників. Це гарантовано зменшить ризики захворювань, що переносяться статевим шляхом, непланованої вагітності, а також покращить статеве здоров'я та допоможе зберегти соціальну рівність та безпеку відносин між людьми.

За останні 8 років тема жіночого лідерства набула неабиякого розголосу й прогресу. Така динаміка пов'язана не лише з початком російсько-української війни, а й еволюцією суспільства, що орієнтується на європейські цінності й досвід більш розвинених у дискурсі гендерної рівності країн. Жінки-лідерки зарекомендували себе в галузях, які раніше вважалися «чоловічими»: політика, військова служба, топменеджмент.

На основі аналізу міжнародного та українського досвіду можна зробити висновок, що етичні засади соціологічних досліджень дітей є особливо актуальними саме зараз коли діти є вразливі до психосоціальних травм, викликаних російсько-українською війною, а також численними актами геноциду та жорсткості, з якими вони зустрічаються як у реальному житті, так і в інформаційному просторі. І хоча дослідницька етика під час повномасштабної війни все ще остаточно не напрацьована та не оформлена у відповідні рекомендації, за основу можна взяти професійні стандарти української соціології та міжнародний досвід подібних досліджень.

У ході всього дослідницького проекту дотримання етичних норм має забезпечувати використання отриманої інформації у рамках правових та етичних норм, гарантуючи при цьому захист персональних даних, почуття та гідність респондента. Якщо ж йдеться про дітей-респондентів (особливо тих, які пережили насильство), то в ході проведення досліджень вони потребують індивідуального методологічного підходу. Саме тому в дослідженнях треба застосовувати дитиноцентричний метод опитування, який надає дітям свободу вибору, бо таким чином вони можуть самі керувати розповіддю власного досвіду. У цьому сенсі важливою є ретельна підготовка до проведення дослідження, що містить забезпечення комфортного місця та визначення оптимального часу для розмови. При цьому дослідник повинен розуміти ліміти дослідження та бути свідомим того, що дитина може у будь-який час відмовитися від інтерв'ю.

Дитина, яка є суб'єктом дослідження, повинна володіти достатнім розумінням відповідної тематики, аби мати можливість надати усвідомлену згоду на участь у дослідженні. Ще одне етичне питання пов'язане з отриманням згоди на проведення опитування дитини від її батьків або опікунів. Більше з тим, сучасні дослідники наголошують на тому, що етика повинна розглядатися як динамічний процес, що триває протягом всього дослідження, а не як одноразовий привід для «отримання згоди» чи поверхневе дотримання етикету.

Основні принципи та етичні норми соціологічної діяльності соціологів під час війни включають дотримання конфіденційності, відмову від використання методів та процедур, які ущемляють гідність респондентів та їх інтереси, повагу до прав людини (а особливо – прав дитини), чесність та об'єктивність у дослідженні та оприлюдненні результатів. При цьому в ході всього дослідження соціологи мають ставити першим пріоритетом найкращі інтереси дитини.

Для організаторів дослідження можна надати наступні рекомендації

1. Важливо створити безпечне середовище, в якому респонденти відчують себе комфортно та спокійно, оскільки вони можуть бути дуже вразливими.

2. Слід уникати загальних запитань, які респондент може сприйняти неоднозначно.
3. Варто ставити питання, які допоможуть зрозуміти рівень травми людини, та як це вплинуло на її/його стосунки з іншими людьми.
4. Інтерв'юер повинен надати можливість респонденту розповісти свою історію не перериваючи його.
5. Не треба тиснути на респондента, наполягаючи надати деталі, якщо він/вона не готовий/а їх розкрити.
6. Якщо опитуваний потребує допомоги, інтерв'юер має надати контактну інформацію відповідної служби підтримки.

До початку повномасштабного російського вторгнення організації займали кожна свою нішу у сфері забезпечення гендерної рівності в Україні. Частина працювала у інформаційно-просвітницькій сфері діяльності, інші – реалізовували проекти спрямовані на пряму взаємодію із суспільством. Тематична спрямованість варіювалась від зосередженості діяльності у чітко визначеному напрямку до широкого спектра ключових тем.

Громадські організації в Україні це один з важливих інструментів у зміцненні освітньої та громадянської інституцій, які є гнучкішими та проактивнішими у реагуванні на виклики/потреби суспільства аніж державні інститути. Тому, вони вже давно зосереджують свою увагу на роботі з молоддю та виконують важливу місію у їх соціальному та освітньому розвитку.

Усі актори громадської сфери пережили часткове тимчасове перепрофілювання або мали змінити свою діяльність на гуманітарну і частково зупинити свою тематичну діяльність. Зміна діяльності була водночас позитивним, корисним, але й складним досвідом для організацій, який мав свої недоліки. Таким чином, використовуючи наявні їм можливості для продовження існування та направляючи ресурси на актуальні потреби, деякі з них стали таким собі хабом у їх розподілі. Проте деякі організації, попри часткову трансформацію діяльності, продовжували працювати у своєму головному напрямку діяльності, який мали до повномасштабної війни.

Крім цього, були інші виклики, які вимагали реакції організації на контекст обставин: зовнішні фактори, емоційно-психологічні та організаційні. Дослідження показало, що організації мали схожі виклики незалежно від напрямку роботи та масштабу діяльності. Наприклад, крім підсилення та закриття потреб своєї цільової аудиторії, вони мали знаходити ресурси для продовження роботи команди або шукати способи зміцнення емоційно-психологічного стану її членів.

Після початку повномасштабної війни обсяг роботи з молоддю значно збільшився, що свідчить про необхідність роботи з цією категорією населення у період турбулентності та війни. Молодь становить значну частину населення та має великий потенціал для розвитку та змін. Однак, молодь є особливо вразливою категорією населення, тому також стикається з багатьма викликами та проблемами, такими як безробіття, соціальна відчуженість та депресія. Кількість тих кому потрібна допомога будь-якого характеру зростає. Громадські організації відіграли важливу роль у наданні підтримки молоді, допомозі у вирішенні соціальних та психологічних проблем.

Однак, при роботі з молоддю, варто враховувати гетерогенність цієї категорії населення. Такі соціальні характеристики як вік, місце проживання, емоційно-психологічні особливості та стать зумовлюють появу певних особливостей у роботі, які, за словами респонденток, потребують розгляду. Відповідно, потрібно розуміти потреби та інтереси кожної з підгруп та адаптувати роботу відносно них. Ці відмінності можна класифікувати на три групи: фізіологічні, мотиваційні та психологічні.

Отже, громадські організації повинні продовжувати свою діяльність у цьому напрямку. Робота з молоддю є важливою складовою громадської діяльності та має значний вплив на розвиток суспільства в цілому.

Після початку повномасштабного вторгнення для більшості респонденток освіта та навчання втратили свою важливість, при цьому з'явилися нові перешкоди такі, як психологічні фактори чи відсутність необхідних умов. Окрім того, частина жінок помічають гендерно-стереотипні упередження у сфері освіти від викладачів/ок або хлопців-студентів, що часом доволі сильно впливає на стан та самооцінку жінок.

Повномасштабне вторгнення вплинуло на відчуття безпеки та свободи пересування жінок, які зараз знаходяться в Україні, як позитивно (стало легше їздити за кордон, збільшився рівень довіри), так і негативно (страх їздити далеко від домівки, страх стоянок на відкритій місцевості через обстріли, ризик викрадення та харасмента). Респондентки ж, що перебувають за кордоном, подібних змін не відмічають.

Щодо проблеми сексуального насильства визначається поляризація досвідів: у частини немає взагалі знайомих постраждалих від насилля, у частини – майже всі знайомі постраждали. Зазначається, що зазвичай постраждалі не звертаються по допомогу. При цьому не виділяється певна категорія як та, що найбільше у зоні ризику, і не визначається значний вплив на цю проблему повномасштабного вторгнення.

Щодо проблеми домашнього насильства, то зазначається, що зазвичай люди, які живуть у складних соціальних умовах та недостатньому матеріальному забезпеченні, є найбільш уразливими. При цьому для постраждалих треба забезпечити доступом до психологічної та соціальної підтримки, хоча вони й не завжди звертаються по допомогу.

Основні зміни у повсякденному житті респондентом після 24 лютого 2022 року пов'язані зі зміною місця проживання, зміною пріоритетів та рівня життя, загострення проблем з ментальним здоров'ям. Найбільше вражав досвід, що пов'язаний з втратою домівки, переїздом за кордон та поїздкою на деокуповані території. При цьому у більшості респонденток погіршився ментальний стан, загострилися попередні проблеми та з'явилися нові (тривога, невизначеність, «емоційні гойдалки», агресивність, гіперболізовані реакції, погіршення пам'яті, постійна настороженість). Респондентки зазначають про актуальність психосоціальної допомоги, при цьому доступ до такої допомоги для жінок покращився або не змінився.

Основні проблеми у сфері сексуального та репродуктивного здоров'я були пов'язані з переїздом та пошуком нових лікарів, хоча частина респонденток не мала жодних проблем. Доступ до менструальної гігієни чи засобів контрацепції в Україні з повномасштабним вторгненням не змінився, хоча відзначають часом певні проблеми за кордоном. Випадків обмеження та/або порушення сексуальних та репродуктивних прав помічено не було.

Після повномасштабного вторгнення усі респондентки брали участь у волонтерстві (пошук гуманітарної допомоги, підвищення обізнаності в мережі, евакуація людей тощо). При цьому майже всі брали участь у волонтерстві й до 24.02.2022 року. У сфері активізму половина респондентом мали досвід гендерної дискримінації, що пов'язано з належністю до ЛГБТ-спільноти чи участь в протестах підтримки, лукізмом і ейджизмом та залучення до проєктів у зоні бойових дій.

Список використаних джерел

1. Адільханян І., Агабекян Т., Чумало М., Федькович Г., Гамахарія К., Івіч Г. (2022). Запобігання та реагування на ґендернозумовлене насильство під час війни та в післявоєнних умовах. Досвід та рекомендації жіночих громадських організацій. Інструментарій. Відень: WAVE – Жінки проти насильства в Європі. <https://www.osce.org/files/f/documents/c/7/532505.pdf>
2. Альохін, А., Кириченко, С., & Кориневич, А. (2017). Війна без правил: ґендерно-обумовлене насильство, пов'язане зі збройним конфліктом на сході України. Східноукраїнський центр громадських ініціатив.
3. Араджионі М.А., К. О. (12 липень 2021 р.). Модельна навчальна програма «Культура добросусідства. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти. Отримано з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.n.avch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Etyka.i.kursy.moral.spryam/Kult.dobrosusidstva.5-6-kl.Aradzhyoni.ta.in.14.07.pdf>
4. Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї». (2018). *Репродуктивне здоров'я та відповідальна поведінка учнівської молоді. посібник для тренера*. <http://osvita-zm.org.ua/wp-content/uploads/2019/01/Posibnyk.Reproduktyvne-zdorovya-ta-vidpovidalna-povedinka-uchnivskoyi-molodi.pdf>
5. Бутурліна О.В., А. О. (12 липень 2021 р.). Модельна навчальна програма «STEM. 5-6 класи (міжгалузевий інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти. Отримано з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.n.avch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Mizhhal.intehr.kursy/STEM.5-6.kl.Buturlina.Artyemyeva.04.10.pdf>
6. В.І. Бойко, Н. В. Калашник, А. В. Бойко та ін. (2018). *Планування сім'ї та контрацепція : навчальний посібник*. Суми : Сумський державний Університет https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/67427/1/Kalashnyk_planuvannia.pdf;jsessionid=8D72F5CF84E6B6F00833A875D44A0473
7. Верховна Рада України, Конвенція ООН про права дитини https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
8. Верховна Рада України, Кримінальний Кодекс України, ст.166 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
9. Верховна Рада України, Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_160#Text
10. Верховна Рада України. (16 грудня 2020 р.). Закон України "Про повну загальну середню освіту". Київ, Україна. Отримано з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
11. Відбувся круглий стіл «Реалізація резолюції Ради Безпеки ООН 1325 в місцевих громадах Хмельниччини в умовах воєнного стану» (2022) https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/vidbuvsya-kruglij-stil-realizaciya-rezolyuciyi-radi-bezpeki-onn-1325-v-miscevih-gromadah-hmelnichchini-v-umovah-voyennogo-stanu
12. Вітовецький, В. (14.06.2022). *Рекомендації щодо організації укриття в об'єктах фонду захисних споруд цивільного захисту персоналу та дітей (учнів, студентів) закладів освіти*. Додаток до листа ДСНС від 14.06.2022 № 03-1870/162-2 <https://mon.gov.ua/storage/app/media/civilniy-zahist/2022/15.06/Rekom.shchodo.orhanizatsiyi.ukryttya.15.06.2022.pdf>

13. ГО "Дівчата". (2022). "Жінки та стигма". <https://drive.google.com/file/d/1txmWlYWrwCEI-go8fQu6BAR4qI-Cblo1/viewC.9-11>
14. Гозак С.В., Єлізарова О.Т., Парац А.М., Станкевич Т.В. (2021, 23 лютого). Вплив дистанційного навчання на психоемоційний стан школярів під час пандемії Covid-19. Інститут громадського здоров'я ім. О.М. Марзєєва НАМН України. <http://www.health.gov.ua/www.nsf/all/u03-01-03-05?opendocument>
15. Гриневич, Л. М., Ільч, Л. М., Линьов, К. О., Морзе, Н. В., Проценко, О. Б., Прошкін, В. В., ... & Шемелинець, І. І. (2020). Організація освітнього процесу в школах України в умовах карантину: аналітична записка.(ст.50) https://drive.google.com/file/d/1_WQpXTDzajHFRbO76lasv4aCmTlEmSl/view
16. Грінченко Г. (Ред.). (2021). *Слухати, чути, розуміти: усна історія України XX–XXI століть: збірка наукових праць*. Київ: ТОВ «АРТ КНИГА», с. 22-23.
17. Де і як навчаються українські діти в часи війни: проблеми, пропозиції, рекомендації. (16.11.2022).Освітній омбудсмен України. <https://eo.gov.ua/de-i-iak-navchaiutsia-ukrainski-dity-v-chasy-viyny-problemy-propozytzii-rekomendatsii/2022/11/16/>
18. Державна служба статистики. (2021) Вища та фахова передвища освіта в Україні у 2021 році. <https://www.ukrstat.gov.ua/>
19. Дискримінація жінок-ВПО та біженок: альтернативний звіт Одеського КВУ для Комітету ООН (2022) <https://gurt.org.ua/news/informator/81642/>
20. Діти війни. <https://childrenofwar.gov.ua/>
21. Домашнє насильство: 2 млн українців стверджують, що стали жертвами жорсткого поводження у побуті | Український інститут майбутнього, 2021. <https://uifuture.org/publications/domashnye-nasylstvo-2-mln-ukrayincziv-stverdzhuyut-shho-staly-zhertvamy-zhorstкого-povodzhennya-u-pobuti/>
22. Еспресо.Захід. (2022, 26 лютого). Чоловік призовного віку? Навіть у вагон не впустять zahid.espresso.tv. <https://zahid.espresso.tv/cholovikiv-prizovnogo-viku-u-poizdi-yaki-kursuyut-u-napryamku-kordonu-ne-puskayut>
23. *Етичні засади проведення соціальних досліджень серед дітей в Україні (Протокол №7)*. (2008, 10 грудня). Київ: Соціологічна асоціація України.
24. Жерьобкіна, Т. (2021, 2 вересня). Міністерство освіти і науки та Рада церков підписали угоду. Що з цим не так? Cedos. <https://cedos.org.ua/ministerstvo-osvity-i-rada-czerkov-pidpysaly-ugodu-shho-z-czym-ne-tak/>
25. Жінки vs війна. Як громадські організації об'єдналися для реалізації в Україні Резолюції ООН 1325 (2020) <https://euprostit.org.ua/stories/147578>
26. Жінки в ЗСУ: На передовій — 5 тисяч військовослужбовиць. (2022, 14 жовтня). Суспільне Новини. <https://suspilne.media/295172-zinki-v-zsu-na-peredovij-5-tisac-vijskovosluzbovic/>
27. Жінки Мир Безпека — інформаційно-навчальний посібник для фахівців соціальної сфери (2017) <https://www.osce.org/files/f/documents/3/3/386408.pdf>
28. Жінки у бізнесі: Як український проект допомагає підприємницям досягти успіху. (2023, 15 березня). Рубрика. Все по полицях. <https://rubryka.com/article/women-biz-days/>
29. Жіночі перспективи. (б. д.). Жіночі перспективи. <https://www.women.lviv.ua/>
30. Жук, І. (2008). Громадська думка про формування культури статевих стосунків підлітків в Україні. *Соціальні виміри суспільства*.

31. Звіт про виконання Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека” на період до 2025 року (2022) <https://koda.gov.ua/wp-content/uploads/2023/02/zvit-oblderzhadministracziyi-1325-za-2022-rik.pdf>
32. Звіт про дотримання прав людини в Україні за 2020 рік https://ua.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/151/HRR_20_Ukr-new.p
33. Звіт України Комітету ООН у Женеві щодо виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань згідно Конвенції про права дитини https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FUKR%2FQ%2F5-6&Lang=en
34. Зозуля, О. В. (2018). Причини виникнення гендерно зумовленого насильства серед населення України в умовах збройного конфлікту. Актуальні проблеми психології. Том І. Випуск, 50, 57-63.
35. Кабінет міністрів України. (12 серпень 2022 р.). ДЕРЖАВНА СТРАТЕГІЯ забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року. Київ, Україна. Отримано з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80#Text>
36. Кабінет міністрів України. (14 грудень 2016 р.). Київ, Україна. Отримано з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#n8>
37. Кабінет міністрів України. (20 грудня 2022 р.). Розпорядження Про схвалення Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження операційного плану заходів на 2022-2024 роки з її реалізації. Київ, Україна. Отримано з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-%D1%80#Text>
38. Кабінет міністрів України. (5 серпень 2020 р.). КОНЦЕПЦІЯ розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти). Київ, Україна. Отримано з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960-2020-%D1%80#Text>
39. Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок (CEDAW) (2018) Заключні зауваження щодо восьми періодичних звітів України, №15 (a), (b), (c) та 28 (a-f) https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2fC%2fUKR%2fCO%2f8&Lang=en
40. Куделя, М., Жерьобкіна, Т Слободян О. (2020). Вибір вищої освіти: гендерний аналіз”. Cedoss. https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/vybir-vyshhoyi-osvity_gendernyi_analiz.pdf
41. Куделя, М., Жерьобкіна, Т Слободян О. (2020). Вибір вищої освіти: гендерний аналіз”. Cedoss. https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/vybir-vyshhoyi-osvity_gendernyi_analiz.pdf
42. Лівий Берег. (19 червень 2017 р.). У школах скасували роздільне навчання хлопчиків і дівчаток на уроках праці. Отримано з LB.ua: https://lb.ua/society/2017/06/19/369518_shkolah_otmenili_razdelnoe.html
43. Лідерки громад. (б. д.). Моє місце — де забажаю. <https://womenpower.theukrainians.org/leaders/>
44. Луценко О.І. (2021). *Особливості функціонального стану центральної гемодинаміки в жінок у різні фази оваріально-менструального циклу*, ст 52-53
45. Матяш М., Худенко Л., (2014, 8 травня). *Український синдром: особливості посттравматичного стресового розладу в учасників антитерористичної операції* | Медичний часопис. Український Медичний Часопис. <https://www.umj.com.ua/article/81802/ukrainskij-sindrom-osoblivosti-posttravmatichnogo-stresovogo-rozladu-v-uchasnikiv-antiteroristichnoi-operacii>

46. Мащенко, С. (2022, 19 квітня). Війна очима офіцерки Катерини: Історія дівчини, яка п'ять років пробивалася в ЗСУ і їй це вдалося. РБК-Україна. <https://www.rbc.ua/ukr/stylar/voyna-glazami-ofitsershi-ekateriny-istoriya-1650371825.html>
47. Міжнародний медичний корпус. (2022, 14 березня). Ukraine crisis: situation report №5. https://internationalmedicalcorps.org/wp-content/uploads/2022/03/IntlMedCorps-UkraineCrisis_SitRep05.pdf
48. Міністерства охорони здоров'я України.(25 вересня 2020 року). Про затвердження Санітарного регламенту для закладів загальної середньої освіти. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1111-20#Text>
49. Міністерство освіти і науки України. (3 серпень 2022 р.). "Захист України". Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Отримано з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.zakhyst.Ukrayiny-10-11-standart.pdf>
50. Міністерство освіти і науки України. (3 серпень 2022 р.). "Захист України". Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти, закладів спеціалізованої освіти військового профілю. Україна. Отримано з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.zakhyst.Ukrayiny-10-11-profil.pdf>
51. Міністерство освіти і науки України. (3 серпень 2022 р.). "Основи здоров'я". Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Отримано з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.osnovy.zdorovia-6-9.pdf>
52. Міністерство освіти і науки України. (5 листопад 2021 р.). ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ТА КРИТЕРІЇВ ПРОВЕДЕННЯ ГЕНДЕРНОГО АУДИТУ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ. Київ, Україна. Отримано з <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodologiyi-ta-kriteriyiv-provedennya-gendernogo-audituzakladiv-osviti>
53. Міністерство освіти і науки України. (б.д.). *МОДЕЛЬНІ НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ ДЛЯ 5-9 КЛАСІВ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ (ЗАПРОВАДЖУЮТЬСЯ ПОЕТАПНО З 2022 РОКУ)*. Отримано з Міністерство освіти і науки України: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoyi-ukrayinskoyi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku>
54. Мірошнікова, А. (б.д.). *Що відбувається з християнською етикою у школах?* Отримано з Освіторія: <https://osvitoria.media/opinions/shho-vidbuvayetsya-z-hrystyianskoyu-etykoyu-u-shkolah/>
55. Мої герої: Як 21-річна волонтерка рятує людей і тварин у рідному Слов'янську. (б. д.). Platfor.ma. <https://platfor.ma/topic/moyi-geroyi-yak-21-richna-volonterka-ryatuye-lyudej-tvaryn-u-ridnomu-slovyansku/>
56. Моніторинг виконання державою Стамбульської конвенції: роль GREVIO (підсумки обговорення) - Jurfem. (2022, 8 вересня) <https://jurfem.com.ua/monitoring-vikonannya-derzhavoyu-stambulskoyi-kinventsii-rol-grevio-pidsumky/>
57. *Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти "Біологія і Екологія" 10-11 класи*. Наказ Міністерства освіти і науки України № 1407 (2017) (Україна)
58. *Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти «Біологія» 6 – 9 класи*, Наказ Міністерства освіти і науки України № 804 (2017) (Україна).
59. *Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти з Основ здоров'я 6 – 9 класи*, Наказ Міністерства освіти і науки України № 698 (2022) (Україна).

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.osnovy.zdorovia-6-9.pdf>

60. Нова українська школа. (5 жовтень 2021 р.). Література та STEM-освіта. МОН додало ще чотири модельні програми для 5–6 класів НУШ. Отримано з <https://nus.org.ua/bez-rubryky/literatura-ta-stem-osvita-mon-dodalo-shhe-chotyry-modelni-programy-dlya-5-6-klasiv-nush/>

61. Оновлена інформація щодо ситуації у сфері прав людини в Україні (2022) https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/hrmmu_update_2022-03-26_ua.pdf

62. Онуфрик М. Права дитини в Україні. Не для «галочки»? Домашнє завдання для майбутнього <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/prava-ditini-v-ukrajini-ne-dlja-halochki.html>

63. ООН Жінки, ЮНФПА. (2022). Збірка думок, ідей, інструментів та досвіду щодо підлітків та впливу війни на них. file:///C:/Users/Admin/Downloads/minecraft_links%20(1).pdf

64. ООН Жінки. (2017, вересень) Аналіз вразливості жінок та чоловіків в контексті децентралізації на територіях України, що постраждали від конфлікту. Нікого не залишити осторонь. Звіт., 26. <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/427/1.pdf>

65. ООН Жінки. (2022, 29 березня). Оперативний гендерний аналіз ситуації в Україні: огляд вторинних даних. https://ukraine.unwomen.org/sites/default/files/2022-05/UNWomen_BRIEF_A4_2022_UKR-1.pdf

66. ООН Жінки. (2022, 29 березня). Оперативний гендерний аналіз ситуації в Україні: огляд вторинних даних., 24. https://ukraine.unwomen.org/sites/default/files/2022-05/UNWomen_BRIEF_A4_2022_UKR-1.pdf

67. Опитування Зе!Жінок: Майже 22% українців ставали жертвами домашнього насильства | Політична партія «Слуга Народу». (б. д.). Політична партія «Слуга Народу». <https://sluga-narodu.com/opytuvannia-ze-zhinok-mayzhe-22-ukrainsiv-stavaly-zhertvamy-domashnoho-nasylstva/>

68. Організація Об'єднаних Націй. (2022). Неофіційний переклад українською сигнального невідредагованого примірника. Незалежна міжнародна комісія з розслідування порушень в Україні (Сімдесят сьома сесія Пункт 69 (с) порядку денного. Сприяння та захист прав людини: ситуація у сфері прав людини та доповіді спеціальних доповідачів і представників).

69. Освіта під загрозою. Міністр освіти і науки України. <https://saveschools.in.ua/>

70. Офіс Генерального прокурора <https://gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-464-ditini-zaginula-v-ukrayini-za-rik-zbroinoyi-agresiyi-rf>

71. Офіс Президента України, Дитячий фонд ООН UNICEF Ukraine, Міністерство соціальної політики, Захист прав дітей під час війни “Діти” <https://dity.msp.gov.ua/>

72. Офіційний переклад. Конвенція. Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами <https://rm.coe.int/1680462546>

73. Перша підозра російському військовому за зґвалтування жінки у Київській області (2022) <https://totalaction.org.ua/war-news/155>

74. Пилипенко, Я. (11.10.2022). Як школи і садки облаштовують туалети в укриттях. Dozorro. <https://dozorro.org/blog/yak-shkoli-i-sadki-oblashtovuyut-tualeti-v-ukrittyah>

75. Пилипенко, Я. (11.10.2022). Як школи і садки облаштовують туалети в укриттях. Dozorro. <https://dozorro.org/blog/yak-shkoli-i-sadki-oblashtovuyut-tualeti-v-ukrittyah>

76. Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану» № 302 (2022, 17 березня) <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-utvorenniya-koordinacijnogo-shtabu-z-pitan-zahistu-prav-ditini-v-umovah-voennogo-stanu-302>

77. Пресслужба ОДА. (2022, September 22). В Україні презентували результати першого з початку повномасштабної війни дослідження психологічного стану населення - Черкаська обласна державна адміністрація. Черкаська обласна державна адміністрація. <https://ck-oda.gov.ua/novyny-cherkaskoyi-oblasti/v-ukrayini-prezentuvali-rezultati-pershogo-z-pochatku-povnomasshtabnoyi-vijni-doslidzhennya-psixologichnogo-stanu-naselennya/>

78. Приховані наслідки конфлікту. Проблеми психічного здоров'я та доступ до послуг серед внутрішньо переміщених осіб в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <tp://international-alert.org/publications/hidden-burdens-of-conflict-uk>

79. Про введення в дію Положення про етику наукових досліджень та запобігання неправомірній поведінці при проведенні досліджень у Національному університеті "Києво-Могилянська академія" (2023). Наказ НаУКМА від 23 лютого 2023 року №56. *Ухвала Вченої ради НаУКМА.*

80. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 "Жінки, мир, безпека" на період до 2025 року <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-p#Text>

81. Психічне здоров'я у Донецькій та Луганській областях - 2018. (2018). КМІС., 17-26. https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/2018_mhpss_report_ua.pdf

82. Пурас Д., Калашник О. Качемировська О. (2015). Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Методичний посібник. Цюман Т. (ред.). Київ: ФОП КЛИМЕНКО, с. 22-75.

83. Радченко, Я. (2022, 28 грудня). Соціальна ізоляція, ігнорування потреб та множинна дискримінація: з чим стикаються українські роми, рятуючись від війни | ZMINA. ZMINA. <https://zmina.info/articles/soczialna-izolyaciya-ignoruvannya-potreb-ta-mnozhynna-dyskryminaciya-z-chym-stykayutsya-ukrayinski-romy-ryatuuyuchys-vid-vijny/>

84. Резолюції Ради Безпеки ООН у боротьбі з сексуальним насильством під час збройних конфліктів (частина III) - Jurfem. Jurfem <https://jurfem.com.ua/rezolutsii-rady-bezpeky-oon-u-borotbi-z-sexualnym-nasyilstvom-pid0chas-zbroynykh-konfliktiv-chastyna-3/>

85. *Рекомендації для медіа щодо висвітлення гендерних питань і конфлікту.* (2019, 1 липня). Київ: ООН Жінки в Україні.

86. Свобода, Р. (2021, 22 серпня). Жінки у політиці: Як змінювалося їхнє представництво у владі незалежної України. Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/zhinky-u-vladi-henderna-kvota-nezalezhnist/31415103.html>

87. Соціальні дослідження у час війни. (2022, 16 листопада). <https://cedos.org.ua/events/soczialni-doslidzhennya-u-chas-vijny-vidkrytyj-seminar/>

88. Соціологічна асоціація України (2004, 20 травня). *Кодекс професійної етики соціолога.* Київ. <https://sau.in.ua/pro-sau/>

89. Соціологічна група "Рейтинг". (2020). Роль жінки в українському суспільстві. https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_women_032020_press.pdf

90. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо додержання прав осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України (2022) <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/%D0%94%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%96/%D0%94%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C.pdf>

91. Стамбульська конвенція: чому ратифікували зараз і що зміниться (2022) <https://rubryka.com/article/istanbul-convention/>
92. *Статистика населення України*. (б. д.). Державна служба статистики України. http://db.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c.asp
93. *Стоп сексуальна освіта в Україні*. (б. д.). Асоціація сексологів та сексотерапевтів України. <https://sexology.org.ua/stop-seksualna-osvita-v-ukraini/>
94. Стяжкіна, О. (2015). Жінки України в повсякденні окупації: відмінності сценаріїв, інтенції й ресурси виживання. *Український Історичний Журнал*, 2. https://shron1.chtyvo.org.ua/Stiazhkina_Olena/Zhinky_Ukrainy_v_povsiakdenni_okupatsii_vidminnosti_stsenariiv_intentsii_i_resursy_vyzhyvannia.pdf
95. Тамара Марценюк: «Чоловіки бояться фемінізму, бо не хочуть втрачати свої привілеї» – Komora | Видавництво. (б. д.). Komora | Видавництво – Сайт видавництва Komora. <https://komorabooks.com/tamara-martsenyuk-choloviky-boyatsya-feminizmu-bo-ne-hochut-vtrachaty-svoyi-pryvielyi/>
96. Тишко, І. (2023, 9 лютого). *Впровадження обов'язкового статевого виховання в систему освіти України Електронні петиції (№22/179600-еп)*. Електронні петиції — Офіційне інтернет-представництво Президента України. <https://petition.president.gov.ua/petition/179600>
97. Уварова, О., Ясеновська, М. (2020). The gender dimension of internal displacement in Ukraine: local policies, business practices and legal instruments of protection. Харків: Громадська Альтернатива. <https://rm.coe.int/the-gender-dimension-net/1680a01d6e>
98. Український центр оцінювання якості освіти. (2021). Стан сформованості читацької та математичної компетентностей випускників початкової школи закладів загальної середньої освіти. <https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Velykyj-zvit-CHastyna-I.pdf>
99. Український центр оцінювання якості освіти. (2021). Стан сформованості читацької та математичної компетентностей випускників початкової школи закладів загальної середньої освіти <https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Velykyj-zvit-CHastyna-I.pdf>
100. Український центр оцінювання якості освіти. (2022). Звіт про результати мультипредметного тесту. https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Zvit_NMT_2022.pdf
101. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй (2022). Ситуація з правами людини в Україні в контексті збройного нападу російської федерації. 24 лютого-15 травня 2022 року. Вересень 2022 року, с. 45.
102. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй (2022). Втрати серед цивільних осіб в Україні з 24 лютого 2022 року до 15 лютого 2023 року. 21 лютого 2023 року. С. 1
103. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй (2022). Вбивства цивільних осіб: свавільні страти та напади на окремих цивільних осіб у Київській, Чернігівській і Сумській областях у контексті збройного нападу російської федерації на Україну. Грудень 2022 року. С. 7
104. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй (2022). Ситуація з правами людини в Україні в контексті збройного нападу російської федерації. 24 лютого-15 травня 2022 року. Вересень 2022 року. С. 36
105. Устенко, О. (12 лютий 2023 г.). НАСКРІЗНА ІНТЕГРАЦІЯ ҐЕНДЕРНОГО КОМПОНЕНТА В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ФОКУС. Асоціація жінок-юристок України "Юрфем". Отримано з <https://jurfem.com.ua/hendernyy-komponent-v-osvitnii-protses/>

106. Феміністична майстерня львів. (б. д.). Феміністична Майстерня Львів. <https://femwork.org/en/>
107. Ходзицька І.Ю., Г. О. (12 липня 2021 р.). Модельна навчальна програма «Технології. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти. Отримано з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poeta.p.z.2022/Tehnol.osv.gal/Tekhnol.5-6.klas.Khodzytska.ta.in.14.07.pdf>
108. Це робота, яку повинен хтось робити! — 17-річна кінологиня про пошук загиблих на місцях російських обстрілів. (б. д.). Вікна. <https://vikna.tv/istorii/rozpovidi/mariya-romanova-istoriya-17-richnoyi-kinologyni-z-pavlograda/>
109. Шабат Х., Малачівська-Данчак М., Батіна Ю., Івасенко І., Дутчак Ю., Супрунюк У. та ін.. (2021). Соціологічне дослідження «Сексуальне насилля в Україні: від усвідомлення до захисту». https://fama.agency/wp-content/uploads/2021/11/Zvit_Seksualne-nasyllya_2021-1.pdf
110. Шевчук, О. (2022). Чи дозволено в Польщі робити аборти українським біженкам? <https://inpoland.net.pl/novosti/obshhestvo/chi-dozvoleno-v-polshhi-robiti-aborti-ukra%D1%97nskim-bizhenkam/>
111. ЮНІСЕФ & ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». (2019). *Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»*. Поліграфічний центр «Фоліант», с. 62, 63. <https://www.unicef.org/ukraine/media/921/file/Social%20conditionality%20and%20indicators%20of%20adolescent%20and%20youth%20health%20in%20Ukraine.pdf>
112. ЮрФем. (2022). Домашнє насильство в Україні: реагування в умовах війни (І півріччя 2022 року). Проект Ради Європи «Боротьба з насильством стосовно жінок в Україні». <https://jurfem.com.ua/domashne-nasylstvo-reahuvannya-v-umovakh-viyny/>
113. Як українські феміністичні та ЛГБТ+ організації працюють під час війни. (б. д.). Гендер в деталях. <https://genderindetail.org.ua/season-topic/dosvidy-viyny/yak-ukrainski-feministychni-ta-lgbt-organizatsii-pratsyuyut-pid-chas-viyny.html>
114. @marshzhinok. (2022, 22 грудня). Календарний 2022 рік добігає кінця. Він став зовсім не такий, яким ми його очікували та хотіли бачити. Підбиваючи його підсумки [Фотографія]. Instagram. https://www.instagram.com/p/CmtXuxbJDyn/?utm_source=ig_web_copy_link
115. A.Nassar, K. Busol, A. Sydor-Czartorysky. (2022). Ukraine Study on the Status of and Opportunities for Reparations for Survivors of Conflict-Related Sexual Violence <https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2022/07/report/ukraine-study-on-the-status-of-and-opportunities-for-reparations-for-survivors-of-conflict-related-sexual-violence/GSFUkraineEng.pdf>
116. ACC Media Agency. (2022, 12 березня). Окупанти розстріляли «зелений» коридор, де були лише жінки та діти. <https://acc.cv.ua/news/ukraine/okupanti-rozstrilyali-zeleniy-koridor-de-buli-lishe-zhinki-ta-diti-82644>
117. Amnesty International. (2020, November), p.112. НЕ ПРИВАТНА СПРАВА: ДОМАШНЄ ТА СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ЖІНОК НА СХОДІ УКРАЇНИ. www.amnesty.org.ua. Retrieved March 1, 2023, from <https://www.amnesty.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/dopovid-amnesty-international-ne-pryvatna-sprava.pdf>

118. Aziz A., Tawahina A., Sarraj E., Vostanis P. (2008, August 8). Exposure to war trauma and PTSD among parents and children in the Gaza Strip. *European child & adolescent psychiatry*, 17 (4), 194-197. DOI: [10.1007/s00787-007-0653-9](https://doi.org/10.1007/s00787-007-0653-9)
119. Babenko, S., Catling, J., Kuznetsova, I., Mikheieva, O., & Round, J. (2019, January). The Mental Health of Internally Displaced People and the General Population in Ukraine. Ukrainian Catholic University. https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/mental_health_of_idps_and_general_population_in_ukraine.pdf
120. Basham, V. (2013). War, Identity and the Liberal State: Everyday Experiences of the Geopolitical in the Armed Forces (1st ed.). Routledge, p. 14.
121. Bohdanova, T., Hodes, M., Osokina, O., Silwal, S., Skokauskas, N., & Sourander, A. (2022). Impact of the russian invasion on mental health of adolescents in ukraine. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2022.07.845>
122. Cedos. (2020). Обізнаність та ставлення вчительської спільноти і батьків до комплексної сексуальної освіти. https://cedos.org.ua/system/articles/pdfvs/000/000/446/original/sexual_education_ua_0.pdf?1606145254
123. Cedos. (2022, 27 червня). Вимушена міграція і війна в Україні (24 березня — 10 червня 2022) Cedos. <https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migraciya-i-vijna-v-ukrayini-24-bereznya-10-cherwnya-2022/>
124. Chatzis, I. (2022, March 24). Targeted by traffickers - Ukrainian refugees at high risk of exploitation. United Nations : Office on Drugs and Crime. Retrieved March 1, 2023, from <https://www.unodc.org/unodc/press/releases/2022/March/targeted-by-traffickers---ukrainian-refugees-at-high-risk-of-exploitation.html>
125. Christiansen, D., Hansen, M. (2015.). Accounting for sex differences in PTSD: A multi-variable mediation model. *European Journal of Psychotraumatology*, 6(1), 26068. <https://doi.org/10.3402/ejpt.v6.26068>
126. Colson E. (1995). War and domestic violence. *Cultural survival quarterly*, 35–38, p.35
127. Committee on the Elimination of Discrimination against Women Human Rights Treaties Division (HRTD) (2022) Information on Ukraine for Consideration
128. Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict <https://www.ohchr.org/sites/default/files/protectionwomen.pdf>
129. Einarsdóttir J. (2007, June 25). Research with children: methodological and ethical challenges, *European Early Childhood Education Research Journal*, 15:2, 201-2011. DOI: [10.1080/13502930701321477](https://doi.org/10.1080/13502930701321477)
130. Fel, S., Jurek, K., & Lenart-Kłóś, K. (2022). Relationship between socio-demographic factors and posttraumatic stress disorder: A cross sectional study among civilian participants' hostilities in ukraine. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(5), 2720. <https://doi.org/10.3390/ijerph19052720>
131. *Fertility rates by age.* (б. д.). Eurostat - European Commission. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/DEMO_FRATE_custom_5200638/default/table?lang=en
132. GBV AoR. (2022, April 27). ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО В УКРАЇНІ, р.4. Аналіз вторинних даних, 27 квітня 2022 р. gbvaor.net. Retrieved March 1, 2023, from <https://gbvaor.net/sites/default/files/2022-05/Ukraine%20GBV%20SDR%20%2025%205%2022%20Final%20format%20amended.pdf>

133. *Girls Not Brides. The atlas of child marriage.* <https://www.girlsnotbrides.org/learning-resources/child-marriage-atlas/atlas/>
134. Global Resilience Fund «Дівчата та молоді феміністки в авангарді протистояння російській імперіалістичній війні в Україні», https://www.theglobalresiliencefund.org/files/ugd/5774b2_a2438cae9e7143f8acdd2d51fdf23ae9.pdf
135. GoGlobal, Gradus Research у рамках проєкту «Термінова підтримка ЄС для громадянського суспільства», (2022, грудень). Опитування вчителів та керівників навчальних закладів середньої освіти. Аналітичний звіт. https://gradus.app/documents/331/Gradus_Report_GoGlobal_UA_miTF2O6.pdf
136. Gradus Research Company (2022, жовтень). Психічне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги під час війни (повна версія) https://gradus.app/documents/307/Gradus_Research_Mental_Health_Report_full_version.pdf
137. Gray, H. (2018). The 'war'/'not-war' divide: Domestic violence in the Preventing Sexual Violence Initiative. *The British Journal of Politics and International Relations*, 21(1), 189–206, 189.
138. Hampson L. (2022, march 11). *What happens when you get your period during a war?* <https://www.independent.co.uk/life-style/women/women-ukraine-war-period-health-b2033922.html>
139. Hayes T. Walker C. et al. (2022, September 29). In it together! Cultivating space for intergenerational dialogue, empathy and hope in a climate of uncertainty. *Children's Geographies* 0:0, 2. DOI: [10.1080/14733285.2022.2121915](https://doi.org/10.1080/14733285.2022.2121915)
140. Hill, P. (2019), p.22,30. ПОЧУЙТЕ НАС: Гендерні відмінності сприйняття дівчатами та хлопцями конфлікту на сході України. Save the Children's Resource Centre. Retrieved March 1, 2023, from https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/listen_to_us_ukraine_full_report_ukr.pdf/
141. Kastrup, M. (2006). Mental health consequences of war: gender specific issues. *World Psychiatry*, 33–34. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1472268/>
142. Leader, L., & Nunn, M. (2022, 20 березня). The face of Ukraine's refugee crisis is a woman's. The world can't let her down. MSNBC.com. <https://www.msnbc.com/know-your-value/out-of-office/ukraine-russia-war-women-girls-refugees-disproportionately-affected-n1292434>
143. Madrigal-Borloz, V. (2022, March 22). Ukraine: Protection of LGBTI and gender-diverse refugees remains critical – un expert. OHCHR. Retrieved March 1, 2023, from <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/03/ukraine-protection-lgbti-and-gender-diverse-refugees-remains-critical-un>
144. Mcgrath, S. (2022, March 12). Concern grows over traffickers targeting Ukrainian refugees. apnews.com. Retrieved March 1, 2023, from <https://apnews.com/article/russia-ukraine-immigration-moldova-poland-europe-17c62db4c88e04e7253865bc20c9f0>
145. McKernan, B. (2022, April 4). Rape as a weapon: Huge scale of sexual violence inflicted in Ukraine emerges. *The Guardian*. Retrieved March 1, 2023, from <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/03/all-wars-are-like-this-used-as-a-weapon-of-war-in-ukraine>
146. Mental Health Psychosocial support Rapid situational analysis. (2022). International Medical Corps. https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/imc_2022_ukraine_mhpss_rapid_situational_analysis.pdf

147. New research reveals how war-related distress affects mental health of Ukrainian refugees in Poland [Press release]. (2022, December 19). <https://www.who.int/europe/news/item/19-12-2022-new-research-reveals-how-war-related-distress-affects-mental-health-of-ukrainian-refugees-in-poland>
148. Organization for Security and Co-operation in Europe. (2019), p.14. 5. Конфлікт і насильство. In ДОСЛІДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА НАД ЖІНКАМИ В УКРАЇНІ ПРОВЕДЕНО ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ОБСЄ: ДОБРОБУТ І БЕЗПЕКА ЖІНОК (pp. 37–42). Essay.
149. Overview of the current state of education and science in Ukraine in terms of russian aggression. (December 2022). The Ministry of Education and Science of Ukraine <https://drive.google.com/file/d/1wLmm2ongB9HNRIrQHqSdVrBsHECTNruV/view>
150. Petrosyan, A. (2022, 29 August). Coexistence of domestic violence and war. ICRP Budapest. <http://culturalrelations.org/coexistence-of-domestic-violence-and-war/>
151. QUA (2022, 31 березня). Брак гормональних препаратів та неможливість перетнути державний кордон. Які проблеми спіткають українських транс-людей під час війни. QUA - LGBTQ Ukrainians in America. <https://qua.community/ua/news/what-problems-do-ukrainian-trans-people-face-during-the-war/>
152. Rapid gender analysis in Ukraine reveals different impacts and needs of women and men | UN Women – Headquarters. (2020, April 5). UN Women – Headquarters. <https://www.unwomen.org/en/news-stories/news/2022/04/rapid-gender-analysis-in-ukraine-reveals-different-impacts-and-needs-of-women-and-men>
153. Regional Gender Task Force “Making the Invisible Visible: Evidence-Based Analysis of Gender in the Regional Response to the War in Ukraine”, https://eca.unwomen.org/sites/default/files/2022-10/RGTF_MakingTheInvisibleVisible_ENG_0.pdf
154. Research briefing: Gender and suicide. (n.d.). Samaritans. <https://www.samaritans.org/about-samaritans/research-policy/gender-and-suicide/>
155. Roma Woman Fund CHIRIKLI. (2017, February 22). Written comments on the situation of Romani women in Ukraine to the United Nations Committee on the Elimination of Discrimination Against Women. www.chirikli.com.ua. Retrieved March 1, 2023, from <http://www.chirikli.com.ua/index.php/en/news/item/210-written-comments-on-the-situation-of-romani-women-in-ukraine-to-the-united-nations-committee-on-the-elimination-of-discrimination-against-women>
156. S.Norlov. (2022). Ukraine Writes its History Daily, and Approving the Istanbul Convention is One of the Most Important Pages
157. Semeryn, K. (2022, 11 July). Russian Invasion Overshadows Domestic Violence in Ukraine. Institute for War & Peace Reporting - IWPR. <https://iwpr.net/global-voices/russian-invasion-overshadows-domestic-violence-ukraine>
158. Six months on in Ukraine: Brutal mental health toll must not be overlooked, warns CARE - Ukraine [Press release]. (2022, August 22). <https://reliefweb.int/report/ukraine/six-months-ukraine-brutal-mental-health-toll-must-not-be-overlooked-warns-care>
159. Stallone, K. (2021). Strategic Submission to Rape is not Consent: Sexual Violence in the Colombian Armed Conflict. Violence Against Women.
160. Strand, L. (2010). Links between domestic violence and armed conflict: Report from a Field Trip in Lebanon March 7-17, 2010. Kvinna till Kvinna, 14-16.

161. Titi N., Jamieson L., & Vutu S. (2022). Closing the gaps in services that respond to violence against women and children. *Cape Town: Children's Institute, University of Cape Town*, 18. DOI: [10.13140/RG.2.2.35351.65440](https://doi.org/10.13140/RG.2.2.35351.65440)
162. Titi N., Jamieson L., & Vutu S. (2022). Closing the gaps in services that respond to violence against women and children. *Cape Town: Children's Institute, University of Cape Town*, 19-24. DOI: [10.13140/RG.2.2.35351.65440](https://doi.org/10.13140/RG.2.2.35351.65440)
163. Tondo, L. (2022, 22 березня). 'I will not be held prisoner': the trans women turned back at Ukraine's borders. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/global-development/2022/mar/22/i-will-not-be-held-prisoner-the-trans-women-turned-back-at-ukraines-borders>
164. UNESCO. (2018). International technical guidance on sexuality education: An evidence-informed approach. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000261803>
165. UNFPA (2014). *Child Marriage in Ukraine (Overview)*. https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Child%20Marriage%20in%20Ukraine_Overview.pdf
166. UNFPA (2022, 1 квітня). Майже половина всіх вагітностей є незапланованими — це глобальна криза, йдеться у новій доповіді UNFPA <https://ukraine.unfpa.org/uk/385605>
167. UNICEF. (2020). Risk, Resilience, and the Role of School Connectedness in the Development of Adolescents in Vocational Education Training Institutions in Donetsk and Luhansk Oblasts. <https://www.unicef.org/ukraine/media/5746/file/UNICEFvocational2.pdf>
168. UNICEF. (2020). The role of parenting for adolescents: A report on the significance of positive parent-adolescent relationships in Ukraine'. https://www.unicef.org/ukraine/media/5751/file/UNICEF_parenting_teenagers.pdf
169. UNICEF. (2020). Підлітки та школа. Як емоційний зв'язок зі школою та підтримка з боку однокласників і вчителів впливають на українських підлітків. https://www.unicef.org/ukraine/media/5671/file/adolescent_schools_reportUKR.pdf
170. UNICEF. (2022). *Здоров'я без сорому: помічник для батьків*, ст 2-3 <https://spilnoteka.org/wp-content/uploads/2022/08/buklet-dlya-batkiv-22zdorovya-bez-soromu22.pdf>
171. United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women (UN Women), CARE International. (2022, May 4), p.37. Rapid Gender Analysis of Ukraine. [www.unwomen.org](https://www.unwomen.org/sites/default/files/2022-05/Rapid-Gender-Analysis-of-Ukraine-en.pdf). Retrieved March 1, 2023, from <https://www.unwomen.org/sites/default/files/2022-05/Rapid-Gender-Analysis-of-Ukraine-en.pdf>
172. Veronese G., Pepe A., Giordano F. (2021, August 19). Child Psychological Adjustment to War and Displacement: A Discriminant Analysis of Resilience and Trauma in Syrian Refugee Children. *Journal of Child and Family Studies*, 30 (5), 2577-2583. DOI: [10.1007/s10826-021-02067-2](https://doi.org/10.1007/s10826-021-02067-2)
173. Volosevych, I., Podnos, V. (2021). What Ukrainians are driven by when choosing a profession: the results of national public opinion survey on key factors and stereotypes". The study has been conducted upon commission of the UNFPA https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/prezitation_tramplin_eng_3_1.pdf
174. World Health Organization (WHO). (2001). *Who regional strategy on sexual and reproductive health*. World Health Organization. https://www.euro.who.int/data/assets/pdf_file/0004/69529/e74558.pdf

Додатки

Додаток А. Таблиці з респондентками

Таблиця А.1

Перелік респонденток

Респондентка	Категорія	Вік	Регіон проживання
1	Загалом, залежно від території проживання в Україні	21	Київ
2	Загалом, залежно від території проживання в Україні	21	Львів
3	ВПО (внутрішньо переміщені особи)	21	Дебальцеве-Слобожанське – Львів
4	ВПО (внутрішньо переміщені особи)	21	Харків – Львів
5	ВПО (внутрішньо переміщені особи)	20	Київ – Львівська обл.
6	ЛГБТК+ молодь	25	Луцьк
7	Загалом, залежно від території проживання в Україні	19	Лубни, Полтавська обл.
8	Жителі сільської місцевості	22	Черкаська обл. – Канада
9	Молоді мами	19	Київ
10	Молоді мами	25	Харків – Київ

Таблиця А.2

Узагальнена таблиця респонденток

Респондентка	Ім'я	ГО / ініціатива, яку представляє	Посада
1	Юлія	Благодійний фонд «280 днів»	Одна зі співзасновниць фонду
2	Юлія	Громадська організація «Інша жінка»	Членкиня Полтавського осередку, психологиня, волонтерка
3	Тетяна	Громадська організація «Фонд Маша»	Голова Фонду
4	Євгенія	Громадська організація «Teenergizer»	Заступниця директора
5	Ірина	Громадський Альянс «Політична дія жінок»	Голова громадського альянсу
6	Світлана	Громадська організація «Вісь»	Голова організації

Додаток Б. Гайди для проведення інтерв'ю

Гайд для проведення інтерв'ю з активістками і активістами громадських організацій

Звертання

Вітаю! Мене звати ..., я студент/ка Києво-Могилянської академії і у рамках курсу “Вступ до гендерних студій” (Тамари Марценюк). Ми беремо участь у дослідженні щодо становища дівчат у контексті війни в Україні. Зокрема, дослідження має на меті виявити: Як дівчата розуміють та переживають незахищеність, пов’язану з війною? Як вони адресують цю незахищеність? Якими є їхні потреби, та які є можливості підтримати дівчат, які особливо потерпіли внаслідок війни?

У результатах дослідження отриману від вас інформацію буде представлено відповідно до етичних стандартів дослідження та засад конфіденційності. Зокрема, не буде вказано ваше ім’я та прізвище у випадку цитування, а тільки узагальнююча інформація (як-от, жінка, регіон чи вікова група), тому саме вашу відповідь буде складно ідентифікувати.

Ваша участь у дослідженні є добровільною, і Ви можете припинити інтерв'ю у будь-який момент

Блок 1 - Знайомство та діяльність організації до 24.02.22

1.1 Назвіть, будь ласка, Ваше ім’я та розкажіть трішки про себе.

1.2 Назвіть, будь ласка, Вашу організацію.

1.3 Опишіть, будь ласка, основні задачі Вашої організації?

1.4 Опишіть діяльність організації до повномасштабного вторгнення.

Блок 2 - Діяльність організації після повномасштабного вторгнення

2.1 Як змінилася діяльність Вашої організації після повномасштабного вторгнення?

- Які саме аспекти змінилися і чому саме вони?

2.2 Як змінилися умови діяльності організації після повномасштабного вторгнення?

2.3 Чи Ви помітили зміни в кількості охочих долучитись до діяльності Вашої організації після повномасштабного вторгнення?

- (якщо збільшилась) В чому полягає мотивація долучатися до Вашої чи подібних організацій?
- (якщо зменшилась) Що, на Вашу думку, посприяло зменшенню бажаних?

2.4 Які успіхи організація мала після повномасштабного вторгнення?

2.5 З якими викликами Ваша організація стикалася після повномасштабного вторгнення?

Блок 3 - Робота організації з молоддю, зокрема, з дівчатами

3.1 Яку роль у Вашій організації відведено роботі з молоддю, зокрема, з дівчатами?

3.2 Як вплинуло повномасштабне вторгнення на обсяг роботи з молоддю?

3.3 Якою є специфіка роботи з цією категорією? З якими викликами ви стикаєтеся?

3.4 В яких основних напрямках Ваша організація зараз працює з молоддю, зокрема, з дівчатами?

3.5 Як, на Вашу думку, робота Вашої організації з молоддю може змінитися у майбутньому?

3.6 Як Ви інкорпоруєте гендерні аспекти у Вашій роботі з молоддю?

3.7 Які особливості роботи із дівчатами і хлопцями (жінками і чоловіками) ви можете відмітити?

УВАГА! Обов'язково запитати в кінці – назвіть три інші організації, які варто опитати для цього дослідження!

Тоді наше інтерв'ю підійшло до кінця. Дякую Вам за таку цікаву розмову, за те що Ви відповідали так щиро та детально. Сподіваюся це інтерв'ю викликало у Вас лише позитивні емоції. Ще раз дякую за приділений час!

Гайд для проведення інтерв'ю з молодими дівчатами

Звертання

Вітаю! Мене звати ..., я студент/ка Києво-Могилянської академії і у рамках курсу “Вступ до гендерних студій” (Тамари Марценюк) ми беремо участь у дослідженні щодо становища дівчат у контексті війни в Україні. Зокрема, дослідження має на меті виявити: Як дівчата розуміють та переживають незахищеність, пов'язану з війною? Як вони адресують цю незахищеність? Якими є їхні потреби, та які є можливості підтримати дівчат, які особливо потерпіли внаслідок війни?

У результатах дослідження отриману від вас інформацію буде представлено відповідно до етичних стандартів дослідження та засад конфіденційності. Зокрема, не буде вказано ваше ім'я та

прізвище у випадку цитування, а тільки узагальнююча інформація (як-от, жінка, регіон чи вікова група), тому саме вашу відповідь буде складно ідентифікувати.

Ваша участь у дослідженні є добровільною, і Ви можете припинити інтерв'ю у будь-який момент.

Блок 1 - Знайомство

1.1 Назвіть, будь ласка, Ваше ім'я та розкажіть трішки про себе.

1.2 Як повномасштабна війна вплинула/змінити Ваші обставини і умови життя?

- Чи змінювали Ви місце проживання після повномасштабного вторгнення?
- Ви перебували закордоном чи в Україні?
- Чи були у Вас проблеми з переїздом? (перетин кордону, житло тощо)
- Чи велися у Вашому регіоні активні бойові дії?
- Чи був Ваш населений пункт під окупацією?

Блок 2 - Доступ до середньої і вищої освіти (в контексті онлайн і офлайн навчання), гендерні аспекти змісту освіти та просвіти, пов'язаних з війною;

2.1 Як змінився Ваш навчальний процес з початком повномасштабної війни?

2.2 Як змінилося Ваше ставлення, почуття стосовно навчання та здобуття освіти з початком повномасштабної війни?

2.3 З якими перешкодами чи труднощами в отриманні освіти Вам довелося мати справу з початку повномасштабного вторгнення?

2.4 Які упередження щодо жінок, дівчат у сфері освіти Ви помічали?

2.5 Наскільки Ви відчуваєте, що ці упередження відображаються на Вас чи Ваших знайомих?

2.6 За Вашими спостереженнями, як ці упередження змінилися з 24 лютого 2022 року?

2.7 Що, на Вашу думку, варто змінити в системі освіти України?

Блок 3 - Безпека та захист у громаді

3.1 Як повномасштабне вторгнення вплинуло на Вашу свободу пересування? На свободу пересування Ваших друзів, однолітків? (пересування в громадському транспорті, виїзд за кордон, евакуація з окупованих територій чи місць, де велися активні бойові дії)

• Чи з'явились у Вас нові перестороги під час використання громадського транспорту, перебування у публічних місцях, подорожах всередині країни тощо?

3.2 Які люди найчастіше піддаються ризику сексуальних домагань у Вашій спільноті? Як, на Вашу думку, на це вплинуло повномасштабне вторгнення РФ до України?

• Куди в таких випадках зазвичай звертається потерпіла/потерпілий з запитом про допомогу? Яку реакцію вони можуть отримати?

3.3 Які люди найчастіше піддаються ризику домашнього насильства у Вашій спільноті? Як, на Вашу думку, на це вплинуло повномасштабне вторгнення РФ до України?

- Куди в таких випадках зазвичай звертається потерпіла/потерпілий з запитом про допомогу? Яку реакцію вони можуть отримати?

Блок 4 - Ментальне і психосоціальне здоров'я

Травматичний

досвід

4.1 Який досвід, отриманий за час війни, вразив Вас найбільше? (наприклад, якщо Ви були змушені покинути свою домівку, були свідком стрільби або бомбардувань)

Жіноче повсякдення

4.2 Якими є основні зміни у Вашому повсякденному житті після 24 лютого 2022 року?

4.3 Наскільки змінився стан Вашого психосоціального здоров'я від початку війни, (наприклад, зміни у Ваших відчуттях тривоги або депресії)?

4.4 Що Ви схильні робити у разі стресових чи тривожних ситуацій, викликаних війною?

4.5 Які проблеми у сфері психологічного здоров'я Ви спостерігаєте навколо себе, у своїй громаді? Як вони впливають на молодих жінок та чоловіків?

4.6. Яким чином насильство щодо дівчат і жінок під час війни стосуються Вас та Вашого оточення?

Отримання

допомоги

4.7 Наскільки необхідним/актуальним для Вас є питання відвідин психолога/психотерапевта або/та отримання інших форм психосоціальної підтримки/допомоги?

4.8 Як Ви оцінюєте доступ до послуг у сфері психосоціальної допомоги (для жінок та дівчат) під час війни?

4.9 Скільки уваги Ви приділяєте власному здоров'ю порівняно з благополуччям Вашої родини (партнера, батьків, дітей)?

Блок 5 - Репродуктивні та сексуальні послуги та права

5.1 Як молодь у Вашій громаді зазвичай отримує знання про сексуальне та репродуктивне здоров'я? Якщо Вам була б потрібна інформація щодо сексуального та репродуктивного здоров'я, де б Ви її шукали?

- Чи поговорили б Ви з кимось про це? З ким? Чому?

5.2 Якщо б Вам були потрібні засоби менструальної гігієни, куди б Ви за ними пішли? Чи мали Ви чи Ваші знайомі проблеми з доступом до засобів менструальної гігієни після повномасштабного вторгнення?

5.3 Якби Вам були потрібні засоби контрацепції, куди б Ви за ними пішли? Чи мали Ви чи Ваші знайомі проблеми з доступом до засобів контрацепції після повномасштабного вторгнення?

5.4 Якби у Вас виникли проблеми, пов'язані з репродуктивним та сексуальним здоров'ям, що б Ви зробили?

- Чи звернулись би Ви до когось/кудись? Якщо так, то до кого/куди? Якщо ні, то чому?
- Якщо Ви чи Ваші знайомі мали досвід отримання медичних послуг, пов'язаних з репродуктивним та сексуальним здоров'ям (в Україні чи закордоном), будь ласка, опишіть цей досвід та якість цих послуг.

5.5 Якби у Вас виникли бажання чи необхідність штучного переривання вагітності, що б Ви зробили? Чи звернулись би Ви до когось/кудись? Якщо так, то до кого/куди? Якщо ні, то чому?

- Якщо у Вас чи Ваших знайомих був досвід спроби штучного переривання вагітності після початку повномасштабного вторгнення (в Україні чи закордоном), опишіть його, будь ласка.

5.6 Чи доводилось Вам, чи Вашим знайомим стикатися з обмеженням та/або порушенням сексуальних та репродуктивних прав?

- Які саме права обмежувалися та/або порушувалися?

5.7 Чи мали Ви, чи Ваші знайомі досвід проблем, що були безпосередньо зумовлені обмеженням та/або порушенням сексуальних та репродуктивних прав, або на які це мало деякий вплив? (напр.. незапланована вагітність, захворювання репродуктивної системи, небезпечний аборт, сексуальне домагання та примус, репродуктивний тиск тощо) Опишіть, будь ласка, цей досвід.

Блок 6 - Прояви агентності дівчат, залучення до активізму тощо, боротьба за права.

6.1 Чи брали Ви участь у будь-якому активізмі до повномасштабного вторгнення?

- Чим саме Ви займалися?
- Як давно?
- Що спонукало Вас це робити?

6.2 Чи брали Ви участь у будь-якому активізмі (це може бути як волонтерство, так і робота в організаціях) після повномасштабного вторгнення?

- Чим саме Ви займалися?
- Як давно?
- Що спонукало Вас це робити?

6.3 Яким був Ваш досвід у цьому? З якими проблемами, пов'язаними з гендерною нерівністю, Ви при цьому стикалися?

Блок 7 - Соціально-демографічний

7.1. Скажіть, будь ласка, скільки Вам років?

7.2. Де Ви наразі проживаєте?

7.3. Скажіть, будь ласка, чим Ви займаєтеся?

7.4. Який Ваш рівень освіти?

Тоді наше інтерв'ю підійшло до кінця. Дякую Вам за таку цікаву розмову, за те що Ви відповідали так щиро та детально. Сподіваюся це інтерв'ю не викликало у Вас негативних емоцій від болісних спогадів. Ще раз дякую за приділений час!